

**LA DOCUMENTACIÓ  
CATALANA A SALAMANCA:  
L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ, 1936-2003**

ÀNGELS BERNAL  
MIQUEL CASADEMONT  
ANTONI MAYANS

## SUMARI

Pròleg .....	5
<b>La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003 .....</b>	<b>7</b>
Selecció bibliogràfica .....	49
Prólogo .....	59
<b>La documentación catalana en Salamanca: el estado de la cuestión, 1936-2003 .....</b>	<b>61</b>
Foreword .....	107
<b>Catalan documentation in Salamanca: a state-of-the-art report, 1936-2003 .....</b>	<b>109</b>

*Edita:* Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC),  
amb el suport de la Direcció General de Patrimoni  
Cultural. Generalitat de Catalunya

© *del text:* Àngels Bernal; Miquel Casademont; Antoni Mayans

© *de l'edició:* AAC

Abril 2003

*Dipòsit legal:* Gi-469-2003

*ISBN:* 84-922482-1-1

## Pròleg

L'objectiu de la col·lecció TEXTOS, impulsada per l'Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC), és la divulgació dels documents elaborats pels nostres professionals com a referents o expressió de la posició de l'Associació en relació a assumptes que interessin el col·lectiu professional o que l'afecten molt directament.

El número 1 de la col·lecció acollia el nostre Codi Deontològic. El que ara us presentem tracta un tema que ha tingut una enorme repercussió molt més enllà dels àmbits arxivístic i cultural, tant a Catalunya com a determinades zones de l'estat espanyol. Ens estem referint al que popularment es coneix com l'afer dels "papers de Salamanca", i que més pròpiament cal denominar com **el contenciós dels documents catalans a Salamanca**.

El text que publiquem, elaborat pels arxivers Àngels Bernal, Miquel Casademont i Antoni Mayans, ens estalvia fer ací qualsevol comentari relatiu als aspectes tècnics del problema. No ens podem estar d'expressar, però, la decidida voluntat del nostre col·lectiu professional d'intervenir en aquest debat el qual, després de les declaracions de la ministra d'Educació i Cultura del govern espanyol, el juny del 2002, que donaven per tancat el contenciós arran de l'acord de la Junta del Patronato del Archivo General de la Guerra Civil Española i negaven el retorn de cap document a Catalunya, és més viu que mai i més sotmès que mai a la conjuntura política.

Des d'una perspectiva tècnica i des de posicionaments estrictament professionals, pensem que el punt de partida del procés per a la resolució del contenciós no es pot allunyar massa del que el senyor Michel Duchein, inspector honorari dels Arxius de França, apuntava quan en el marc de la jornada que es va celebrar a Barcelona el març de 2003, manifestava: "Des del punt de vista arxivístic, no hi ha res que justifiqui la permanència de la documentació catalana a Salamanca".

**JOAN BOADAS I RASET**  
President de l'AAC

## LA DOCUMENTACIÓ CATALANA A SALAMANCA: L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ, 1936-2003

És freqüent veure com el tema dels anomenats *papers catalans a Salamanca* provoca irritacions i reaccions visceralment a ciutadans que abans de conèixer aquest afer pràcticament no havien sentit parlar mai d'arxius, d'arxivers ni de patrimoni documental.

Tot i decantar-se a favor o en contra del retorn, el ciutadà del carrer no sempre té la informació suficient sobre el que es reivindica de la documentació catalana que es troba a Salamanca. L'excés de declaracions polítiques als mitjans de comunicació i, per contrast, la poca difusió d'informacions i opinions per part dels professionals dels arxius no han contribuït gaire a crear un estat d'opinió amb prou coneixement de causa. Però aquesta confusió no afecta només els profans, sinó que s'estén fins i tot entre alguns professionals. Podríem dir que en aquest debat la passió guanya la raó.

Justament amb la intenció de col·laborar a aclarir dubtes i de contribuir a reflexionar serenament sobre el tema, volem compartir la informació i els coneixements que en tenim a partir de l'experiència adquirida per haver-hi treballat d'aprop, des del Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya en els anys vuitanta<sup>1</sup> i des de l'Arxiu Nacional de Catalunya a partir de començament dels noranta<sup>2</sup>.

(1) Els arxivers Miquel Casademont i Antoni Mayans van tractar la documentació de la Generalitat a Salamanca. Actualment són el cap de la Unitat de Gestió Documental, Arxiu i Registre de la Universitat de Girona i el director de l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot, respectivament.

(2) L'arxivera Àngels Bernal és la cap de l'Àrea dels Fons de l'Administració de l'ANC.

Responent a vint-i-cinc preguntes que sovint es plantegen sobre la documentació catalana confiscada pel franquisme i que des de fa més de seixanta anys és a Salamanca, intentarem sintetitzar: 1r) què va passar amb la documentació catalana durant la guerra civil i el franquisme; 2n) com va afectar a l'Arxiu de Salamanca el pas de la dictadura a la democràcia; i 3r) el perquè de la reivindicació i els motius de la polèmica.

## LA DOCUMENTACIÓ AL SERVEI DE LA REPRESSIÓ (1936-1975)

---

### 1. Per què i qui va espoliar la documentació?

La fi de la guerra civil va significar no només la derrota de la Segona República sinó també l'inici d'un període de repressió contra aquelles persones que havien participat o col·laborat en les seves institucions. En aquest procés, els documents adquiriran una gran importància, com ho mostra el fet que tan sols dos mesos després de l'aixecament militar, el 13 de setembre de 1936, el decret que il·legalitzava els partits polítics contraris al Movimiento Nacional ordenava la confiscació de la documentació d'aquestes formacions polítiques.

A partir del mes d'abril de 1937, des del Cuartel General de Franco es van crear diversos organismes encarregats de confiscar la documentació de les zones que l'exèrcit franquista anava ocupant, amb la finalitat de disposar d'informació militar de l'enemic, elaborar la contrapropaganda i, sobretot, preparar la depuració.

L'entremat jurídic que emparava aquest pla va començar a formar-se el 20 d'abril de 1937 amb la creació de l'Oficina de Investi-

gación y Propaganda Antimarxista (OIPA), un organisme dependent de la Secretaría General del Jefe del Estado que tenia encomanada la missió de *“recoger, analizar y catalogar todo el material de propaganda de todas clases que el comunismo y sus organizaciones adláteres hayan utilizado para sus campañas en nuestra patria...”*.

L'obsessió del règim emergent per la maçoneria, que ja es reflectia en l'ordre de creació de l'OIPA, va motivar que només quaranta dies després de la seva promulgació, el 29 de maig de 1937, des de la mateixa Secretaría General es constituís un altre organisme, la Delegación de Asuntos Especiales (DAE), dedicat especialment a la contrapropaganda maçònica. Mentre que l'OIPA va centrar la seva actuació en l'aplegament de material imprès editat, la DAE, que tenia una vocació repressiva molt més clara, es va fixar en la documentació d'arxiu, que aportava molta més informació i, per tant, les proves de convicció necessàries per a l'actuació de la justícia militar.

Al capdavant de la DAE es va col·locar Marcelino de Ulibarri, un militar carlí que tindria un gran protagonisme en aquest procés de confiscació documental. Va ser precisament ell qui, davant la competència que les noves autoritats locals, com l'Exèrcit i la Falange, exercien en matèria de requisita de documents, va aconseguir que el 27 d'abril de 1938 el primer govern formal de l'Espanya Nacional publicqués un decret pel qual es creava la Delegación Especial para la Recuperación de Documentos (DERD). Aquest organisme, que presidia el mateix Ulibarri i depenia del Ministeri de l'Interior, tenia com a finalitat *“unificar e intensificar (...) la recogida, custodia y clasificación de todos aquellos documentos aptos para obtener antecedentes sobre las actuaciones de los enemigos del Estado (...) y*

*suministrar datos útiles a todos los demás organismos encargados de su defensa*". El decret, a més, assenyalava expressament que l'actuació de la DERD estava subordinada a les autoritats militars de les poblacions "alliberades".

Tot i que, formalment, la DAE va continuar existint, la coincidència d'Ulibarri al capdavant d'aquest organisme i de la DERD va significar, a la pràctica, la concentració dels serveis de recuperació documental en una sola mà. Oficialment, però, la refosa dels dos organismes no es produiria fins a l'any 1944, quan les dues delegacions es van unificar en la Delegación Nacional de Servicios Documentales (DNSD), dependent ara de la Presidència del Govern.

## 2. Com es va espoliar la documentació?

A mesura que l'exèrcit franquista anava ocupant les places republicanes, els anomenats "equipos de recuperación" de la DERD, d'acord amb les noves autoritats locals, s'encarregaven de la confiscació de la documentació abandonada per les institucions, els organismes, les entitats i les personalitats afectes a la República.

La campanya de Catalunya va seguir aquest esquema general, però l'operació de Barcelona —*"la ciudad española cosmopolita por excelencia"*, en paraules de Marcelino de Ulibarri, que va dirigir el dispositiu—, va merèixer una atenció preferent i es va preparar de manera planificada i sistemàtica. Des de mesos abans de la presa de la ciutat els serveis d'informació de l'OIPA, a partir de les dades que els anaven proporcionant persones que canviaven de bàndol, havien anat elaborant llistes dels domicilis i dels edificis susceptibles de ser examinats.

El mecanisme de l'operació de requisada documental de Barcelona ha estat estudiat per l'historiador Josep Cruanyes. Només dos dies després de l'ocupació de la ciutat, és a dir a partir del 28 de gener de 1939, sis equips de recuperació van començar els escorcolls, que van durar fins al 7 de juny. El ritme va ser molt intens, especialment durant el mes de març, i el nombre d'escorcolls en tota la ciutat, que havia estat dividida geogràficament en deu sectors, es pot xifrar al voltant dels 1.800 (1.681, segons Miguel Ángel Jaramillo, actual director de l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola [AGGCE]).

Per a dur a terme l'operació, la DERD, que va arribar a comptar amb un centenar d'homes per fer-la efectiva, va requisar una dotzena de locals que es van destinar a garatjos, magatzems i dipòsits de documentació. Les oficines centrals, situades en una torre del carrer Muntaner, van actuar com a centre logístic i com a secretaria. En aquest local es va instal·lar el servei de catalogació i arxiu, la tasca del qual consistia en l'esporgació de dades i noms referits a persones que figuraven en els documents examinats i que, posteriorment, eren enviats a la policia. Les oficines centrals també s'encarregaven de la tramesa d'informes d'antecedents que els sol·licitaven la policia i els tribunals i altres organismes depuradors.

Al marge de l'abundància i de la varietat de la documentació requisada, l'operació de Barcelona va ser important també per qüestions tècniques. Per primera vegada, ha assenyalat Antonio González, exdirector de l'antiga Secció Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional (SGC-AHN), es constitueixen en una ciutat ocupada no ja oficines de primera classificació sinó delegacions de Recuperación de Documentos que van assumir en el seu àmbit

d'actuació, i en coordinació amb l'oficina central, tant les tasques de confiscació com les d'informació. Igualment, és a partir de la presa de Barcelona que s'estableixen mecanismes de control com els *partes* diaris dels caps d'equip, els *partes* de registre i el llibre d'assentament de registres.

### 3. A qui es va espoliar la documentació?

Els llibres de registres i els expedients de confiscació elaborats per la DERD constitueixen la font bàsica per a conèixer quines van ser les principals víctimes de l'espoliació documental a Catalunya.

L'anàlisi del llibre de registre d'escorcolls de la ciutat de Barcelona, que hem pogut consultar, permet fer una aproximació a quins van ser els col·lectius i particulars més afectats i que es poden agrupar en els apartats següents:

- a) Departaments i dependències de la Generalitat de Catalunya.
- b) Organitzacions polítiques i sindicals (l'ERC, el PSUC, la CNT, la FAI, la UGT i el CADCI, entre d'altres).
- c) Diputats del Parlament de Catalunya, especialment els militants de partits d'esquerres.
- d) Membres del govern català (com Lluís Companys i Josep Tarradellas) i alts càrrecs de la Generalitat (com Vicenç Guarnier, cap dels serveis d'ordre públic).
- e) Personalitats de la cultura catalana (com Cèsar August Jordana, president de l'Agrupació Catalana d'Escriptors, Ramon Miquel i Planas i Francesca Bonnemaison).
- f) Entitats de tota mena (com l'Ateneu Barcelonès), però sobretot les considerades contràries a la religió catòlica, les maçòniques, les teosòfiques i les naturistes.

Una menció especial mereix un col·lectiu al qual la DERD va dedicar una atenció prioritària, com s'apuntava en els informes previs a l'ocupació de Barcelona. Es tracta de les publicacions periòdiques, les editorials, les llibreries i les impremtes, que proporcionaven noms de redactors i, sobretot, de subscriptors. Entre els diaris confiscats hi havia *La Batalla*, *La Humanitat*, *La Publicitat*, *Treball* i *La Veu de Catalunya*. Josep Cruanyes ha estudiat amb deteniment la confiscació de les imatges de la secció de reporters gràfics de l'Agrupació Professional de Periodistes: les fotografies tenien un valor important atès que facilitaven la imatge gràfica de persones perseguides pel franquisme.

El procés de requisada documental a la resta de Catalunya no és tan conegut, però alguns elements ens confirmen que, almenys en les ciutats importants, singularment les "alliberades" abans que Barcelona, també s'hi va produir. La lectura de l'inventari de la documentació confiscada a Lleida dipositada a l'AGGCE permet constatar, per exemple, que bona part dels 65 lligalls que componen aquesta *sèrie* contenen documentació de les comarques lleidatanes aliena a la Generalitat de Catalunya.

### 4. Va anar a parar a Salamanca tota la documentació espoliada?

Per diverses raons, no tota la documentació catalana espoliada va anar a parar a Salamanca. En primer lloc, perquè, malgrat la pretesa exclusivitat que les disposicions normatives atorgaven a la DERD en matèria de recollida de documentació, durant els primers temps de l'ocupació militar altres organismes del nou règim, com l'Exèrcit i la Falange, també van intervenir documentació. Disposem d'algun exemple local: a Olot, entre la poca documenta-

ció de la Falange que ha pogut recuperar l'Arxiu Comarcal, hi ha un parell de llibres del sindicat pagès La Unió Agrícola.

En segon lloc, els criteris de confiscació van ser selectius i no indiscriminats: una part de la documentació examinada no aportava dades significatives per a la repressió i, per tant, va ser destruïda o abandonada en les mateixes dependències. En l'expedient del registre del Palau de la Generalitat es troben algunes referències al desinterès que oferien alguns documents: l'11 de febrer, la documentació de la delegació de la Generalitat a Tarragona referida a asils i beneficència es va deixar en el mateix lloc "*por ser de asuntos ajenos a la política*". Segons Miguel Ángel Jaramillo, dels 88 escorcolls efectuats en dependències de la Generalitat només 23 van suposar la recollida de documentació.

En tercer lloc, alguns documents van ser segregats del dipòsit de Salamanca per adjuntar-se als expedients de la Causa General, el procediment judicial dut a terme des de la Fiscalia del Tribunal Suprem per tal d'esbrinar els fets delictius comesos durant la "*dominación roja*", del qual tornarem a parlar més endavant. Actualment, aquesta documentació es troba en la Secció Fons Contemporanis de l'Archivo Histórico Nacional.

I, encara, una altra part de la documentació, hauria anat a parar, per vies que desconeixem, a diferents organismes del Ministeri de Defensa i avui es troba repartida en els arxius militars d'Àvila i Madrid, entre d'altres.

##### 5. Va quedar documentació a Catalunya?

Afortunadament, a més de la documentació que presumiblement es va destruir, una part dels fons de les institucions, de les

entitats i de les personalitats afectes a la República va poder ser salvada, sovint gràcies a circumstàncies atzaroses.

El cas que coneixem millor és el de la Generalitat de Catalunya, les vicissituds del fons de la qual que no va ser espoliat han estat ben estudiades pels tècnics de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC). Així sabem que alguns responsables polítics, com Lluís Companys, Antoni M. Sbert o Lluís Miravittles, es van endur documents essencials amb la intenció de continuar la seva activitat a l'exili. En segon lloc, per por a les represàlies, particulars i entitats privades van conservar clandestinament testimonis de l'autogovern català: és el cas del projecte del Pla d'Obres Públiques de 1935. En tercer lloc, per negligència o desinterès pels arxius —com acabem de veure—, alguns documents van restar arraconats en els locals de l'administració franquista i hi van romandre fins a l'adveniment de la democràcia; i, finalment, alguna documentació de caràcter administratiu, per tal de continuar la gestió, es va conservar en les mateixes oficines, que ara depenien d'organismes del nou règim (els documents localitzats en un dels dos registres efectuats en el Departament d'Agricultura van ser dipositats a la Diputació de Barcelona "*por ser de inmediata necesidad para la normalización de la vida provincial*"). Avui, a través de successius ingressos, bona part d'aquesta documentació es conserva a l'ANC i suma les tres quartes parts del fons de la Generalitat republicana.

La situació a la resta de Catalunya no ha estat estudiada. La lectura de les memòries d'algunes personalitats del règim republicà i l'anàlisi dels quadres de fons dels arxius catalans poden ser alguns dels indicadors que ens permetrien saber la documentació que es va salvar. Josep Cruanyes, d'altra banda, aporta una dada signifi-



cativa: la circular que Marcelino de Ulibarri va enviar el febrer de 1939 als ajuntaments catalans, instant-los a trametre a l'oficina de la DERD la documentació produïda per l'enemic "*en su más amplia acepción*", amb prou feines es va complir.

## 6. Com i quan va arribar la documentació a Salamanca?

La documentació requisada a Catalunya va ser traslladada a Salamanca, on hi havia la seu central de la DERD, en diverses expedicions ferroviàries, la primera de les quals, segons Josep Cruanyes, es va produir el 21 de juny de 1939. Posteriorment, s'hi va traslladar documentació procedent dels dipòsits de Tarragona, Lleida, Vilafranca del Penedès, Igualada i, encara més tard, de Sant Sadurní d'Anoia. L'última tramesa es va efectuar el 13 de febrer de 1940. Malgrat que les fonts no coincideixen totalment, es pot afirmar que el nombre de sacs de documentació facturats sobrepassava els 3.500, amb un pes que voltava les 150 tones.

La crònica de l'itinerari de la documentació catalana un cop va arribar a Salamanca encara està per fer, però a través de les diverses fonts consultades es pot aventurar que els documents van tenir, inicialment, una doble destinació. La documentació especial, és a dir, la produïda per les lògies maçòniques, va ser dipositada a l'edifici de la Clerecía, on hi havia el Seminari (seu de l'actual Universitat Pontifícia), mentre que la documentació generada pels partits polítics, institucions públiques, associacions i particulars va anar a parar al Noviciat dels Jesuïtes. A més, sembla que algun altre espai, com el convent dels dominics, va ser utilitzat com a magatzem (Josep Cruanyes, citant un informe de la DERD, ha escrit que a final de l'any 1939 s'acumulaven

en aquest lloc unes 400 tones de documentació, alguna de la qual procedia de Catalunya).

Cap a l'any 1948, la documentació conservada al Noviciat dels Jesuïtes va ser traslladada a l'antic Hospital de San José, un edifici també conegut amb el nom de Colegio de San Ambrosio i que des de l'any 1938 servia de residència al personal que treballava a la DERD. A partir de l'any 1969, finalment, amb l'abandó de la seu del Seminari, tota la documentació s'hauria concentrat en l'actual seu de l'AGGCE.

## 7. Per a què van servir els documents?

Les disposicions de 1937 i 1938 no deixaven cap dubte de quina havia de ser la utilitat de la documentació confiscada pels "servicios de recuperación": la de proporcionar informació a les noves autoritats i als organismes que durant la guerra i la posguerra s'haurien d'encarregar dels processos de depuració d'aquelles persones que havien participat o col·laborat amb la República.

L'aparell legal que emparava aquesta repressió es va crear en les setmanes immediatament anteriors i posteriors a l'acabament de la guerra, a partir de tres disposicions fonamentals: la Ley de Responsabilidades Políticas (9 de febrer), que declarava il·legals els partits polítics del Front Popular; la Ley para la Represión de la Masonería y el Comunismo (1 de març), una llei penal que pretenia definir l'acció delictiva a la pertinença a les associacions d'aquest tipus; i la Causa General (26 d'abril), un gran procés judicial obert per informar de "*los hechos delictivos cometidos en el territorio nacional durante la dominación roja*". Els òrgans encarregats d'aplicar aquestes disposicions van ser, doncs, els principals usuaris de la

documentació dipositada a Salamanca, especialment el Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo (TERMC) (1940-1963), el primer president del qual va ser, significativament, Marcelino de Ulibarri.

La utilització per a la recerca històrica de la documentació requerida per la DERD no es va plantejar mai durant el franquisme. Del frustrat intent del mateix Ulibarri, entre els anys 1939 i 1940, de crear una institució cultural de propaganda que afavorís la difusió dels "horrors" del comunisme i la maçoneria i que enaltís la tasca dels sublevats, només en resta avui la recreació de la lògia maçònica feta l'any 1948 en el mateix arxiu a partir dels objectes requisats a diferents societats maçòniques. Segons l'historiador José A. Ferrer Benimelli, a partir de l'any 1948 estudiosos espanyols i estrangers van poder consultar l'Arxiu, si obtenien un permís especial de la direcció del centre. Però caldrà esperar fins a l'any 1977, amb la incorporació del centre al Ministeri de Cultura, perquè la documentació s'obri definitivament a la comunitat científica.

## 8. Com es van organitzar els documents?

El fet que les funcions de "recuperació documental" i d'informació sobre les persones desafectes a l'*Alzamiento Nacional* fossin compartides per dos organismes (DAE i DERD), sobre la base de l'"especialització" en sectors d'interès, condicionà completament l'organització dels documents requisats. Per raó d'aquesta dualitat, els fons van quedar subdividits en dos grans grups: la Sección Especial o Masónica (SE) i la Sección Político-Social (SPS). La primera aplegava tota la documentació relativa a la maçoneria i altres associacions i entitats assimilades. La segona, la resta de la docu-

mentació: organitzacions polítiques i sindicals, institucions i administracions públiques, entitats, particulars...

L'interès *especial*, més aviat obsessiu, que els jerarques del nou règim tenien pel moviment maçònic es va veure reflectit en l'atenció primordial i els recursos que van dedicar a aquesta secció. La requisita de documentació maçònica va abastar pràcticament tot Espanya mentre que la de documentació política i social es va limitar als territoris controlats per la República. El nivell de tractament documental va ser molt més "sofisticat" en la primera.

A la SPS els documents es van organitzar en *sèries* determinades majoritàriament per la zona geogràfica o ciutat d'on procedia el material confiscat (Madrid, Barcelona, Aragó, Lleida, València, Santander, etc.) i, en menor mesura, per la naturalesa o el contingut (Militar i Documentació particular) o per la tipologia (Premsa i Propaganda: cartells, fullets, calendaris, banderes; Hemeroteca; Fotografies). Aquest sistema no va comportar generalment la supressió ni l'alteració d'unitats documentals (*sèries*, expedients) ingressades però sí una gran dispersió i barreja de la documentació, fins al punt que el resultat final va ésser més una simple acumulació o disposició miscel·lània de documents en lligalls, on coexistien documents de naturaleses, continguts i procedències ben diferents, que no pas uns fons estructurats. Des de 1937 el tractament documental dels fons es va limitar a extreure'n tota la informació relativa a les persones i a la translació de les referències informatives i de localització física dels documents a una fitxa nominal sobre cada individu. D'aquest laboriós i persistent treball sobre la part més significativa de la documentació de la SPS en resultarien cap a tres milions de fitxes de contingut heterogeni que constitueixen l'eina unitària i bàsica d'accés a la SPS.

Per tal d'accedir als fons a partir d'altres demandes informatives a més de les nominals que ja facilitava el fitxer, es va procedir a l'elaboració d'*inventaris*, alguns amb els corresponents índexs (geogràfics, de matèries, onomàstic), que més pròpiament van ser relacions de contingut de cada *sèrie*. La qualitat i el rigor d'aquests pseudoinstruments de descripció és desigual, encara que, en general, força deficient. Són una aproximació descriptiva al contingut. Ni recullen tot el que hi ha en els lligalls ni, de vegades, tot el que recullen s'ajusta a la realitat documental.

L'organització de la documentació maçònica (SE), en canvi, va consistir a desfer els arxius espoliats per tal d'elaborar, amb la documentació originària, *expedients informatius* (personals o de maçons, d'institucions i lògies, i d'assumptes i activitats) sobre els temes d'interès de la secció. Aquests *expedients* es controlaven mitjançant un fitxer general, amb unes 180.000 fitxes, i uns fitxers auxiliars de lògies i d'assumptes. El sistema adoptat suposava un tractament més elaborat de la documentació que en facilitava i diversificava l'explotació.

El 1971 la DNSD ingressà l'arxiu del TERMC, que havia estat un dels *clients* principals del centre documental salmantí, fins al punt que la seva singladura s'havia iniciat amb una oficina provisional en el mateix centre, el qual conservà, des d'aquell moment, els fons de l'oficina.

Aquest particular sistema d'organització i descripció dels fons, que no es regia per cap mena de criteri ni mètode arxivístic sinó que, contràriament, s'efectuava en clara oposició amb ells, ha estat fins fa ben poc l'únic sistema d'explotació de la documentació, alhora que també és l'escut protector del manteniment de la realitat documental heretada de la DNSD.

## L'ARXIU AL SERVEI DE LA RECERCA (1976-2003)

### **9. Com va afectar la democràcia l'Arxiu de Salamanca?**

Quan va morir Franco (20 de novembre de 1975) l'etapa de més activitat de la DNSD feia anys que havia passat. La seva funció informadora al servei de la repressió i la depuració havia anat decaient progressivament. La supressió del TERMC el 1963 marca, en aquest sentit, un punt d'inflexió. En el procés de transició política de la dictadura a la democràcia endegat el 1976 era evident que organismes com la DNSD, que encarnaven els aspectes més punyents del règim franquista, tenien els dies comptats. La credibilitat del procés democràtic, tot just iniciat, era incompatible amb el manteniment d'un ens com el de Salamanca.

És en aquest context que cal entendre el traspàs de l'aleshores denominada Sección de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno des d'aquest òrgan al Ministeri de Cultura el 28 d'octubre de 1977 i la seva adscripció a l'Archivo Histórico Nacional, un any i mig més tard (7 de maig de 1979), amb la creació d'una divisió independent que prendria el nom de Sección Guerra Civil (SGC-AHN). En va assumir la direcció el Cos Facultatiu d'Arxivers i per ordre del Ministeri de Cultura de 31 de juliol de 1980 es creava el Patronat de la SGC-AHN, amb un fort component local, al qual s'encomanaven funcions informatives, propositives i d'assessorament en tot allò relatiu a l'Arxiu i els fons que custodiava.

La conseqüència principal d'aquests canvis orgànics va ser la lenta però irreversible transformació de l'ús preferentment *administratiu* dels documents cap a un ús al servei de la recerca i la cultura en sentit ampli. Un ús que a les darreries del franquisme

havia estat privatiu d'uns pocs i escollits investigadors privilegiats ara esdevenia plenament normal. La inaccessibilitat o l'accés reservadíssim als fons per a finalitats de recerca, que fins aleshores havia estat la norma, ara esdevenia l'excepció i es garantia el principi general del lliure accés, tan sols limitat per la preservació dels drets personals.

Aquest nou ús "cultural" preferent no va comportar l'extinció de l'ús administratiu. Tanmateix, les seves finalitats van canviar radicalment. En aquest sentit, la SGC-AHN va complir una gran funció administrativa en els processos de reconeixement de drets i serveis prestats en institucions i òrgans de la República. Potser això sigui l'exponent del canvi operat en la destinació i els usos de la documentació de la SGC-AHN: la documentació que primer va servir a la repressió i la *seguretat* de l'Estat franquista ara servia per reconèixer els drets dels antics represaliats.

Aquesta va ser l'orientació empresa el 1977 i aquests van ser i segueixen essent els principis rectors del funcionament de l'Arxiu. Tanmateix, considerem que la seva materialització eficaç encara no s'ha assolit plenament. En serien les causes el volum considerable i la complexitat organitzativa dels fons a gestionar, el desconeixement de la realitat per part dels nous responsables, els migrats recursos que es van assignar al centre i, en definitiva, la posició subsidiària de la SGC-AHN en el sistema arxivístic de l'Estat espanyol. Aquest període duraria fins a la segona meitat dels anys noranta.

És en el marc de la pressió sobre la SGC-AHN que fan les reivindicacions de devolució de determinats fons i el qüestionament d'una part significativa de les seves funcions que cal entendre l'a-

posta decidida del govern de l'Estat per reforçar i consolidar l'Arxiu. En aquest sentit, l'acord de devolució dels arxius de la Generalitat republicana adoptat pel Consell de Ministres el març de 1995 va generar una forta reacció en defensa del manteniment de l'Arxiu i va actuar de revulsiu per al replantejament de la SGC-AHN.

Aquest segon període de la SGC-AHN arrencaria amb l'acord de la Junta Superior d'Arxius de 26 de novembre de 1996 pel qual es proposava la creació d'un gran arxiu de la guerra civil a Salamanca, plenament autònom. La proposta es faria efectiva el 12 de març de 1999, amb la creació de l'Arxiu General de la Guerra Civil Espanyola (AGGCE), en un reial decret que disposava a més la creació del Patronat com a òrgan rector de l'AGGCE i del Centre d'Estudis i Documentació sobre la Guerra Civil Espanyola (CEDGCE), el funcionament i les competències del qual s'establirien per ordre del Ministeri d'Educació i Cultura de 17 de juny de 2002.

La política de captació i, fins i tot, de creació de fons documentals relacionats amb el període de la República i la Guerra Civil, entre ells alguns relatius a Catalunya, mitjançant la donació o la compra, iniciada el 1988 amb l'ingrés de l'arxiu de la Segunda Sección, Información, del Estado Mayor Central del Ministeri de Defensa, i mantinguda i intensificada en els darrers anys, s'inscriu en aquesta mateixa línia de potenciament del centre salmantí.

## 10. Què va canviar en l'organització dels fons?

L'estat d'organització dels fons que va heretar la SGC-AHN és un handicap per a l'acompliment de les noves finalitats a què se'ls destinava. Com ja s'ha comentat, els fons s'havien estructurat per tal de servir a peticions bàsicament nominals. Davant d'aquella

realitat, l'Arxiu havia d'afrontar el repte de fer compatible el manteniment de l'únic mecanisme d'explotació de la informació (i, per extensió, de l'organització de la documentació) amb les exigències que imposava la diversificació dels interessos de la recerca. Entenem que aquesta és encara una de les assignatures pendents de l'AGGCE.

Un cop d'ull sobre els processos de reorganització i tractament dels fons operats a l'Arxiu en els darrers 25 anys no ens permet pas detectar-hi un fil conductor. Ben al contrari, l'heterogeneïtat n'és la característica definidora. Determinades sèries i tipologies documentals (monografies, fotografies, documentació particular, revistes, cartells...) demanaven, certament, estructures i tractaments propis i les possibilitats organitzatives no oferien gaire marge. A d'altres, com la SE o Maçònica, el manteniment de l'organització heretada no tenia pràcticament alternativa en vista de la complexitat de l'organització dels fons, la *sofisticació* de les eines de control i disposició de la documentació i la descompensació entre els costos i els beneficis que suposaria una reorganització documental, a favor dels primers. Tanmateix, resulta força incomprensible, i de vegades fins i tot contradictòria, la varietat de sistemes organitzatius aplicats a les *sèries geogràfiques* i Militar de la SPS.

Des de la constitució d'una nova *sèrie* fruit de la reorganització d'un determinat fons —com va ser el cas de la documentació de la Generalitat republicana— fins a la simple "catalogació" de documents sense incidir en l'organització —com s'ha esdevingut en determinades actuacions sobre les *sèries* Madrid, Santander o Militar—, el ventall de modalitats organitzatives ha estat ben ampli. El sistema que més s'ha prodigat ha estat el de les reorganitzacions

cenyides a una reinstal·lació física dels fons, simultània a la seva descripció; l'actuació sobre la PS-Alacant en seria un exemple. En casos molt comptats s'ha procedit a la reclassificació de fons que es podien identificar bé a l'interior de les *sèries*, però l'actuació no ha comportat una reorganització general d'aquelles. Seria el cas del Tribunal Popular de Euzkadi de la PS-Santander o de l'Escuela Popular de Guerra de Paterna de la PS-Militar.

Intuïm que l'acció en aquest àmbit ha vingut més determinada per les contingències i les disponibilitats de cada moment que no pas per una planificació general. Hom troba a faltar una reorganització en profunditat dels fons i les *sèries* que l'admetin sense traumes, sobre la base dels plantejaments arxivístics contemporanis i, òbviament, amb l'ineludible concurs de les tecnologies de reproducció documental. Amb el manteniment majoritari de l'organització dels fons que havia fet la DNSD tot el pes de l'accessibilitat recau en la descripció documental, sense recolzament possible en la classificació.

Finalment, hom es pregunta si la gestió dels fons no ha estat més determinada per l'adopció d'actuacions que no alteressin l'"estat" dels fons i dificultessin el camí a les demandes de restitució que no pas per reorganitzacions documentals, guiades pels principis arxivístics universalment reconeguts, per tal d'optimitzar-ne i diversificar-ne l'explotació.

### 11. Què es va fer amb el fons de la Generalitat?

A Catalunya, el procés de transició passava, indefugiblement, per la recuperació de l'autonomia política. La instauració del règim provisional d'autonomia per a Catalunya (1977), a diferència d'al-

tres territoris de l'Estat espanyol, es va fer mitjançant el restabliment de la Generalitat, abolida per Franco el 1938. Aquesta fórmula reconeixia la continuïtat històrica de la institució d'autogovern.

És comprensible, doncs, que en el context polític i social de recuperació de la normalitat democràtica el primer govern estatutari de Catalunya, constituït l'abril de 1980 a resultes de les primeres eleccions autonòmiques, tingués com a un dels primers objectius en matèria de patrimoni documental la restitució de la documentació catalana dipositada a la SGC-AHN de Salamanca i, de manera especial, la dels documents de la Generalitat republicana.

Les gestions del govern català davant del govern de l'Estat es van iniciar aviat, recolzades per iniciatives parlamentàries de signe divers. El govern de Madrid tenia una predisposició favorable al retorn però per acceptar-lo al·legava, amb bona lògica, que calia determinar en primer lloc l'objecte i l'abast de la documentació reclamada. Amb aquesta finalitat, el 22 d'octubre de 1982 se signava un conveni entre el Ministeri de Cultura i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya sobre la microfilmació de fons documentals de la SGC-AHN. Aquesta operació implicava prèviament la identificació, l'organització i la descripció de la documentació objecte del conveni, que se circumscribia tan sols a la documentació produïda o rebuda per la Generalitat republicana.

Els treballs, finançats per l'administració catalana, es van iniciar el març de 1983 i van finalitzar el desembre de 1986. La direcció del projecte es va encomanar a la directora de la SGC-AHN i la part més substancial dels treballs a un equip de quatre arxivers, dos proposats pel Ministeri i dos pel Departament de Cultura, a més d'un operador microfotogràfic. El procés de treball fou molt irre-

gular i lent, potser perquè, d'alguna manera, el projecte sobre els fons de la Generalitat era pioner.

A l'actuació efectuada es poden distingir aquestes etapes:

1. De març a juliol de 1983, en què se segueix la metodologia emprada a la PS-Alacant, consistent bàsicament en la detecció de la documentació susceptible de pertànyer a la Generalitat a partir de l'examen de l'inventari i els índexs de la PS-Barcelona. L'exploració es limitava únicament a aquesta *sèrie* en el benentès que, atesa l'organització de la documentació per procedència geogràfica, havia d'estar-hi tota concentrada. Una vegada detectada i identificada la documentació i confirmada la procedència, s'extreia dels lligalls i es reinstal·lava en noves unitats físiques, alhora que es descrivia sumàriament. Aquest procediment obviava la reclassificació dels fons i la seva reorganització física. Per tant, la nova *sèrie* resultant (PS-Barcelona – Generalitat) era una mera translació de la documentació de la Generalitat a una *sèrie* pròpia, conservant la mateixa organització i ordenació de la *sèrie* d'on s'havia extret. En aquest sistema tot el pes de l'accés i la recuperació de la documentació requeia en els índexs més que en les fitxes descriptives. Es van inventariar 112 lligalls.

2. A partir del setembre de 1983, arran del progressiu coneixement de l'estat i l'organització de la SPS i de la confirmació de les sospites que la documentació de procedència Generalitat no s'exhauria en la PS-Barcelona, es va optar per un doble replantejament dels treballs. Primerament, es va determinar explorar el conjunt de la SPS sobre la base dels *inventaris* de les diferents *sèries*. És a dir, es van examinar sistemàticament tots els lligalls de la PS-Barcelona i selectivament els de les altres *sèries* susceptibles de contenir docu-

mentació de la Generalitat. Segonament, es va establir un nou procediment de treball basat en la identificació i la selecció generals del conjunt de la documentació, com a operacions prèvies a la seva organització, i l'avanç simultani en la descripció d'unitats i agrupacions documentals estables i ben definides. L'objectiu era aconseguir una reclassificació i un arxivament unitaris i una descripció homogènia del conjunt del fons.

Així, d'octubre a desembre de 1983, un parell d'arxivers es van dedicar a l'exploració, la identificació i la selecció de documents i els altres dos van continuar la descripció. Es va identificar i extreure molt poca documentació de les sèries PS-Lleida, PS-Aragó i PS-Militar i força més de la PS-Madrid.

Els resultats obtinguts van abonar la tesi de procedir a una reclassificació sistemàtica, a un arxivament unitari i a una descripció homogènia del nou fons que s'anava reconstruint (*sèrie* en la terminologia de la SGC-AHN) amb els documents seleccionats. Això implicava també reestructurar i racionalitzar la documentació ja organitzada i descrita per a integrar-la en el conjunt unitari general.

3. Entre el gener i el juliol de 1984 s'havia seleccionat tota la documentació que integraria la *sèrie* Generalitat i s'havien reclassificat o classificat i descrit 257 lligalls, sobre la base d'un quadre més funcional que no pas orgànic, que agrupava la documentació per funcions i activitats sota epígrafs corresponents a estereotips de les denominacions dels diferents departaments de la Generalitat en el període 1931-1939.

4. A partir del setembre de 1984 i fins al desembre de 1986, amb força intermitències i només amb personal del Ministeri, van pros-

seguir els treballs d'ordenació i descripció dels 94 lligalls de documentació general restants. També es van incorporar al fons els 17 lligalls de subsidis de guerra, ordenats i descrits en etapes anteriors, i els 139 lligalls restants d'aquest mateix contingut, sense ordenar ni descriure. Es va redactar definitivament l'inventari i els índexs onomàstic, geogràfic, de matèries, de sigles i d'equivalències topogràfiques que fou publicat pel Departament de Cultura de la Generalitat el desembre de 1992.

El ritme de microfilmació de la documentació fou molt lent. El juliol de 1983 tan sols s'havien microfilmats 14 lligalls. El 1986 es va lliurar el primer rodet a la Generalitat i el 27 d'octubre de 1993 el darrer dels 561 que integren la col·lecció.

El conjunt documental denominat *sèrie* PS-Barcelona – Generalitat, de 507 lligalls, que va resultar de la intervenció arxivística d'aquests 4 anys, és molt desigual quant a continguts: des d'un únic lligall d'Agricultura o el Parlament fins als 162 del Comitè de Milícies Antifeixistes o els 124 de Serveis Correccionals del Departament de Justícia; divers quant a la integritat dels subconjunts documentals: molt complets com el d'"incautacions" o gairebé testimonials com els de "treball" i "obres públiques"; heterogeni quant a la riquesa informativa de les tipologies documentals: molt alta en expedients d'"ajuntaments" i pràcticament nul·la en els "subsidis de guerra".

En qualsevol cas, la realitat de la *sèrie* s'explica per la irregular producció documental dels diferents departaments en funció de la durada i el nivell de les competències exercides; per les motivacions i els interessos de l'espoliació i per les vicissituds dels documents fins a la seva instal·lació definitiva a San Ambrosio. Més

enllà del seu alt valor testimonial i històric, la seva vàlua per a la recerca rau en la complementarietat recíproca amb la documentació del fons de la Generalitat de Catalunya (II República) de l'ANC.

## 12. Com s'accedeix als fons i com es difonen?

La correlació entre l'estat i els nivells d'organització dels fons i les característiques i la qualitat de la descripció i, per tant, dels mecanismes d'accés i difusió, és paradigmàtica. Ja s'ha dit que l'heterogeneïtat era el concepte més escaient per a qualificar l'organització dels documents. L'accés es pot definir de la mateixa manera: no hi ha un sistema corporatiu sinó la coexistència de diferents i variats instruments de descripció; amb importants diferències quantitatives i qualitatives i una dispersió d'eines i mitjans.

Pel que fa als recursos manuals, els fitxers que va elaborar la DNSD són l'única eina corporativa d'accés als fons de l'AGGCE, per bé que limitada a un ús nominal, llevat dels fitxers auxiliars d'assumpes i de lògies de la SE. D'aquella mateixa etapa subsisteixen també alguns dels antics *inventaris*, amb els corresponents índexs (de matèries, geogràfic, onomàstic). Tot i les seves deficiències són l'únic recurs per accedir de manera general a algunes de les *sèries* de la SPS: Madrid, Barcelona (tret de Generalitat), Castelló, Lleida, etc. També s'han revisat i completat *inventaris i índexs* d'altres *sèries* però la base no ha canviat.

Els instruments elaborats a partir de 1977, amb l'excepció dels que resulten d'un tractament singular per raó de la naturalesa, la tipologia especial i la poca complexitat de la documentació (catàlegs bibliogràfics i hemerogràfics, de cartells, de fotografies, de

fullets, etc...), són molt variats, desiguals i responen a finalitats i interessos diversos. Abasten des de l'inventari clàssic fruit d'una reclassificació dels fons (PS-Barcelona – Generalitat) fins a l'inventari de *sèrie* elaborat sobre la base de la reinstal·lació de la documentació (Alacant, Bilbao) o la reorganització parcial dels fons (Gijón, Santander). Els inventaris de documentació particular són més acotats tot i que no abasten la totalitat dels fons d'aquesta naturalesa existents a l'Arxiu.

Un segon grup d'instruments, elaborats gairebé tots amb eines informàtiques, prenen com a base el document o l'agrupació documental individualitzats al marge de l'estat d'organització del fons al qual pertanyen, precisament per obviar i superar els inconvenients derivats de la manca d'organització. Aquesta modalitat té per base una descripció normalitzada i permet obtenir instruments sectorials, temàtics o geogràfics. En seria un exemple la *Guía de fuentes para la historia de Andalucía*. En aquesta mateixa línia s'inscriuria l'*Inventario de fondos masónicos de Cataluña y Baleares*.

Un grup a part el constitueixen els instruments sectorials, de base temàtica i de procedència, elaborats en relació amb documentació molt concreta. Citem puntualment les *Publicaciones Libertarias: materiales libertarios en el Archivo*, el *Catálogo de Monografías Libertarias* o les *Fuentes para la historia del PSOE y Juventudes Socialistas de España 1879-1990*.

La consulta directa dels instruments en suport paper és encara la principal modalitat d'ús. Tanmateix, es disposa de recursos automàtics, una vegada més dispars, heterogenis i sectorials. Des de l'accés local (al mateix AGGCE) es disposa de les bases de dades bibliogràfiques i hemerogràfiques i de la base de dades



documental resultant del sistema de descripció normalitzada al qual ens hem referit abans.

L'accés remot és limita a la informació consultable a través dels recursos del Centre d'Informació Documental d'Arxiu (CIDA) del Ministeri d'Educació i Cultura i que són, bàsicament, el *Censo Guía de Archivos Iberoamericanos*, basat en l'aplicatiu Albalá (Bd), amb descripció multinivell (5 nivells, del fons a la sèrie) i que ofereix una informació genèrica i molt desigual sobre unes 250 unitats de descripció de l'AGGCE; i les *Guías de Fuentes: Guerra Civil Española, Exilio y Movimiento Obrero (GUCL)* que conté unes 20.000 referències de documents i agrupacions documentals de l'AGGCE a partir també d'una descripció normalitzada. La manca d'eines auxiliars de suport a la recerca automatitzada, del tot indispensables per a l'explotació d'una informació tan complexa, li resta molta efectivitat.

Esmement, encara, el lloc web de l'Arxiu, informativament pobre i fins i tot confús, que no disposa de funcionalitats interactives i tan sols permet consultes amb l'AGGCE per mitjà del correu electrònic.

En els darrers anys, arran de la creació de l'AGGCE i el CEDGCE, es vol impulsar i diversificar la difusió dels fons. A la carta de serveis de l'Arxiu (2001) s'hi troba una àmplia oferta de prestacions en aquest sentit (visites, préstec de documentació per a exposicions, projecció d'audiovisuals, organització d'exposicions, serveis reprogràfics, etc.). Fins a aquesta darrera etapa no es pot pas dir que l'Arxiu disposés d'una autèntica política de difusió. Les activitats van ser més aviat testimonials: si s'exceptua la profusió de reproduccions microfotogràfiques i digitals de

fons, les restants activitats difusores es van reduir a una dotzena d'exposicions a tot estirar (*Carteles de la Guerra Civil Espanyola*, 1980, la primera; i *Propaganda en Guerra*, 2002, la darrera), uns comptats simposis o jornades de debat (*Mujeres y la Guerra Civil*, *Justícia en Guerra*, com a més significatives) i alguna publicació de fons (fotogràfics i cartells, particularment), a banda, és clar, de les activitats més ordinàries. Des del 1993 es pot visitar el "museu-lògia", el muntatge del qual durant el franquisme constituiria la primera acció de difusió de l'Arxiu, encara que amb finalitats ben contraposades a les culturals.

## **REIVINDICACIÓ I POLÈMICA (1980-2003)**

---

### **13. Quan va començar la reivindicació?**

Des dels primers moments de la transició política, entre 1977 i 1980, historiadors i polítics catalans van denunciar l'existència de documentació catalana a Salamanca. Ho fan en el marc d'activitats culturals diverses, especialment en jornades de temàtica històrica, i també a la premsa especialitzada i generalista.

Però la primera reivindicació formal, si més no per a una part de la documentació catalana que es troba a Salamanca, és la Proposició no de llei que va elaborar el diputat Antoni de Senillosa i que va presentar al Congrés dels Diputats el portaveu de Coalició Democràtica, Manuel Fraga, el 18 de març de 1980, dos dies abans de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya. En aquesta proposició s'instava el Ministeri de Cultura del govern de la UCD a adoptar les mesures adients per a la reclassificació dels fons de

l'Arxiu de *San Ambrosio* i el traspàs a la Generalitat de Catalunya de la totalitat dels documents que havien constituït el seu arxiu. Al marge de l'oportunitat o l'oportunisme polític de la dreta espanyola de Fraga, el text elaborat per Senillosa reconeixia el greuge comès i exposava l'estat de desorganització en què es trobaven els documents a Salamanca. La proposició no es va debatre i va decaure en finalitzar la primera legislatura, l'estiu de 1982.

Després de l'aprovació de l'Estatut i de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya van començar les negociacions entre el Departament de Cultura de la Generalitat i el Ministeri de Cultura. Com a primer acord, l'any 1982, es va signar el Conveni per a la microfilmació que incloïa el tractament arxivístic previ dels documents de la Generalitat, però no es feia cap referència al retorn dels documents. El govern català, en resposta a la interpel·lació d'un diputat del PSUC, va contestar que la microfilmació, lluny de suposar una renúncia a l'obtenció dels originals, constituïa una primera mesura mentre durés la fase de reclamació.

Aquests són els inicis de la reivindicació que fa 23 anys que dura.

#### 14. Què es reivindica?

Es reivindica la documentació que es va confiscar a persones físiques i jurídiques de Catalunya. Dit d'una altra manera, es reivindica el que consta a l'AGGCE com a "documentación incautada" i que es troba ben diferenciada dels documents produïts pels organismes franquistes que van participar en l'espoliació i la repressió, és a dir, la DNSD i els organismes que la van precedir (l'OIPA, la DAE i la DERD).

En concret, es demana el retorn dels 507 lligalls de documentació de la Generalitat de Catalunya ja inventariada, la documentació catalana dels lligalls de les *sèries* anomenades PS-Lleida i PS-Barcelona, la documentació de les lògies maçòniques establertes a Catalunya i la resta de la documentació espoliada a Catalunya que es troba a les *sèries* PS-Prensa i Propaganda, PS-Documentació particular i, fins i tot, a altres *sèries geogràfiques* de la SPS.

Cal deixar clar que no es demana cap document generat pels serveis centrals de la DNSD, ni per les oficines delegades que aquest organisme tenia a Barcelona, Madrid i València, ni tampoc la documentació que elaborava l'Oficina del TERMC ubicada a Salamanca.

No es reivindica, doncs, la documentació que dóna testimoni de qui, què, a qui, com, quan i on es va espoliar; tan sols es demana el retorn dels documents confiscats: correspondència, expedients, llibres d'actes, fotografies, cartells, mapes, plànols, publicacions... És a dir, es demana el retorn de tota aquella documentació que el franquisme va enviar a Salamanca i de la qual l'AGGCE té constància que és "la documentación incautada".

#### 15. Per què es demana el retorn de documents?

La base per a reclamar el retorn de documents són els principis arxivístics reconeguts internacionalment i la legislació vigent en matèria d'arxius i de patrimoni documental.

En arxivística, el principi de provinença o d'unitat de fons estableix que els documents generats per persones físiques o jurídiques formen un conjunt documental a protegir, un fons, un conjunt original que no s'ha de segregar. Si incorrectament s'extreuen docu-

ments d'un fons, caldrà reincorporar-los al conjunt documental originari. Es considera un conjunt documental originari, un fons, el conjunt format per documents, de qualsevol tipologia o suport, produïts orgànicament i/o reunits i utilitzats per una persona, una família o un organisme en l'exercici de les seves activitats i funcions. L'aplicació del principi de provenença determina la titularitat dels documents. El productor dels documents o els seus hereus en són els titulars. En cap cas la titularitat no es determina per o en funció del tipus d'informació que conté la documentació (com ara, perquè el contingut pugui tenir relació amb la guerra civil) ni tampoc pel tipus d'ús que algú diferent al productor n'hagi fet.

La legislació vigent reconeix la competència exclusiva en matèria d'arxius a la Generalitat de Catalunya i, segons les actuals disposicions, els arxius i els documents catalans són patrimoni documental català i s'han de conservar als arxius del Sistema d'Arxius de Catalunya. D'una banda, en el cas de documentació de les administracions públiques —Generalitat o ajuntaments— els drets dels titulars sobre el patrimoni documental no prescriuen mai. D'altra banda, en un estat de dret, la documentació privada no es pot confiscar i, si es fa, s'atempta contra el patrimoni documental privat.

Si apliquem el principi de provenença i la legislació vigent en matèria d'arxius i patrimoni documental a la documentació que es troba a Salamanca, veurem que és possible diferenciar-la intel·lectualment i físicament segons els productors originaris i, en conseqüència, reconèixer la titularitat que es deriva de cada productor i designar la institució arxivística en la qual s'han de conservar els documents.

## 16. Qui reivindica el retorn de la documentació i qui s'hi oposa?

Al llarg d'aquestes dues dècades, la controvèrsia ha sumat partidaris a cadascuna de les dues parts en litigi. Si inicialment aquest era un tema entre administracions, la general de l'Estat i la de la Generalitat, amb la participació puntual d'alguns historiadors i arxivers, actualment la qüestió té una transcendència social important tant a Catalunya com a Salamanca.

Per veure-ho, només cal consultar les notícies i els articles que durant el mes d'octubre del 2002, arran de la resolució del Patronat de l'AGGCE, va publicar la premsa diària a Catalunya i a Salamanca —en total més de 200—, dels quals es pot extreure una mostra significativa dels sectors que es manifesten en favor o en contra del retorn de la documentació.

Reivindicant la devolució hi trobem la Generalitat, una gran part dels ajuntaments de Catalunya, les entitats municipalistes (Associació Catalana de Municipis i Comarques i Federació de Municipis de Catalunya), gairebé tots els partits polítics amb representació parlamentària (CiU, ERC, ICV i PSC), els col·lectius professionals més vinculats al tema (Associació d'Arxivers de Catalunya, col·legis d'advocats i nombrosos historiadors), els sindicats CADCI, UGT i CONC, la plataforma cívica Comissió de la Dignitat i molts ciutadans d'arreu de Catalunya a títol particular.

Per contra, en oposició al retorn hi figuren el govern espanyol del PP (i abans, els de la UCD i el PSOE), polítics locals de Salamanca i de la Comunitat Autònoma de Castella i Lleó (sobretot del PP i del PSOE), arxivers del Ministeri de Cultura, algunes personalitats del món de la cultura a Salamanca (historiadors i professors

universitaris) i també, si tenim en compte la manifestació que va tenir lloc a Salamanca l'any 1995, molts ciutadans d'aquesta ciutat a títol particular.

Els mitjans de comunicació de Catalunya i de Salamanca també han pres partit i han estat uns importants aliats a favor i en contra del retorn, respectivament.

### 17. Com respon el govern espanyol?

Els governs espanyols de la UCD i, més tard, del PSOE, van reconèixer el greuge comès a Catalunya, però al·legaven objeccions, aparentment tècniques, per ajornar la devolució. En aquesta mateixa línia va actuar el PP fins a l'estiu del 2002, quan va decidir no retornar res i donar l'assumpte per tancat.

La primera objecció presentada pel govern de la UCD es basava en la dificultat per identificar els documents que havien de ser objecte de devolució, atesa la barreja de la documentació confiscada. Es tractava d'una dificultat superable si es realitzaven les tasques arxivístiques oportunes, i per aquesta raó es va signar el conveni de microfilmació que va permetre fer els treballs de tractament arxivístic durant l'etapa del govern socialista.

L'any 1993, un cop finalitzades la reorganització, la descripció i la microfilmació del fons, l'obstacle s'havia superat, si més no per a una part de la documentació catalana (els 507 lligalls de la Generalitat), i es disposava d'una còpia dels documents. Aleshores, el govern socialista va al·legar una nova dificultat: la devolució dels 507 lligalls suposaria perjudicar la unitat de la SGC-AHN. Tot i així, el 17 de març de 1995, la premsa publicava l'acord del govern

de retornar els documents a Catalunya. Però la pressió popular, liderada pel Partit Popular a Salamanca, va aconseguir obstruir el retorn, la qual cosa va forçar el Ministeri de Cultura a presentar noves objeccions.

El juliol de 1995, en la que seria la primera i única reunió entre arxiviers de l'Estat i de la Generalitat, els arxiviers del Ministeri van argumentar que el coneixement d'una nova font, el *Registre de confiscacions* de la DNSD, podria invalidar parcialment l'atribució a la Generalitat dels 507 lligalls objecte de retorn. La font, lluny de ser nova, feia tants anys que era a Salamanca com la documentació confiscada. L'única novetat era que ara el Ministeri en comunicava l'existència i la utilitat per identificar i precisar la documentació espoliada, per la qual cosa el Ministeri manifestava la intenció d'aprofundir en l'estudi de la font.

Tanmateix, quan el Congrés, primer, i el Patronat de l'AGGCE, després, van encarregar a sengles comissions d'historiadors l'estudi i l'anàlisi del tema, ni l'informe de la comissió de la Junta Superior d'Arxius de novembre de 1996, ni els dos informes dispars de la Comissió Tècnica adreçats al Patronat el juny del 2002, es van basar en el *Registre de confiscacions* per fonamentar les reflexions sobre la possible devolució.

De fet, quan el juliol del 2002 la ministra de Cultura va afirmar que no es retornava res, va argumentar la seva negativa sobre la base de la manca de coincidència dels membres de la Comissió Tècnica i s'acollia a una nova objecció: unes recomanacions, atribuïdes a la UNESCO, aconsellarien conservar en el mateix arxiu els documents confiscats i la documentació produïda pels organismes al servei de la repressió.

### 18. S'ha identificat el productor dels documents com a titular dels fons?

La identificació d'un fons suposa identificar la relació d'origen que els documents tenen entre si, en funció de la persona física o jurídica que els ha produït i/o rebut; per tant, suposa identificar el productor. I, a partir del productor, s'identifica el titular, és a dir, qui pot decidir sobre la disposició final dels documents (conservar-los o eliminar-los) i sobre la seva gestió i el seu ús.

Els tractaments arxivístics que s'han fet fins ara amb la documentació espoliada que es troba a Salamanca sempre han procurat identificar el productor. En el cas de la documentació catalana, aquesta operació s'ha realitzat tant amb els 507 lligalls de la Generalitat (en l'inventari i en l'arxivament) com amb la documentació de les lògies maçòniques (en l'inventari). Però els tècnics de l'Arxiu de Salamanca argumenten, en alguns dels articles que han publicat sobre la qüestió, que, tenint en compte l'ús repressiu que en va fer el franquisme, els documents s'han d'integrar al fons de la DNSD, tot i que en cap moment no neguen que s'han d'identificar els productors originaris.

Pel que fa a l'ús, cal dir que en arxivística es contempen algunes excepcions en virtut de les quals un expedient o uns determinats documents s'incorporen al fons d'un altre productor. En el cas de l'Administració pública, els motius són els canvis en els organigrames, bàsicament la substitució d'un organisme per un altre o el traspàs de competències entre organismes. En aquests casos, la legislació, en bona lògica, estableix que els documents que fan referència a assumptes en tràmit s'incorporaran a l'organisme que n'assumeix les competències per tal que els resolgui. I també esta-

bleix la llei, i la lògica, que els documents d'assumpes resolta que poden ser necessaris per continuar exercint la competència (actes de fundació, títols de propietat, etc.) igualment s'han de traspasar. Pel que fa a la resta de la documentació, ha de ser accessible per si l'organisme que n'assumeix les competències l'ha de consultar, però continua formant part del fons originari.

Quan la documentació arriba als arxius històrics, s'apliquen aquests principis reconeguts per l'arxivística internacional i incorporats a bona part de les legislacions. Excepcionalment, quan la documentació produïda per l'antiga i la nova administració és del tot indestruïble, s'opta per atribuir-la íntegrament al darrer organisme titular de la competència.

Val a dir que tots aquests principis s'apliquen en situacions de vigència d'un estat de dret i no es contempen per a legitimar activitats fraudulentas, ni agressions, ni atemptats contra el patrimoni.

### 19. La unitat, és d'arxiu o de fons?

Tots els arxiviers sabem que la unitat és de fons i no d'arxiu. Només podem dir que hi ha unitat d'arxiu si utilitzem arxiu com a sinònim de fons, ja que la paraula arxiu té tres accepcions: 1) arxiu equival a fons quan ens referim al conjunt documental generat per una persona física o jurídica en l'exercici de les seves funcions i activitats (*fonds*); 2) arxiu és la institució o centre que conserva, tracta i difon documentació (*archives*); 3) arxiu és el lloc físic, el dipòsit on es conserven els documents (*store*).

No hi ha cap principi arxivístic ni d'altra mena que estableixi que tots els fons que es conserven en una institució d'arxius —per exemple la SGC-AHN, actual AGGCE— sigui un conjunt docu-

mental inseparable i, encara menys, si el conjunt documental és temàtic. Per raons òbvies, no insistirem en la inconsistència i en la conculcació dels principis que suposa crear arxius temàtics.

Però, si ens esforcem a entendre que el que es considera inseparable no és el conjunt de l'Arxiu de Salamanca, sinó tota la documentació que, d'acord amb el quadre de fons d'aquell arxiu, s'atribueix a la DNSD, ens adonarem que es proposa protegir la suposada unitat de quelcom que s'ha assimilat a un grup de fons. Allò que es denomina la DNSD no és altra cosa que un "fons de fons" o, per ser més precisos, "un fons i uns documents segregats d'altres fons". El propòsit és protegir la suposada unitat d'una mena d'agrupació de fons feta per la dictadura franquista, fruit de la violència, per a ús de la repressió i atemptant contra els drets humans. Cap d'aquests motius no es pot admetre com un principi arxivístic.

## 20. Què demostra el *Registre de confiscacions*?

Des del primer moment de la transició política se sabia l'ús que la dictadura havia fet de la documentació confiscada: elaborar la llista negra de les persones desafectes al nou règim i controlar la població. Es tenia notícia del fitxer general (amb un nombre estimat d'entre dos i tres milions de fitxes, segons les fonts), i també es coneixia l'existència dels expedients informatius, els anomenats *expedientes de antecedentes*.

En cercles d'historiadors i d'arxiviers, en canvi, no era tan coneguda l'existència de la documentació que testimoniava qui, què, a qui, com, quan i on s'havia espoliat; però aquesta font no hauria d'haver estat desconeguda pels responsables de l'Arxiu de Salamanca. En aquest sentit, sorprèn que no s'hagués consultat durant

els treballs de classificació i inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya. La consulta del *Registre de confiscacions* i d'altra documentació produïda per la DNSD, com els informes dels registres efectuats a les seus dels departaments de la Generalitat, hauria facilitat el treball realitzat entre 1983 i 1986 pels arxiviers contractats pel Departament de Cultura de la Generalitat.

## 21. Què aporten els informes dels historiadors?

Tot i la importància arxivística i històrica d'aquesta font, el Ministeri de Cultura, després d'utilitzar-la l'any 1995 com a argument per ajornar el retorn, no la invocarà mai més. Quan l'any 1996 el Congrés dels Diputats va demanar un informe a la Comissió d'historiadors de la Junta Superior d'Arxius, formada per Antonio Elorza, Josep Fontana, Santos Julià i Javier Tusell, el text no feia cap referència al registre de confiscacions i recuperava l'argument menys arxivístic dels presentats fins aleshores: el manteniment de la unitat de la SGC-AHN, la unitat d'arxiu temàtic. L'informe recomanava convertir la secció de l'AHN en un arxiu independent —institucionalitzant així, encara més, l'arxiu temàtic—, i proposava crear un patronat, similar al que tenia la SGC-AHN. Alhora, contemplava la possibilitat d'efectuar un dipòsit de documentació en el centre arxivístic que la Generalitat designés; però la ministra va deixar clar que es tractava d'un dipòsit i no d'una restitució; és a dir, en cap cas no hi hauria un reconeixement oficial del productor com a titular. El contingut del dipòsit, segons l'informe, l'hauria de decidir el Patronat de l'AGGCE, un cop escoltat el parer d'una comissió tècnica integrada per membres designats pel Patronat i per la Generalitat.

Ben poc marge de resposta es deixava a la Comissió Tècnica, també coneguda com a Comissió d'Experts, nomenada el novembre del 2000 i formada exclusivament per historiadors: Carlos Dardé i Antonio Morales, per designació del Patronat de l'AGGCE, i Borja de Riquer i Joan B. Culla, per designació de la Generalitat. Forçats a vetllar per la "unitat de l'arxiu de la guerra civil", els historiadors catalans, en un esforç de pragmatisme, es van avenir a establir un criteri cronològic, que novament tenia més de temàtic que d'altra cosa, a partir del qual seleccionar els documents que el Ministeri acceptaria dipositar a l'ANC, l'arxiu designat per la Generalitat per acollir la documentació.

El criteri consensuat pels historiadors va ser el següent: es triaria la documentació anterior a la guerra civil (18 de juliol de 1936) per dipositar-la a l'ANC. Però mentre els historiadors catalans van mantenir el criteri a l'hora de fer la selecció de documents, els historiadors designats pel Patronat van considerar que els documents produïts durant tota la Segona República (1931-1939) i fins i tot alguns produïts en els primers anys del segle XX, en tant que antecedents de la guerra civil, havien de continuar a Salamanca. Dardé i Morales introduïen un nou element de confusió i subjectivitat: la selecció dels documents en funció del seu valor com a "antecedent" de la guerra civil.

## 22. Què recomana la UNESCO?

Com tots sabem, el juliol del 2002 la ministra de Cultura, en la seva condició de presidenta del Patronat de l'AGGCE, va comunicar que, atesa la manca d'unanimitat de la Comissió Tècnica i invocant recomanacions atribuïdes a la UNESCO, el Patronat

havia decidit que no es retornava res i que es donava l'assumpte per tancat.

Cal recordar que el Patronat a qui s'ha delegat la decisió d'aquest tema l'integren, a més de la ministra de Cultura, que n'és la presidenta, i del director de l'AGGCE, que n'és el secretari, sis vocals nats i deu vocals per designació d'entre personalitats destacades en l'àmbit de la cultura. Els vocals nats són: un representant de la Junta de Castella i Lleó, l'alcalde de Salamanca, el secretari d'Estat de Cultura, el rector de la Universitat de Salamanca, el director general del Llibre, Arxius i Biblioteques de l'Estat i el subdirector general dels Arxius Estatals. Els vocals per designació són actualment: els historiadors Antonio Morales, Charles Powell i Carlos Seco Serrano; el catedràtic d'Història Econòmica Pedro Schwartz; el president de Caja Duero, i persona vinculada a diverses institucions culturals salmantines, Sebastian Battaner; la periodista Victoria Prego; el jurista i rector de la Universitat Carlos III, Gregorio Peces-Barba; el doctor en Ciències Polítiques i Sociologia José Félix Tezanos; el director de la Residència de Estudiantes del Consell Superior d'Investigacions Científiques, José García Velasco; i el director de l'Arxiu del Regne de Galícia i membre d'ANABAD, Gabriel Quiroga. En total 18 membres, la pluralitat i la suficiència de coneixements en matèria arxivística dels quals és, si més no, discutible.

Referent a les recomanacions de la UNESCO, abans esmentades, cal dir que no són recomanacions, sinó "propostes a debat" que ha presentat un grup de treball d'aquesta institució sobre la conservació d'arxius d'organismes repressius, és a dir, sobre la conservació dels fons de serveis secrets, cossos paramilitars, tribu-

nals especials i presons, entre d'altres. Però, sobretot cal dir que ni tan sols aquestes propostes de recomanació invaliden cap dels arguments en què es basa la reivindicació catalana.

Si és convenient tenir en compte les propostes de recomanacions, encara ho és més tenir present les directrius i les recomanacions oficials que fins ara han fet la UNESCO i el Consell Internacional d'Arxius (CIA) sobre el salvament de patrimoni documental en temps de guerra i la restitució de documents confiscats, ja sigui d'arxius històrics, d'arxius d'oficines públiques o d'arxius privats. En tots els casos es recomana fer el següent: 1) identificar els fons confiscats; 2) inventariar la documentació a restituir; 3) valorar si s'han de reproduir els documents a retornar; i, per últim, 4) retornar la documentació.

### 23. Existeixen conflictes similars?

Una primera aproximació a la bibliografia existent sobre conflictes arxivístics del segle XX ens permet dir que la reivindicació catalana no és una qüestió única i singular. Malauradament, arreu del món hi ha altres reclamacions similars, conseqüència de diverses guerres.

A grans trets podem dir que a començaments del segle XX era una pràctica no regulada que en temps de pau es restituïssin els documents que la guerra havia tret del seu context originari. L'ambient bèl·lic de mitjan segle va trencar el costum del retorn. Novament, a partir dels anys setanta, es va recuperar l'hàbit i, a més el CIA i la UNESCO van iniciar el camí per regular-lo mitjançant convenis internacionals. En aquest sentit, els dos organismes consideren que la restitució de documents és un senyal

de reconciliació que en temps de pau i en democràcia honora qui l'aplica.

En el cas de l'Arxiu de Salamanca, encara podríem afegir que, si durant el franquisme es van retornar documents, perquè els seus productors es van mostrar partidaris del nou règim, avui, en democràcia, no hauria de ser cap problema reintegrar la documentació als seus fons originaris.

### 24. Què suposa no retornar res?

No retornar res suposa no respectar l'esperit i la lletra de les directrius i les recomanacions del CIA i de la UNESCO.

També suposa no reconèixer la competència exclusiva en matèria de patrimoni documental que la Constitució i l'Estatut atorguen a la Generalitat de Catalunya, és a dir, no reconèixer que el patrimoni documental català s'ha de conservar als arxius del Sistema d'Arxius de Catalunya.

Finalment, no retornar res significa no reconèixer el dret dels titulars de la documentació, ja sigui els productors que la van generar o els seus legítims hereus. En aquest sentit, no es reconeix als titulars el dret a la restitució dels seus béns i a la compensació pel greuge comès.

Contràriament, retornar els originals suposaria aplicar criteris arxivístics i reconèixer els titulars de la documentació. La col·laboració dels arxiviers per restituir la documentació significaria dur a la pràctica l'esperit del Codi d'ètica professional (article 2, apartat 7), aprovat per l'Assemblea General del CIA l'any 1996, que diu textualment: "els arxiviers han d'afavorir la repatriació dels arxius desplaçats".



## 25. I ara què?

Des del punt de vista tècnic, és a dir l'arxivístic, la negativa del govern espanyol de no retornar res i donar l'assumpte per tancat no està fonamentada. Per tant, cal recórrer aquesta resolució.

Els arguments inicials per reivindicar el retorn dels documents continuen sent vàlids: els titulars dels documents espoliats són els productors originaris o els seus hereus, els legítims titulars tenen el dret de decidir on es conserven els documents, i els principis arxivístics estableixen que els documents s'han de conservar dins dels seus fons originaris. Seguint els principis arxivístics, els legítims titulars de la documentació reivindiquen el retorn de la documentació espoliada pel règim franquista.

La reivindicació continua i cada cop són més les persones i els sectors que s'impliquen en la reclamació i que esperen del govern espanyol una resolució fruit d'un consens.

En un context on les referències al dret europeu i a l'internacional són constants, caldrà estudiar com s'estan resolent els conflictes arxivístics similars arreu del món i actuar en conseqüència, com correspon a un veritable estat de dret que, per definició i per principis, no ha de perpetuar els greuges comesos per una dictadura.

## SELECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

### SOBRE ELS FONDS QUE ES CONSERVEN A L'AGGCE

---

DESANTES FERNÁNDEZ, Blanca; FRADES MORERA, María José. *Atributos masónicos en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil*. Madrid: Ministerio de Cultura, Dirección de Archivos Estatales, 1993, 140 p.

DESANTES FERNÁNDEZ, Blanca; MUÑOZ BENAVENTE, María Teresa. "Documentación fotográfica en los archivos estatales". A: *I y II Debate en fotografía*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, Secretaría General Técnica-Centro de Publicaciones, 1999, p. 141-149.

DESANTES FERNÁNDEZ, Blanca. "Fuentes Documentales para el estudio de la Administración de Justicia durante la Guerra Civil española conservadas en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil". A: *Justicia en guerra: Jornadas organizadas por el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil*. Madrid: Ministerio de Cultura, Dirección de Archivos Estatales, 1990, p. 497-527.

DESANTES FERNÁNDEZ, Blanca (dir); ORTIZ ALBEAR, Natividad; CASADO VÁZQUEZ, Mercedes. *Inventario de fondos masónicos de Cataluña y Baleares*. Madrid: Ministerio de Cultura, Dirección de Archivos Estatales, 1993, 4 vols.

DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, María Teresa; MURILLO PÉREZ, María Guadalupe. *Documentación sobre la Guerra Civil en Alicante: Archivo Nacional Sección Guerra Civil Salamanca*. Alicante: Instituto Juan Gil-Albert. Diputación Provincial, 1984, 135 p.

DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, María Teresa. "Fondos de la masonería en la Sección 'Guerra Civil' del Archivo Histórico Nacional de Salamanca". A: *La Masonería en la Historia de España. Actas del I Symposium de Metodología Aplicada a la Historia de la Masonería española. Zaragoza 20-22 de junio de 1983*. Zaragoza: Diputación General de Aragón, Departamento de Cultura y Educación, 1985, p. 335-348.

DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, María Teresa (dir.); CASADEMONT DONAY, Miquel; MAYANS PLUJÀ, Antoni [et al.]. *Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional Sección Guerra Civil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1992, 199 p. (Col·lecció Publicacions de l'ANC, 2).

DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, María Teresa. "La Sección de la Guerra Civil del Archivo Histórico Nacional (Salamanca)". A: *Ponencias del 2º Congreso Internacional sobre la II República española*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983, p. 23-34.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Fuentes para el estudio franquista en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil". A: *La Contemporaneidad española: Archivo y memoria vivos: Alcalá de Henares, 14,15,16 y 17 de enero de 1992*. Madrid: Archivo General de la Administración - UNED, Departamento de Historia Contemporánea, 1992, 43 p.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Fuentes para el estudio franquista en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil". *Espacio, tiempo y forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, Madrid, UNED, 1994, p. 479-508.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Justicia militar en la España republicana durante la Guerra Civil española". A: *Justicia en guerra: Jornadas organizadas por el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil*. Madrid: Ministerio de Cultura, Dirección de Archivos Estatales, 1990, p. 171-187.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio; TURRIÓN GARCÍA, María José [et al.]. *Libros libertarios publicados entre 1850 y 1939 conservados en la biblioteca del Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil*. Salamanca: Archivo Histórico Nacional, 1989, 742 p.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Presentación". A: DESANTES FERNÁNDEZ, Blanca; FRADES MORERA, María José. *Atributos masónicos en*

*el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil*. Madrid: Ministerio de Cultura, Dirección de Archivos Estatales, 1993, p 9-16.

*Guía de Fondos del Archivo Histórico Nacional (Sección Guerra Civil Salamanca) de acuerdo con las procedencias originales de los documentos utilizados en su labor policial e informativa*. [Salamanca: Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil], 1991, 3 vols.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel. "El Archivo de la Guerra Civil de Salamanca". *Ámbito Anuario de Castilla y León*. Burgos, 1994, p. 423-427.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel. "Los archivos y la Guerra Civil, 1936 a 1939". A: *Historia de los archivos y de la archivística en España*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1998, p. 161-174.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel. "Las colecciones fotográficas del Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil de Salamanca". *Boletín de la Asociación Benito Pellitero*. Zamora, 1994, núm. 6, p. 7-33.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel. "Documentación militar en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil". A: *Fuentes para la historia militar en los archivos españoles. VI Jornadas Nacionales de Historia Militar. Sevilla, 6-10 de mayo de 1996*. Madrid: Deimos, 2000, p. 297-311.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel. "Fuentes documentales para el estudio del franquismo". A: *El franquismo: el régimen y la oposición. Actas de las IV Jornadas de Castilla - La Mancha sobre investigación en archivos. Guadalajara, 9-12 de noviembre de 1999*. [Toledo]: Junta de Comunidades de Castilla - La Mancha, 2000, p. 305-334.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel (dir.). *Guía de fuentes para la historia de Andalucía en el Archivo General de la Guerra Civil Española*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas, 2001. Cd-rom.

JARAMILLO GUERREIRA, Miguel Ángel. *Informe sobre documentación incautada a la Generalidad de Cataluña conservada en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil de Salamanca*. Salamanca: Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil, 1995, 36 p.

*Materiales libertarios en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil, (Salamanca)*. [Madrid]: Fundación de Estudios Libertarios Salvador Seguí, 1990, 4 vols.

TURRIÓN GARCÍA, María José. "La biblioteca de la Sección Guerra Civil del Archivo Histórico Nacional (Salamanca)". *Boletín de la ANABAD*, Madrid, 1997, vol. XLVII, núm. 2, p. 89-113.

VARGAS ALONSO, Francisco Manuel; ELORDUI JAUREGUI, Juan Bernardo; IBÁÑEZ ORTEGA, Norberto. "Inventario de fondos documentales vascos en el Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil de Salamanca". IRARGL, Bergara, 1995, 110 p. (Col·lecció Iturriak, 1).

## **SOBRE L'ESPOLIACIÓ I LA REIVINDICACIÓ DELS ARXIUS CATALANS**

ALBERCH FUGUERAS, Ramon. "Archivos entre Salamanca y Barcelona". *Boletín ACAL*, Salamanca, (1996-1997), núm. 22-23, p. 5.

ANDREU DAUFÍ, Jordi; CAMPOS GONZÁLEZ, Isabel; DOMINGO BASORA, Joan. "El cas dels papers catalans a Salamanca: hem perdut els papers?". *Revista electrònica BiD: textos de biblioteconomia i documentació*, Barcelona, desembre 2002, núm. 9.

"Archivos y titularidad: Archivo Histórico de Salamanca". *Métodos de información*, València, 1996, vol. 3, núm.13, p. 13-14.

"Arguments per a un retorn". *Butlletí informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*, 1995, març-abril 1995, núm. 30, p. 1.

"Els arxius de la Guerra Civil a Salamanca". *Butlletí informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*, 3r trimestre 1989, núm. 3, p. 1.

BERNAL CERCÓS, Àngels. "Els aspectes tècnics relacionats amb la polèmica sobre el retorn de la documentació catalana que es troba a l'Archivo General de la Guerra Civil española, a Salamanca". *Butlletí de l'ANC*, gener 2003, núm. 3, p. 2-21.

BERNAL CERCÓS, Àngels; DURAN ARMENGOL, Anna. *Guia del fons Generalitat de Catalunya (II República) 1931-1939*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003, 52 p. (Col·lecció Publicacions de l'ANC, 6).

"La Comissió de la Dignitat, o la reivindicació ciutadana". *Butlletí informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*, octubre-desembre 2002, núm. 66, p. 1.

CRUANYES TOR, Josep. "En Salamanca también están nuestras fotos". *Revista de fotògrafos/as*. *Revista digital de la UPIFC*, 2003.

CRUANYES TOR, Josep. "L'espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil espanyola (1937-1939)". *Lligall*, Barcelona, 2002, núm.19, p. 35-71.

CULLA, Joan B.; RIQUER, Borja de. "Sobre el archivo de Salamanca: Algunas precisiones y reflexiones". *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, Madrid, 2002, núm. 47, p. 279-293.

"Entre Salamanca i Madrid. Els documents de la Guerra Civil". *L'Avenç*, Barcelona, octubre 1979, núm. 20, p. 3.

FERRER BENIMELLI, José A. "Archivo de la Guerra Civil de Salamanca". *Historia 16*, Madrid, gener 1982, núm. 69, p. 109-115.

FERRER, Joaquim; FIGUERES, Josep M.; SANS TRAVÉ, Josep M. *Els papers de Salamanca. Història d'un botí de guerra*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 1996, 245 p.

KELLY, Jim. "Els arxius són actualitat". *L'Avenç*, Barcelona, setembre 1980, núm. 30, p. 4-5.

MORALES MOYA, Antonio; DARDÉ, Carlos. "Razón de un Archivo". *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, Madrid, 2002, núm. 47, p. 295-303.

PIQUÉ PADRÓ, Jordi. "La documentació de la Catalunya republicana dipositada en arxius de l'Estat". *Missiva*, Tarragona, 1995, núm. 11, p. 7-8.

"La polémica decisión sobre los papeles de Salamanca". *Archivamos. Boletín ACAL*, 1r i 2n trimestre 2002, núm. 43-44, p. 46-51.

SENILLOSA, Antoni. "Els arxius de la Generalitat de Catalunya, 1931-1939". *L'Avenç*, Barcelona, juliol-agost 1980, núm. 29, p. 7.

SERRAMIÀ CENDRA, Jordi. "La incautació documental franquista en el patrimoni català: l'acció feta al Parlament de Catalunya". *Ítem*, abril 1998, p. 231-247.

SOBREQUÉS CALLICÓ, Jaume. "L'Arxiu de la Guerra Civil, de Salamanca". A: *Els arxius per a la historia del nacionalisme català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1982, p. 51-55. (Col·lecció Publicacions de l'ANC, 1).

"La unitat de l'arxiu com a pretext". *Butlletí informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*, març-abril 1992, núm.15, p. 1-2.

## **SOBRE LA RESTITUCIÓ DE FONTS**

---

"XXIX Conférence Internationale de la Table Ronde des Archives, Mexico, 1993. L'avancement des archives: stratégies gouvernementales". A: *Actes des vingt-neuvième, trentième et trente et unième Conférences Internationales de la Table Ronde des Archives*. Dordrecht: CIA/ICA, 1998, p. 5-52.

"XXX Conférence Internationale de la Table Ronde des Archives, Thessaloniki, 1994. L'interdépendance des archives à l'ère de l'information". A: *Actes des vingt-neuvième, trentième et trente et unième Conférences Internationales de la Table Ronde des Archives*. Dordrecht: CIA/ICA, 1998, p. 53-134.

"XXXI Conférence Internationale de la Table Ronde des Archives, Washington, 1995. Guerre, archives et le concert des nations". A: *Actes des vingt-neuvième, trentième et trente et unième Conférences Internationales de la Table Ronde des Archives*. Dordrecht: CIA/ICA, 1998, p. 135-206.

AUER, Leopold; THOMAS, Christiane. "The Austro-Yugoslavian convention on archives: A case study in State succession". *Information Development*, London, 1985, núm. 3, p. 169-175.

AUER, Leopold. *Les contentieux archivistiques. Analyse d'une enquête internationale: Une étude RAMP*. Paris: UNESCO, 1998, 36 p.

AUER, Leopold. "1945: vida, pasión y suerte: documentos europeos en el ojo del huracán". *ALA*, Santafé de Bogotá, 1991, núm. 17, p. 37-40.

CONSEIL DE L'EUROPE. "Dossier de référence sur les contentieux archivistiques" / documents rassemblés par Hervé Bastien. A: *CITRA 1993-1995. L'interdépendance des archives. Actes des vingt-neuvième, trentième et trente et unième Conférences Internationales de la Table Ronde des Archives*. Dordrecht: CIA/ICA, 1998, p. 207-264.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Les archives des services de sécurité des anciens régimes répressifs". *JANUS*, Paris (CIA/ICA), 1999/1, p. 13-31.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Archives of the security services of former repressive regimes". *JANUS*, Paris (CIA/ICA), 1998/2, p. 7-25.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. "Archivos y derechos humanos". *Boletín de la ANABAD*, Madrid, 1999, vol. XLIX, núm. 3-4, p. 371-389.

GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio. *The Management of State security archives of the former repressive regimes (1974-1994): Third meeting of the experts group (ICA-UNESCO): Salamanca (Spain, 11-13 December 1995)*. ([http://www.unesco.org/webworld/public\\_domain/security.html](http://www.unesco.org/webworld/public_domain/security.html))

*Informaciones sobre aplicación de la convención para la protección de los bienes culturales en caso de conflicto armado. La Haya 1954. Informe de 1984*. Paris: UNESCO, 1984, 46 p.

KECSKEMÉTI, Charles; LAAR, Even Van. *Acuerdos y convenios: Modelos bilaterales y multilaterales relativos a las transferencias de archivos*. Paris: UNESCO, 1981, 45 p.

KECSKEMÉTI, Charles. "Arxius per a tothom", *El Correu de la UNESCO*, Paris, 1985, any VIII, núm. 82, p. 9-11.

KECSKEMÉTI, Charles. "Displaced European archives: Is it time for a post-war settlement?" *The American archivist*, Chicago, 1992, vol. 55, núm. 1, p. 132-140.

KECSKEMÉTI, Charles. "Le patrimoine archivistique européen commun". *Archives et Bibliothèques de Belgique=Archief en Bibliotheekweezen in België*, Brussels, 1998, vol. LXVIX, núm. 1-4, p. 7-14.

KECSKEMÉTI, Charles. "Reflexiones sobre la cooperación internacional". *ALA. Órgano de comunicación de la Asociación Iberoamericana de Archivos*, Río de Janeiro, 1988, núm. 8, p. 4-13.

OLDENHAGE, Klaus. "Richtlinien und archivische grundsätze der UNESCO zur beilegung von internationalen Konflikten um archivalien=Directrices y principios archivísticos de la UNESCO para la resolución de conflictos internacionales en materia de archivos". *Der Archivar*, Düsseldorf, 1983, vol. 36, núm. 2, p. 173-176.

PLATHE, Axel. "L'UNESCO et la gestion des archives des services de sécurité des anciens régimes repressifs". A: *Mémoire et histoire: Les états européens face aux droits des citoyens du XXIème siècle: Symposia*. Paris: International Council of Archives, 2000, p. 127-134.

"La position de la communauté archivistique sur le règlement des contentieux: document de syntese adopté par le Comité Exécutif du Conseil Internationale des Archives en la session de Guanzhou, Chine, du 10 au 13 avril 1995". *Bulletin. Conseil International des Archives*, Paris, 1995, núm. 44, p. 12-13.

## Prólogo

El objetivo de la colección TEXTOS, impulsada por la Asociación de Archiveros de Cataluña (AAC), es divulgar los documentos elaborados por nuestros profesionales como referentes o expresión de la posición de la asociación en relación con temas que interesan al colectivo profesional o que le afectan muy directamente.

El número 1 de la colección incluía nuestro Código Deontológico. Lo que ahora les presentamos trata un tema que ha tenido una enorme repercusión mucho más allá de los ámbitos archivísticos y culturales, tanto en Cataluña como en determinadas zonas de España. Nos referimos a lo que popularmente se conoce como el asunto de los “papeles de Salamanca” y que se tendría que denominar propiamente como el **contencioso de los documentos catalanes en Salamanca**.

El texto que publicamos, redactado por los archiveros Àngels Bernal, Miquel Casademont y Antoni Mayans, nos ahorra hacer aquí cualquier comentario relativo a los aspectos técnicos del problema. Sin embargo, no podemos dejar de expresar la decidida voluntad de nuestro colectivo profesional de intervenir en este debate que, tras las declaraciones de la ministra de Educación y Cultura del Gobierno español en junio de 2002, por las que se daba por cerrado el contencioso a raíz del acuerdo de la Junta del Patronato del Archivo General de la Guerra Civil Española y se negaba el retorno de los archivos a Cataluña, sigue más vivo y está más sometido que nunca a la coyuntura política.

Desde una perspectiva técnica y desde los posicionamientos estrictamente profesionales, pensamos que el punto de partida del proceso para la resolución del contencioso no puede alejarse demasiado de lo que el señor Michel Duchein, inspector honorario de los Archivos de Francia, apuntaba cuando, en el marco de la jornada que se celebró en Barcelona en marzo de 2003, manifestó: “Desde el punto de vista archivístico, no hay nada que justifique la permanencia de la documentación catalana en Salamanca”.

**JOAN BOADAS I RASET**  
Presidente de la AAC

## **LA DOCUMENTACIÓN CATALANA EN SALAMANCA: EL ESTADO DE LA CUESTIÓN, 1936-2003**

Con frecuencia el tema de los denominados *papeles catalanes en Salamanca* provoca irritaciones y reacciones viscerales en ciudadanos que antes de conocer este asunto prácticamente nunca habían oído hablar de archivos, de archiveros ni de patrimonio documental.

Al margen de decantarse a favor o en contra de la restitución de los archivos, el ciudadano de a pie no siempre dispone de información suficiente sobre cuáles son exactamente las reivindicaciones relativas a la documentación catalana que se encuentra en Salamanca. El exceso de declaraciones políticas en los medios de comunicación frente a la escasa difusión de informaciones y opiniones de archiveros tampoco han contribuido a crear un estado de opinión con suficiente conocimiento de causa. No obstante, esta confusión no sólo afecta a los profanos en la materia, sino que se extiende incluso entre algunos profesionales. Podríamos decir que, en este debate, la pasión vence a la razón.

Precisamente con la voluntad de contribuir a disipar dudas y de invitar a reflexionar con serenidad sobre el tema, queremos compartir la información y los conocimientos que hemos obtenido al tratar este asunto de cerca, desde el Servicio de Archivos de la Generalidad de Cataluña en los años ochenta<sup>1</sup> y desde el

(1) Los archiveros Miquel Casademont y Antoni Mayans tractaron la documentación de la Generalidad en Salamanca. Actualmente son jefe de la Unidad de Gestión Documental, Archivo y Registro de la Universidad de Girona y director del Archivo Histórico Comarcal de Olot, respectivamente.

Archivo Nacional de Cataluña a partir de principios de los noventa<sup>2</sup>.

Para intentar dar respuesta a veinticinco preguntas que suelen plantearse sobre la documentación catalana confiscada por el franquismo y depositada desde hace más de sesenta años en Salamanca, procuraremos sintetizar: 1º) qué pasó con la documentación catalana durante la guerra civil y el franquismo; 2º) cómo afectó al Archivo de Salamanca la transición de la dictadura a la democracia, y 3º) el porqué de la reivindicación y los motivos de la polémica.

## LA DOCUMENTACIÓN AL SERVICIO DE LA REPRESIÓN (1936-1975)

---

### 1. ¿Quién y por qué expolió la documentación?

El fin de la guerra civil no sólo significó la derrota de la Segunda República sino también el inicio de un período de represión contra quienes habían participado o colaborado en alguna institución republicana. En este proceso, los documentos adquirieron una gran importancia; así lo demuestra, por ejemplo, el hecho de que sólo dos meses después del levantamiento militar, el 13 de septiembre de 1936, el decreto que ilegalizaba los partidos políticos contrarios al Movimiento Nacional ordenase la confiscación de la documentación de dichas formaciones políticas.

A partir del mes de abril de 1937, desde el Cuartel General de Franco se crearon varios organismos cuya misión era confiscar la

(2) La archivera Àngels Bernal es la jefa del Área de los Fondos de la Administración de l'ANC.

documentación de las zonas que el ejército franquista iba ocupando, con el fin de disponer de información militar del enemigo, elaborar la contrapropaganda y, sobre todo, preparar la depuración.

El entramado jurídico que amparaba este plan empezó a adoptar forma el 20 de abril de 1937, con la creación de la Oficina de Investigación y Propaganda Antimarxista (OIPA), un organismo dependiente de la Secretaría General del Jefe del Estado que tenía por fin «recoger, analizar y catalogar todo el material de propaganda de todas clases que el comunismo y sus organizaciones adláteres hayan utilizado para sus campañas en nuestra patria...».

La obsesión del régimen emergente por la masonería, reflejada ya en la orden de creación de la OIPA, motivó que sólo cuarenta días después de su promulgación, el 29 de mayo de 1937, desde la misma Secretaría General se constituyera otro organismo, la Delegación de Asuntos Especiales (DAE), dedicado especialmente a la contrapropaganda masónica. Mientras que la OIPA se ocupó principalmente de requisar el material impreso editado, la DAE, que tenía una vocación represiva mucho más clara, se concentró en recopilar documentación de archivo, que aportaba mucha más información y, por lo tanto, las pruebas de convicción necesarias para iniciar la actuación de la justicia militar.

Al frente de la DAE se situó Marcelino de Ulibarri, un militar carlista que gozaría de gran protagonismo en este proceso de confiscación documental. Fue precisamente él quien, ante la competencia que las nuevas autoridades locales, como el Ejército y la Falange, ejercían en materia de requisa de documentos, consiguió que el 27 de abril de 1938 el primer Gobierno formal de la España Nacional publicara un decreto por el cual se creaba la Delegación



Especial para la Recuperación de Documentos (DERD). Este organismo, que presidía el propio Ulibarri y dependía del Ministerio del Interior, tenía como finalidad «*unificar e intensificar (...) la recogida, custodia y clasificación de todos aquellos documentos aptos para obtener antecedentes sobre las actuaciones de los enemigos del Estado (...) y suministrar datos útiles a todos los demás organismos encargados de su defensa*». El decreto, además, señalaba expresamente que la actuación de la DERD quedaba supeditada a las autoridades militares de las poblaciones «liberadas».

Aunque formalmente la DAE continuó existiendo, la coincidencia de Ulibarri al frente de este organismo y de la DERD significó, en la práctica, la concentración de los servicios de recuperación documental en una sola persona. No obstante, la fusión oficial de los dos organismos no se produciría hasta 1944, fecha en la que ambas delegaciones quedaron unificadas en la Delegación Nacional de Servicios Documentales (DNSD), que pasaba a depender de la Presidencia del Gobierno.

## 2. ¿Cómo se expolió la documentación?

A medida que el ejército franquista iba ocupando las plazas republicanas, los llamados «equipos de recuperación» de la DERD, de acuerdo con las nuevas autoridades locales, se encargaban de confiscar la documentación abandonada por las instituciones, los organismos, las entidades y las personalidades adscritas a la República.

Y aunque la campaña de Cataluña siguió este patrón general, la operación de Barcelona —«*la ciudad española cosmopolita por excelencia*», en palabras de Marcelino de Ulibarri, que estuvo al frente del dispositivo— mereció una atención preferente y se preparó de

manera planificada y sistemática. Con los datos que les iban proporcionando personas que cambiaban de bando, los servicios de información de la OIPA empezaron a confeccionar, meses antes de la toma de la ciudad, listas de los domicilios y edificios susceptibles de ser examinados.

El historiador Josep Cruanyes ha estudiado el mecanismo de la operación de confiscación documental llevada a cabo en Barcelona. Tan sólo dos días después de ocupar la ciudad, es decir a partir del 28 de enero de 1939, seis equipos de recuperación iniciaron los registros, que se prolongaron hasta el 7 de junio. El ritmo fue muy intenso, en especial durante el mes de marzo, y se calcula que el número de registros efectuados en toda la ciudad, dividida geográficamente en diez sectores, se sitúa alrededor de los 1.800 (1.681, según Miguel Ángel Jaramillo, actual director del Archivo General de la Guerra Civil Española [AGGCE]).

Para llevar a cabo la operación, la DERD, que llegó a contar con un centenar de hombres para hacerla efectiva, se incautó de una docena de locales que se utilizaron como garajes, almacenes y depósitos de documentación. Las oficinas centrales, ubicadas en un edificio de la calle Muntaner, funcionaron como centro logístico y secretaría. En este local se instaló el servicio de catalogación y archivo, cuya labor consistía en extraer datos y nombres de personas que figuraban en los documentos examinados y enviarlos a la policía. Desde esta sede central se remitían también los informes sobre antecedentes que solicitaban la policía, los tribunales y otros organismos depuradores.

Además del valor que tuvo la operación de Barcelona por el gran volumen y la variedad de la documentación confiscada, su impor-

tancia se debe también a cuestiones técnicas. Según ha señalado Antonio González, exdirector de la antigua Sección Guerra Civil del Archivo Histórico Nacional (SGC-AHN), fué la primera vez que se constituyeron en una ciudad ocupada no ya oficinas de primera clasificación sino delegaciones de Recuperación de Documentos, las cuales asumieron en su ámbito de actuación, y en coordinación con la oficina central, tanto las labores de confiscación como las de información. Además, a partir de la toma de Barcelona se establecieron mecanismos de control, como los *partes* diarios de los jefes de equipo, los *partes* de registro y el libro de asentamiento de registros.

### 3. ¿A quién se expolió la documentación?

Los libros de registros y los expedientes de confiscación elaborados por la DERD constituyen la fuente básica para conocer cuáles fueron las principales víctimas de la expoliación documental en Cataluña.

El análisis del libro de registros de la ciudad de Barcelona, que hemos podido consultar, permite establecer cuáles fueron los colectivos y particulares más afectados, que se pueden agrupar en los apartados siguientes:

- a) Departamentos y dependencias de la Generalidad de Cataluña.
- b) Organizaciones políticas y sindicales (ERC, PSUC, CNT, FAI, UGT y CADCI, entre otros).
- c) Diputados del Parlamento de Cataluña, especialmente los que militaban en partidos de izquierdas.
- d) Miembros del Gobierno catalán (como Lluís Companys y Josep Tarradellas) y altos cargos de la Generalidad (como Vicenç Guarner, director de los servicios de orden público).

e) Personalidades de la cultura catalana (como Cèsar August Jordana, presidente de la Agrupación Catalana de Escritores, Ramon Miquel i Planas y Francesca Bonnemaison).

f) Entidades de todo tipo (como el Ateneu Barcelonés), pero en especial las consideradas contrarias a la religión católica, las masónicas, las teosóficas y las naturistas.

Mención especial merece un colectivo al cual la DERD dedicó una atención prioritaria, como ya se apuntaba en los informes previos a la ocupación de Barcelona. Se trata del colectivo editorial: las publicaciones periódicas, las editoriales, las librerías y las imprentas, que no sólo proporcionaban nombres de redactores, sino también de suscriptores. Entre los diarios confiscados se contaron *La Batalla*, *La Humanitat*, *La Publicitat*, *Treball* y *La Veu de Catalunya*. Josep Cruanyes ha investigado la confiscación de las imágenes de la sección de reporteros gráficos de la Agrupación Profesional de Periodistas: las fotografías poseían un gran valor, porque facilitaban la imagen gráfica de personas perseguidas por el franquismo.

Menos conocido es el proceso de requisa documental realizado en el resto de Cataluña, si bien algunos elementos nos confirman que, como mínimo, se llevó a cabo en las ciudades importantes, en particular en las «liberadas» antes que Barcelona. La lectura del inventario de la documentación confiscada en Lleida depositada en el AGGCE permite constatar, por ejemplo, que muchos de los 65 legajos que componen esta *serie* contienen documentación de las comarcas leridanas ajena a la Generalidad de Cataluña.

### 4. ¿Fue a parar a Salamanca toda la documentación expoliada?

Por motivos diversos, no toda la documentación catalana expoliada fue a parar a Salamanca. En primer lugar, porque, pese a la

supuesta exclusividad que las disposiciones normativas otorgaban a la DERD en materia de recogida de documentación, durante los primeros tiempos de la ocupación militar otros organismos del nuevo régimen, entre ellos el Ejército y la Falange, también intervinieron documentación. Disponemos de algún ejemplo local: en Olot, entre la escasa documentación de la Falange que ha podido recuperar el Archivo Comarcal, hay un par de libros del sindicato agrario La Unió Agrícola.

En segundo lugar, los criterios de confiscación fueron selectivos y discriminatorios: parte de la documentación examinada no aportaba datos significativos para la represión y, por lo tanto, fue destruida o abandonada en las mismas dependencias. En el expediente del registro del Palacio de la Generalidad encontramos algunas referencias al interés escaso o nulo de algunos documentos: el 11 de febrero, la documentación referida a asilos y beneficencia de la delegación de la Generalidad en Tarragona se dejó en el mismo lugar «*por ser de asuntos ajenos a la política*». Según Miguel Ángel Jaramillo, de los 88 registros efectuados en dependencias de la Generalidad sólo 23 conllevaron incautación de documentación.

En tercer lugar, algunos documentos fueron extraídos del depósito de Salamanca para adjuntarse a los expedientes de la Causa General, el procedimiento judicial llevado a término desde la Fiscalía del Tribunal Supremo con objeto de averiguar los hechos delictivos cometidos durante la «*dominación roja*», del cual volveremos a hablar más adelante. En la actualidad, esta documentación se encuentra en la Sección Fondos Contemporáneos del Archivo Histórico Nacional.

Y por último, parte de la documentación habría ido a parar, por vías que desconocemos, a diferentes organismos del Ministerio de Defensa y hoy se halla repartida entre los archivos militares de Ávila y Madrid, entre otros.

## 5. ¿Quedó documentación en Cataluña?

Afortunadamente, además de la documentación que presumiblemente se destruyó, una parte de los fondos de las instituciones, de las entidades y de las personalidades adscritas a la República pudo ser salvada, con frecuencia gracias a circunstancias azarosas.

El caso que conocemos mejor es el de la Generalidad de Cataluña, cuyo fondo no requisado sufrió una serie de vicisitudes que han sido estudiadas por los técnicos del Archivo Nacional de Cataluña (ANC). Sabemos, a título de ejemplo, que algunos responsables políticos, como Lluís Companys, Antoni M. Sbert o Lluís Miravittles, se llevaron consigo documentos esenciales con la intención de continuar su actividad en el exilio. En segundo lugar, por miedo a las represalias, particulares y entidades privadas conservaron clandestinamente testimonios del autogobierno catalán: es el caso del proyecto del Plan de Obras Públicas de 1935. En tercer lugar, por negligencia o desinterés por los archivos —como acabamos de ver—, algunos documentos permanecieron arrinconados en los locales de la administración franquista hasta el advenimiento de la democracia. Y, finalmente, con el fin de dar continuidad a las funciones de gestión, cierta documentación de carácter administrativo se conservó en las mismas oficinas, que ahora dependían de organismos del nuevo régimen: los documentos localizados en uno de los dos registros efectuados en el Depar-

tamento de Agricultura fueron depositados en la Diputación de Barcelona «*por ser de inmediata necesidad para la normalización de la vida provincial*». Actualmente, como resultado de sucesivos ingresos, gran parte de esta documentación se conserva en el ANC y representa las tres cuartas partes del fondo de la Generalidad republicana.

La situación en el resto de Cataluña no se ha estudiado. La lectura de las memorias de algunas personalidades del régimen republicano y el análisis de los cuadros de fondos de los archivos catalanes pueden servirnos como indicadores para averiguar qué documentación se salvó. Por su parte, Josep Cruanyes aporta un dato significativo al apuntar que la circular que Marcelino de Ulibarri remitió en febrero de 1939 a los ayuntamientos catalanes, instándolos a enviar a la oficina de la DERD la documentación producida por el enemigo «*en su más amplia acepción*», apenas tuvo respuesta.

## 6. ¿Cómo y cuándo llegó la documentación a Salamanca?

La documentación requisada en Cataluña fue trasladada a Salamanca, donde se hallaba la sede central de la DERD, en varias expediciones ferroviarias, la primera de las cuales, según Josep Cruanyes, tuvo lugar el 21 de junio de 1939. Posteriormente se trasladó documentación procedente de los depósitos de Tarragona, Lleida, Vilafranca del Penedès, Igualada y, algo más tarde, de Sant Sadurní d'Anoia. El último envío se efectuó el 13 de febrero de 1940. Aunque las fuentes no coinciden plenamente, se puede afirmar que el número de sacas de documentación facturadas sobrepasó las 3.500, con un peso aproximado de 150 toneladas.

Pese a que aún no se ha elaborado una crónica del itinerario que siguió la documentación catalana tras su llegada a Salamanca, a través de las diversas fuentes consultadas se puede aventurar que los documentos tuvieron, inicialmente, un doble destino. La documentación especial, es decir, la producida por las logias masónicas, se depositó en el edificio de la Clerecía, donde había el Seminario (sede de la actual Universidad Pontificia), mientras que la documentación generada por los partidos políticos, instituciones públicas, asociaciones y particulares fue a parar al Noviciado de los Jesuitas. Asimismo, parece que se utilizó como almacén algún otro lugar, como el Convento de los Dominicos (Josep Cruanyes, citando un informe de la DERD, afirma que, a finales del año 1939, había acumuladas en este lugar unas 400 toneladas de documentación, entre las cuales se contaba documentación procedente de Cataluña).

Hacia el año 1948, la documentación conservada en el Noviciado de los Jesuitas fue trasladada al antiguo Hospital de San José, un edificio también conocido con el nombre de Colegio de San Ambrosio y que, desde el año 1938, servía de residencia al personal de la DERD. Por fin, a partir de 1969, con el abandono de la sede del Seminario, toda la documentación se habría concentrado en la sede actual del AGGCE.

## 7. ¿Para qué sirvieron los documentos?

Las disposiciones de 1937 y 1938 no dejaban ninguna duda sobre el uso que debía darse a la documentación confiscada por los «servicios de recuperación»: proporcionar información a las nuevas autoridades y a los organismos que durante la guerra y la

posguerra debían encargarse de los procesos de depuración de quienes habían participado o colaborado con la República.

El aparato legal que amparaba esta represión se creó en las semanas inmediatamente anteriores y posteriores al fin de la guerra, a partir de tres disposiciones fundamentales: la Ley de Responsabilidades Políticas (9 de febrero), que declaraba ilegales los partidos políticos del Frente Popular; la Ley para la Represión de la Masonería y el Comunismo (1 de marzo), una ley penal que pretendía asimilar la acción delictiva a la pertenencia a asociaciones de este tipo; y la Causa General (26 de abril), un gran proceso judicial abierto para informar de «*los hechos delictivos cometidos en el territorio nacional durante la dominación roja*». De ahí que los principales usuarios de la documentación depositada en Salamanca fueran los órganos encargados de aplicar estas disposiciones, en particular el Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo (TERMC, 1940-1963), cuyo primer presidente fue, significativamente, Marcelino de Ulibarri.

Jamás durante los años del franquismo se propuso utilizar la documentación requisada por la DERD para fines de investigación histórica. Del frustrado intento que entre 1939 y 1940 llevó al propio Ulibarri a proponer la creación de una institución cultural de propaganda que favoreciera la difusión de los «horrores» del comunismo y la masonería y ensalzara el papel de los sublevados, hoy sólo queda la recreación de la logia masónica elaborada en 1948 en el mismo archivo a partir de los objetos requisados a diferentes sociedades masónicas. Según el historiador José A. Ferrer Benimelli, desde 1948 se permitió a estudiosos españoles y extranjeros consultar el Archivo, si obtenían un permiso especial de la dirección del centro. Con

todo, hubo que aguardar hasta 1977 para que, tras la incorporación del centro en el Ministerio de Cultura, la documentación se pusiera definitivamente a disposición de la comunidad científica.

## 8. ¿Cómo se organizaron los documentos?

El hecho de que las funciones de «recuperación documental» y de información sobre las personas no adscritas al *Alzamiento Nacional* estuvieran repartidas entre dos organismos (DAE y DERD), atendiendo a un criterio de «especialización» por sectores de interés, condicionó completamente la organización de los documentos requisados. Debido a esta dualidad, los fondos quedaron subdivididos en dos grandes grupos: la Sección Especial o Masónica (SE) y la Sección Político-Social (SPS). La primera reunía toda la documentación relativa a la masonería y las asociaciones y entidades vinculadas a ésta, mientras que la segunda agrupaba el resto de la documentación concerniente a organizaciones políticas y sindicales, instituciones y administraciones públicas, entidades, particulares...

El interés *especial* (o más propiamente dicho: obsesivo) que los jerarcas del nuevo régimen tenían por el movimiento masónico quedó reflejado en la atención primordial y los recursos que dedicaron a esta sección. La incautación de documentación masónica se efectuó prácticamente en toda España, mientras que la de documentación política y social se limitó a los territorios controlados por la República. Además, el tratamiento documental que se dio a la primera fue mucho más «sofisticado».

En la SPS, los documentos se organizaron en *series* determinadas principalmente por la zona geográfica o ciudad de donde procedía el material confiscado (Madrid, Barcelona, Aragón, Lleida,

València, Santander, etc.) y, en menor medida, por su naturaleza o contenido (Militar y Documentación particular) o por su tipología (Prensa y Propaganda: carteles, folletos, calendarios, banderas; Hemeroteca; Fotografías). Por regla general, este sistema no comportó la supresión ni la alteración de las unidades documentales (series, expedientes) ingresadas, aunque sí conllevó una gran dispersión y mezcla de la documentación. El resultado final se asemejaba más a una simple acumulación o disposición miscelánea de documentos en legajos (donde coexistían documentos de índole, contenido y procedencia muy dispares) que a un fondo estructurado. Desde 1937, el tratamiento documental que se dio a los fondos se limitó a extraer de la documentación toda la información relativa a las personas y a trasladar las referencias informativas y de localización física de los documentos a una ficha nominal para cada individuo. Este laborioso y tenaz tratamiento otorgado a la parte más significativa de la documentación de la SPS dio lugar a cerca de tres millones de fichas de contenido heterogéneo, que constituyen la herramienta unitaria y básica de acceso a la SPS.

Con el fin de acceder a los fondos para satisfacer otras demandas informativas, además de las nominales que ya facilitaba el fichero, se procedió a elaborar *inventarios*, en algunos casos con sus correspondientes índices (geográficos, de materias, onomásticos), que resultaron ser, más propiamente hablando, simples relaciones del contenido de cada *serie*. La calidad y el rigor de estos pseudoinstrumentos de descripción es desigual, aunque, por lo general, bastante deficiente. Se trata meramente de aproximaciones descriptivas al contenido, ya que ni recogen todo lo que hay en los legajos ni, a veces, todo lo que recogen se ajusta a la realidad documental.

En cambio, para organizar la documentación masónica (SE), se deshicieron los archivos expoliados con objeto de elaborar, a partir de la documentación original, *expedientes informativos* (personales o de masones, de instituciones y logias, y de asuntos y actividades) sobre los temas de interés de la sección. Estos *expedientes* se controlaban mediante un fichero general, integrado por unas 180.000 fichas, y varios ficheros auxiliares de logias y asuntos. El sistema adoptado implicaba un tratamiento más elaborado de la documentación, que facilitaba y diversificaba su explotación.

En 1971, la DNSD ingresó el archivo del TERMC, que había sido uno de los *clientes* principales del centro documental salmantino, como confirma el hecho de que su trayectoria se hubiera iniciado con una oficina provisional en el mismo centro, donde se conservaron, desde aquel momento, los fondos de la oficina.

Este particular sistema de organización y descripción de los fondos, que no se regía por ningún tipo de criterio ni método archivístico, sino que, por el contrario, se efectuaba en clara oposición a estos, ha conformado hasta muy recientemente el único sistema de explotación de la documentación, al tiempo que ha actuado como escudo protector, preservando la realidad documental heredada de la DNSD.

## **EL ARCHIVO AL SERVICIO DE LA INVESTIGACIÓN (1976-2003)**

---

### **9. ¿Cómo afectó la democracia al Archivo de Salamanca?**

Cuando falleció Franco (el 20 de noviembre de 1975), la etapa de mayor actividad de la DNSD hacía años que había concluido.

Su función informadora al servicio de la represión y la depuración había ido decayendo paulatinamente. La supresión del TERMC en 1963 marcó, en este sentido, un punto de inflexión. Al ponerse en marcha el proceso de transición política de la dictadura a la democracia en 1976, resultó evidente que organismos como la DNSD, que encarnaban los aspectos más lacerantes del régimen franquista, tenían los días contados. La credibilidad del proceso democrático, apenas iniciado, era incompatible con el mantenimiento de un ente como el de Salamanca.

En este contexto se enmarca el traspaso de la Sección de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno desde esa Presidencia al Ministerio de Cultura, efectuado el 28 de octubre de 1977, y su adscripción al Archivo Histórico Nacional, un año y medio más tarde (el 7 de mayo de 1979), con la creación de una división independiente que adoptaría el nombre de Sección Guerra Civil (SGC-AHN). La dirección la asumió el Cuerpo Facultativo de Archiveros y, por orden del Ministerio de Cultura del 31 de julio de 1980, se creaba el Patronato de la SGC-AHN, con un fuerte componente local, al cual se encomendaban funciones de información, propuesta y asesoramiento en todo lo relativo al Archivo y a los fondos que custodiaba.

Como consecuencia de estos cambios orgánicos, el uso preferentemente *administrativo* de los documentos fue dando paso, lenta pero irreversiblemente, a un uso al servicio de la investigación y la cultura en sentido amplio, un uso que en las postrimerías del franquismo había estado restringido a unos cuantos investigadores privilegiados y que ahora quedaba plenamente normalizado. La inaccesibilidad o el acceso reservadísimo a los fondos para finali-

dades de investigación que hasta la fecha había constituido la norma, pasaba ahora a ser la excepción y se garantizaba el principio general del libre acceso, tan sólo limitado por la preservación de los derechos personales.

Y aunque este nuevo uso «cultural» preferente no comportó la extinción del uso administrativo, sus finalidades cambiaron radicalmente. En este sentido, la SGC-AHN desempeñó una función administrativa vital en los procesos de reconocimiento de derechos y servicios prestados en instituciones y órganos de la República. Quizá este pueda considerarse el exponente máximo del cambio operado en el destino y los usos de la documentación de la SGC-AHN: la documentación que primero sirvió a la represión y la *seguridad* del Estado franquista ahora servía para reconocer los derechos de los antiguos represaliados.

Esta fue la orientación adoptada en 1977 y estos fueron y siguen siendo los principios rectores del funcionamiento del Archivo. Aun así, consideramos que todavía no se ha logrado una materialización eficaz plena. Las causas cabe buscarlas en el volumen considerable y la complejidad organizativa de los fondos por gestionar, el desconocimiento de la realidad por parte de los nuevos responsables, los escasos recursos que se asignaron al centro y, en definitiva, la posición subsidiaria de la SGC-AHN en el sistema archivístico del Estado español. Este período duraría hasta la segunda mitad de los años noventa.

La apuesta decidida del Gobierno del Estado por reforzar y consolidar el Archivo debe entenderse en el marco de la presión que sobre la SGC-AHN ejercen las reivindicaciones de devolución de determinados fondos y del cuestionamiento de una parte signi-

ficativa de sus funciones. En este sentido, el acuerdo de restitución de los archivos de la Generalidad republicana adoptado por el Consejo de Ministros en marzo de 1995 suscitó una fuerte reacción en defensa del mantenimiento del Archivo y actuó de revulsivo para el replanteamiento de la SGC-AHN.

Esta segunda etapa de la SGC-AHN arrancaría con el acuerdo de la Junta Superior de Archivos del 26 de noviembre de 1996, por el cual se proponía crear en Salamanca un gran archivo de la guerra civil plenamente autónomo. La propuesta se haría efectiva el 12 de marzo de 1999, con la creación del Archivo General de la Guerra Civil Española (AGGCE) por un real decreto que disponía, además, la creación del Patronato como órgano rector del AGGCE y del Centro de Estudios y Documentación sobre la Guerra Civil Española (CEDGCE), cuyo funcionamiento y competencias se establecerían por orden del Ministerio de Educación y Cultura el 17 de junio de 2002.

La política de captación e incluso de creación de fondos documentales relacionados con el período de la República y la Guerra Civil, entre ellos algunos relativos a Cataluña, mediante donación o adquisición, iniciada en 1988 con el ingreso del archivo de la Segunda Sección, Información, del Estado Mayor Central del Ministerio de Defensa, y mantenida e intensificada en los últimos años, se inscribe en esta misma línea de promoción del centro salmantino.

#### 10. ¿Qué cambió en la organización de los fondos?

El estado de organización de los fondos que heredó la SGC-AHN obstaculizaba el cumplimiento de las nuevas finalidades a

las cuales se destinaban los documentos. Como ya se ha comentado, los fondos se habían estructurado con el fin de atender peticiones básicamente nominales. Ante tal realidad, el Archivo debía afrontar el desafío de hacer compatible el mantenimiento del único mecanismo de explotación de la información (y, por extensión, de la organización de la documentación) con las exigencias que imponía la diversificación de los intereses de la investigación. Entendemos que esta sigue siendo una de las asignaturas pendientes del AGGCE.

Un vistazo a los procesos de reorganización y tratamiento de los fondos operados en el Archivo durante los últimos 25 años nos permite detectar que no existe un hilo conductor. Por el contrario, la heterogeneidad de la documentación constituye un rasgo definidor. Determinadas series y tipologías documentales (monográficas, fotografías, documentación particular, revistas, carteles...) requerían, ciertamente, estructuras y tratamientos propios y las posibilidades organizativas no ofrecían demasiado margen. En otros casos, como la SE o Masónica, la conservación de la organización heredada no tenía prácticamente alternativa dada la complejidad de la organización de los fondos, la *sofisticación* de las herramientas de control y disposición de la documentación y la descompensación entre los costes y los beneficios (a favor de los primeros) que implicaría una reorganización documental. Pese a todo, resulta harto incomprensible, e incluso contradictoria, la variedad de sistemas organizativos aplicados a las *series geográficas* y Militar de la SPS.

Desde la constitución de una nueva *serie* fruto de la reorganización de un determinado fondo —como fue el caso de la documen-



tación de la Generalidad republicana— hasta la simple «catalogación» de documentos sin incidir en la organización —como ha ocurrido en determinadas actuaciones sobre las *series* Madrid, Santander o Militar—, el abanico de modalidades organizativas es muy amplio. El sistema que más se ha prodigado ha sido el de las reorganizaciones consistentes en la mera reubicación y descripción de los fondos; la actuación sobre la PS-Alicante puede servir como ejemplo. En casos muy contados se ha procedido a reclasificar los fondos identificables dentro de las *series*, si bien esta actuación no ha comportado una reorganización general de aquellas; sería el caso del Tribunal Popular de Euskadi, de la PS-Santander o de la Escuela Popular de Guerra de Paterna de la PS-Militar.

Intuimos que la acción en este ámbito ha estado más determinada por las contingencias y las disponibilidades de cada momento que por una planificación general. Se echa en falta una reorganización en profundidad de los fondos y las *series* que la admitan sin problemas, atendiendo a los planteamientos archivísticos contemporáneos y, obviamente, con el ineludible concurso de las tecnologías de reproducción documental. Preservando el tratamiento aplicado por la DNSD para organizar los fondos, todo el peso de la accesibilidad recae en la descripción documental, sin apoyo posible en la clasificación.

Finalmente, uno se pregunta si la gestión de los fondos no ha estado más determinada por la adopción de actuaciones que no alteraran el «estado» de los fondos y dificultaran el camino a las demandas de restitución que por reorganizaciones documentales, guiadas por los principios archivísticos universalmente reconocidos y destinadas a optimizar y diversificar la explotación.

## 11. ¿Qué se hizo con el fondo de la Generalidad?

En Cataluña, el proceso de transición pasaba, ineludiblemente, por la recuperación de la autonomía política. La instauración del régimen provisional de autonomía para Cataluña (1977), a diferencia de otros territorios del Estado español, se efectuó mediante el restablecimiento de la Generalidad, abolida por Franco en 1938. Esta fórmula reconocía la continuidad histórica de la institución de autogobierno.

Es comprensible, por tanto, que en el contexto político y social de recuperación de la normalidad democrática el primer Gobierno estatutario de Cataluña, constituido en abril de 1980 tras las primeras elecciones autonómicas, tuviera como objetivo prioritario en materia de patrimonio documental restituir la documentación catalana depositada en la SGC-AHN de Salamanca y, especialmente, los documentos de la Generalidad republicana.

Las gestiones del Gobierno catalán ante el Gobierno del Estado, respaldadas por iniciativas parlamentarias de diversa índole, no tardaron en dar comienzo. El Gobierno de Madrid tenía una predisposición favorable a la devolución, si bien alegaba, con lógica, que para aceptarla era necesario determinar previamente el objeto y la envergadura de la documentación reclamada. Con tal fin, el 22 de octubre de 1982 se firmaba un convenio entre el Ministerio de Cultura y el Departamento de Cultura de la Generalidad de Cataluña sobre la microfilmación de fondos documentales de la SGC-AHN. Esta operación implicaba la identificación, la organización y la descripción previa de la documentación objeto del convenio, que se circunscribía únicamente a la documentación producida o recibida por la Generalidad republicana.

Las tareas de tratamiento de la documentación, financiadas por la administración catalana, se iniciaron en marzo de 1983 y concluyeron en diciembre de 1986. La dirección del proyecto se encomendó a la directora de la SGC-AHN y la parte más sustancial de los trabajos, a un equipo de cuatro archiveros, dos propuestos por el Ministerio y dos por el Departamento de Cultura; el equipo lo completaba un operador microfotográfico. El proceso de trabajo fue muy irregular y lento, quizá porque, de alguna manera, el proyecto sobre los fondos de la Generalidad era pionero.

La actuación realizada puede dividirse en las siguientes etapas:

1. De marzo a julio de 1983, etapa durante la cual se sigue la metodología empleada en la PS-Alicante, consistente básicamente en detectar la documentación susceptible de pertenecer a la Generalidad a partir del examen del inventario y los índices de la PS-Barcelona. La exploración se limitaba únicamente a esta *serie* en el entendido de que, dado que la documentación se organizaba por procedencia geográfica, lo lógico era que estuviera toda concentrada. Una vez detectada e identificada la documentación y confirmada su procedencia, se extraía de los legajos y se reinstalaba en nuevas unidades físicas, adjuntando una descripción sumaria. Este procedimiento no comprendía la reclasificación de los fondos y su reorganización física. Por lo tanto, la nueva *serie* resultante (PS-Barcelona – Generalidad) constituía una mera traslación de la documentación de la Generalidad a una *serie* propia, conservando una organización y ordenación idénticas a las de la serie de la cual se había extraído. En este sistema todo el peso del acceso y la recuperación de la documentación recaía más en los índices que en las fichas descriptivas. Se inventariaron 112 legajos.

2. A partir de septiembre de 1983, tras conocer en mayor detalle el estado y la organización de la SPS y confirmar las sospechas de que la documentación procedente de la Generalidad no se limitaba a la PS-Barcelona, se optó por un doble replanteamiento de los trabajos. En primer lugar, se decidió explorar el conjunto de la SPS en función de los *inventarios* de las distintas *series*. Es decir, se examinaron de manera sistemática todos los legajos de la PS-Barcelona y de manera selectiva los de las demás *series* susceptibles de contener documentación de la Generalidad. En segundo lugar, se estableció un nuevo procedimiento de trabajo basado en la identificación y selección generales del conjunto de la documentación, como operaciones previas a su organización, y el adelanto simultáneo en la descripción de unidades y agrupaciones documentales estables y bien definidas. El objetivo era conseguir una reclasificación y una instalación unitarias, además de una descripción homogénea del conjunto del fondo.

Como resultado, entre octubre y diciembre de 1983, dos de los archiveros se dedicaron a analizar, identificar y seleccionar los documentos, mientras los otros dos prosiguieron con la descripción. La documentación que se identificó y extrajo de las *series* PS-Lleida, PS-Aragón y PS-Militar fue muy escasa, mientras que la de la PS-Madrid fue bastante más abundante.

Los resultados obtenidos abonaron la tesis de proceder a una reclasificación sistemática, a una instalación unitaria y a una descripción homogénea del nuevo fondo que se iba reconstruyendo (*serie* en la terminología de la SGC-AHN) con los documentos seleccionados. Esto implicaba asimismo reestructurar y racionalizar la documentación ya organizada y descrita para integrarla en el conjunto unitario general.

3. Entre enero y julio de 1984 se había seleccionado toda la documentación que integraría la *serie* Generalidad y se habían reclasificado o clasificado y descrito 257 legajos, atendiendo a un cuadro más funcional que orgánico que agrupaba la documentación por funciones y actividades bajo epígrafes correspondientes a estereotipos de las denominaciones de los diferentes departamentos de la Generalidad en el período 1931-1939.

4. A partir de septiembre de 1984 y hasta diciembre de 1986, con frecuentes intermitencias y exclusivamente con personal del Ministerio, prosiguieron las tareas de ordenación y descripción de los 94 legajos restantes de documentación general. Asimismo, se incorporaron al fondo los 17 legajos de subsidios de guerra, ordenados y descritos en etapas anteriores, y los 139 legajos restantes, sin ordenar ni describir, de aquel mismo contenido. Se redactaron definitivamente el inventario y los índices onomástico, geográfico, de materias, de siglas y de equivalencias topográficas, que fueron publicados por el Departamento de Cultura de la Generalidad en diciembre de 1992.

El ritmo de microfilmación de la documentación fue muy lento. En julio de 1983 únicamente se habían microfilmado 14 legajos. En 1986 se entregó a la Generalidad el primer carrete y, el 27 de octubre de 1993, el último de los 561 que integran la colección.

El conjunto documental denominado *serie* PS-Barcelona – Generalidad (compuesto por 507 legajos) que emanó de la intervención archivística de estos cuatro años es muy desigual en cuanto a contenidos: un solo legajo de Agricultura o del Parlamento y 162 del Comité de Milicias Antifascistas o 124 de Servicios Correccionales del Departamento de Justicia; diverso en

cuanto a la integridad de los subconjuntos documentales: muy completos en el caso de «incautaciones» o casi testimoniales en los de «trabajo» y «obras públicas»; y heterogéneo en cuanto a la riqueza informativa de las tipologías documentales: muy alta en expedientes de «ayuntamientos» y prácticamente nula en los «subsidios de guerra».

En cualquier caso, la realidad de la *serie* se explica por la irregular producción documental de los diversos departamentos en función de la duración y el nivel de las competencias ejercidas; por las motivaciones y los intereses de la expoliación y por las vicisitudes sufridas por los documentos hasta su instalación definitiva en San Ambrosio. Dejando de lado su elevado valor testimonial e histórico, su valía para la investigación radica en la complementariedad recíproca con la documentación del fondo de la Generalidad de Cataluña (II República) del ANC.

## 12. ¿Cómo se accede a los fondos y cómo se difunden?

La correlación entre el estado y los niveles de organización de los fondos y las características y la calidad de la descripción y, por lo tanto, de los mecanismos de acceso y difusión, es paradigmática. Ya hemos comentado que la heterogeneidad era el concepto más pertinente para calificar la organización de los documentos. El acceso se puede definir del mismo modo, ya que no hay un sistema corporativo, sino que coexisten diversos instrumentos de descripción, con importantes diferencias cuantitativas y cualitativas y un amplio abanico de herramientas y medios.

Por lo que concierne a los recursos manuales, los ficheros que elaboró la DNSD son la única herramienta corporativa de acceso a

los fondos del AGGCE, pese a estar limitada a un uso nominal, salvo los ficheros auxiliares de asuntos y de logias de la SE. De aquella misma etapa subsisten asimismo algunos de los antiguos *inventarios*, con sus correspondientes índices (de materias, geográfico y onomástico), que, pese a sus deficiencias, constituyen el único recurso para acceder de manera general a ciertas *series* de la SPS: Madrid, Barcelona (excepto Generalidad), Castellón, Lleida, etc. También se han revisado y completado *inventarios e índices* de otras *series*, aunque la base no ha cambiado.

Los instrumentos elaborados a partir de 1977, salvo los derivados de un tratamiento singular por su naturaleza o tipología especial o por la escasa complejidad de la documentación (catálogos bibliográficos y hemerográficos, de carteles, de fotografías, de folletos, etc...), son muy variados, desiguales y responden a finalidades e intereses diversos. Engloban desde el inventario clásico fruto de una reclasificación de los fondos (PS-Barcelona – Generalidad) hasta el inventario de *serie* elaborado a raíz de la reinstalación de la documentación (Alicante, Bilbao) o la reorganización parcial de los fondos (Gijón, Santander). Los inventarios de documentación particular son más limitados pese a no abarcar la totalidad de los fondos de esta naturaleza existentes en el Archivo.

Un segundo grupo de instrumentos, casi todos ellos elaborados con herramientas informáticas, toman como base el documento o la agrupación documental dejando de lado el estado de organización del fondo al que pertenecen, precisamente para obviar y superar los inconvenientes derivados de la desorganización. Esta modalidad se fundamenta en una descripción normalizada y per-

mite obtener instrumentos sectoriales, temáticos o geográficos. Un ejemplo de esta modalidad sería la *Guía de fuentes para la historia de Andalucía*. En esta misma línea se inscribiría también el *Inventario de fondos masónicos de Cataluña y Baleares*.

Los instrumentos sectoriales, de base temática y de procedencia, elaborados con relación a documentación muy concreta constituyen un grupo a parte. Citamos puntualmente las *Publicaciones Libertarias: materiales libertarios en el Archivo*, el *Catálogo de Monografías Libertarias* o las *Fuentes para la historia del PSOE y Juventudes Socialistas de España 1879-1990*.

La consulta directa de los instrumentos en soporte papel sigue siendo la principal modalidad de uso, si bien se dispone de recursos automáticos nuevamente dispares, heterogéneos y sectoriales. Localmente, en el mismo AGGCE puede accederse a las bases de datos bibliográficos y hemerográficos y a la base de datos documental resultante del sistema de descripción normalizada mencionado anteriormente.

El acceso remoto se limita a la información que puede consultarse a través de los recursos del Centro de Información Documental de Archivos (CIDA) del Ministerio de Educación y Cultura, que son, principalmente: el *Censo Guía de Archivos Iberoamericanos*, que está basado en la aplicación Albalá (Bd), con descripción multinivel (5 niveles, del fondo a la serie) y ofrece una información genérica y muy desigual sobre unas 250 *unidades de descripción* del AGGCE; y las *Guías de Fuentes: Guerra Civil Española, Exilio y Movimiento Obrero (GUICI)*, que contienen alrededor de 20.000 referencias de documentos y agrupaciones documentales del AGGCE, también con descripción normalizada. La carencia de herramientas auxilia-

res que faciliten la búsqueda automatizada, del todo indispensables para la explotación de una información tan compleja, le resta mucha efectividad.

Finalmente, citemos el sitio web del Archivo, pese a ser informativamente pobre e incluso confuso, carecer de funcionalidades interactivas y permitir únicamente efectuar consultas al AGGCE a través de correo electrónico.

En los últimos años, a raíz de la creación del AGGCE y el CEDGCE, se ha intentado impulsar y diversificar la difusión de los fondos. La carta de servicios del Archivo (2001) recoge una amplia oferta de prestaciones en este sentido (visitas, préstamo de documentación para exposiciones, proyección de audiovisuales, organización de exposiciones, servicios reprográficos, etc.). Hasta esta última etapa no puede decirse que el Archivo dispusiera de una auténtica política de difusión. Las actividades de difusión fueron más bien testimoniales: si se exceptúa la profusión de reproducciones microfotográficas y digitales de fondos, las actividades restantes se redujeron a una docena de exposiciones (*Carteles de la Guerra Civil Española*, 1980, la primera; y *Propaganda en Guerra*, 2002, la última), contados simposios o jornadas de debate (*Mujeres y la Guerra Civil*, *Justicia en Guerra*, como más significativas) y alguna que otra publicación de fondos (fotografías y carteles sobre todo), además, claro está, de las actividades más ordinarias. Desde 1993 se puede visitar el «museo-logia», cuyo montaje durante el franquismo constituyó la primera acción de difusión del Archivo, aunque con finalidades totalmente opuestas a las culturales.

## REIVINDICACIÓN Y POLÉMICA (1980-2003)

---

### 13. ¿Cuándo empezó la reivindicación?

Desde los primeros momentos de la transición política, entre 1977 y 1980, historiadores y políticos catalanes denunciaron la existencia de documentación catalana en Salamanca. Y lo hicieron en el marco de actividades culturales diversas, especialmente en jornadas de temática histórica, pero también en la prensa especializada y general.

No obstante, la primera reivindicación formal de una parte de la documentación catalana que se encuentra en Salamanca es la Proposición no de ley que elaboró el diputado Antoni de Senillosa y que presentó al Congreso de los Diputados el portavoz de Coalición Democrática, Manuel Fraga, el 18 de marzo de 1980, dos días antes de las primeras elecciones al Parlamento de Cataluña. En esta proposición se instaba al Ministerio de Cultura del Gobierno de la UCD a adoptar las medidas adecuadas para reclasificar los fondos del Archivo de *San Ambrosio* y traspasar a la Generalidad de Cataluña la totalidad de los documentos que habían constituido su archivo. Al margen de la oportunidad o el oportunismo político de la derecha española de Fraga, el texto elaborado por Senillosa reconocía el agravio cometido y exponía el estado de desorganización en que se encontraban los documentos en Salamanca. La proposición no se debatió y fue desestimada al concluir la primera legislatura, el verano de 1982.

Tras la aprobación del Estatuto y la celebración de las primeras elecciones al Parlamento de Cataluña se iniciaron las negociaciones entre el Departamento de Cultura de la Generalidad y el

Ministerio de Cultura. En 1982 se alcanzó un primer acuerdo que concluyó con la rúbrica del Convenio para la microfilmación, el cual preveía el tratamiento archivístico previo de los documentos de la Generalidad, pero no hacía ninguna referencia a la devolución de los documentos. El Gobierno catalán, en respuesta a la interpelación de un diputado del PSUC, contestó que la microfilmación no suponía en absoluto una renuncia a la obtención de los originales, sino que constituía una primera medida mientras dura la fase de reclamación.

Estos son los inicios de una reivindicación que hace 23 años que dura.

#### 14. ¿Qué se reivindica?

Se reivindica la documentación que se confiscó a personas físicas y jurídicas de Cataluña. En otras palabras, se reivindica lo que consta en el AGGCE como «documentación incautada», documentación perfectamente diferenciada de los documentos producidos por los organismos franquistas que participaron en la expoliación y la represión, es decir, la DNSD y los organismos que la precedieron (la OIPA, la DAE y la DERD).

En concreto, se reclama la devolución de los 507 legajos de documentación de la Generalidad de Cataluña ya inventariados, la documentación catalana de los legajos de las *series* denominadas PS-Lleida y PS-Barcelona, la documentación de las logias masónicas establecidas en Cataluña y el resto de la documentación expoliada a Cataluña que se encuentra en las *series* PS-Prensa y Propaganda, PS-Documentación particular y en otras *series geográficas* de la SPS.

Cabe aclarar que no se pide ningún documento generado por los servicios centrales de la DNSD, ni por las oficinas delegadas que este organismo tenía en Barcelona, Madrid y Valencia, ni tampoco la documentación elaborada por la Oficina del TERMC ubicada en Salamanca.

No se reivindica, por consiguiente, la documentación que da fe de quién, qué, a quién, cómo, cuándo y dónde se expolió; tan sólo se reclama la devolución de los documentos confiscados: correspondencia, expedientes, libros de actas, fotografías, carteles, mapas, planos, publicaciones... Es decir, se reclama la restitución de toda aquella documentación que el franquismo envió a Salamanca y que al AGGCE le consta que es «documentación incautada».

#### 15. ¿Por qué se pide la devolución de documentos?

La reclamación del retorno de los documentos se sustenta en los principios archivísticos reconocidos internacionalmente y en la legislación vigente en materia de archivos y de patrimonio documental.

En archivística, el principio de procedencia o de unidad de fondo establece que los documentos generados por personas físicas o jurídicas componen un conjunto documental que debe protegerse, un fondo, un conjunto original que no debe segregarse. Si actuando de forma incorrecta se extraen documentos de un fondo, es necesario reincorporarlos al conjunto documental originario. Se considera un conjunto documental originario, o un fondo, el conjunto formado por documentos de cualquier tipología y en cualquier soporte producidos orgánicamente y/o reunidos y utilizados por una persona, una familia o un organismo en el ejercicio de sus actividades y funciones. La aplicación del principio de procedencia

determina la titularidad de los documentos. El productor de los documentos o sus herederos son los titulares. En ningún caso la titularidad se determina atendiendo al tipo de información que contiene la documentación (como por ejemplo, que el contenido guarde relación con la guerra civil) ni tampoco en función del uso que le haya dado alguien distinto a su productor.

La legislación vigente reconoce la competencia exclusiva en materia de archivos a la Generalidad de Cataluña y, según las actuales disposiciones, los archivos y los documentos catalanes son patrimonio documental catalán y se tienen que conservar en los archivos del Sistema de Archivos de Cataluña. En el caso de documentación de las administraciones públicas —Generalidad o ayuntamientos—, los derechos de los titulares sobre el patrimonio documental no prescriben nunca. Además, en un estado de derecho, la documentación privada no se puede confiscar, ya que ello supone un atentado contra el patrimonio documental privado.

Si aplicamos el principio de procedencia y la legislación vigente en materia de archivos y patrimonio documental a la documentación que se encuentra en Salamanca, veremos que es posible diferenciarla intelectual y físicamente en función de sus productores originarios y, por consiguiente, también lo es reconocer la titularidad de cada productor y designar la institución archivística en la que deben conservarse los documentos.

#### **16. ¿Quién reivindica la restitución de la documentación y quién se opone?**

A lo largo de estas dos décadas, la controversia ha sumado partidarios a ambas partes en litigio. La cuestión de los documentos

catalanes en Salamanca, que en principio era un asunto entre la Administración General del Estado y la Generalidad, y contaba con la participación puntual de algunos historiadores y archiveros, tiene actualmente una trascendencia social importante tanto en Cataluña como en Salamanca.

Para constatarlo, basta con consultar las noticias y los artículos que durante el mes de octubre de 2002, a raíz de la resolución del Patronato del AGGCE, publicó la prensa diaria en ambas comunidades —más de 200 en total—, de los cuales puede extraerse una muestra significativa de los sectores que se manifiestan a favor y en contra de la devolución de la documentación.

Entre quienes reivindican la restitución de documentos se encuentran la Generalidad, la mayoría de los ayuntamientos de Cataluña, las entidades municipalistas (Asociación Catalana de Municipios y Comarcas y Federación de Municipios de Cataluña), casi todos los partidos políticos con representación parlamentaria (CIU, ERC, ICV y PSC), los colectivos profesionales más vinculados al tema (Asociación de Archiveros de Cataluña, colegios de abogados y numerosos historiadores), los sindicatos CADCI, UGT y CONC, la plataforma cívica Comisión de la Dignidad y muchos ciudadanos de toda Cataluña a título particular.

En oposición a la restitución de los documentos figuran el Gobierno español del PP (y antes los de la UCD y el PSOE), políticos locales de Salamanca y de la Comunidad Autónoma de Castilla y León (sobre todo del PP y del PSOE), archiveros del Ministerio de Cultura, algunas personalidades del mundo cultural salmantino (historiadores y profesores universitarios) y también, si tenemos en cuenta la manifestación celebrada en Sala-

manca en 1995, muchos ciudadanos de esta ciudad a título particular.

Los medios de comunicación de Cataluña y de Salamanca también han tomado partido y se han posicionado, respectivamente, como importantes aliados a favor y en contra de la devolución de los archivos.

### 17. ¿Cómo responde el Gobierno español?

Los Gobiernos españoles de la UCD y, más tarde, del PSOE reconocieron el agravio cometido a Cataluña, si bien alegaban objeciones, aparentemente técnicas, para aplazar la devolución. En esta misma línea actuó el PP hasta el verano de 2002, cuando decidió no restituir ningún documento y dar el asunto por zanjado.

La primera objeción presentada por el Gobierno de la UCD se basaba en la dificultad de identificar los documentos objeto de devolución, teniendo en cuenta que la documentación confiscada estaba mezclada. No obstante, dado que se trataba de una dificultad superable si se realizaban las tareas archivísticas oportunas, se firmó el convenio de microfilmación que permitió llevar a cabo el tratamiento archivístico durante la etapa del Gobierno socialista.

En 1993, una vez finalizadas la reorganización, la descripción y la microfilmación del fondo, el obstáculo se había salvado, al menos por lo que concernía a una parte de la documentación catalana (los 507 legajos de la Generalidad), y se disponía de una copia de los documentos. El Gobierno socialista alegó entonces una nueva dificultad: la devolución de los 507 legajos quebraría la unidad de la SGC-AHN. Con todo, el 17 de marzo de 1995, la prensa publicaba el acuerdo del Gobierno de devolver los documentos a

Cataluña. Pero la presión popular, liderada por el Partido Popular en Salamanca, consiguió obstruir el retorno, lo cual forzó al Ministerio de Cultura a presentar nuevas objeciones.

En julio de 1995, en la que sería la primera y única reunión entre archiveros del Estado y de la Generalidad, los archiveros del Ministerio argumentaron que el descubrimiento de una nueva fuente, el *Registro de confiscaciones* de la DNSD, podría invalidar parcialmente la atribución a la Generalidad de los 507 legajos objeto de retorno. Sin embargo, aquella fuente no era nueva, sino que hacía tantos años que estaba en Salamanca como la documentación confiscada. La única novedad era que ahora el Ministerio comunicaba su existencia y utilidad para identificar y precisar la documentación expoliada y expresaba su intención de profundizar en el estudio de la fuente.

Aun así, cuando el Congreso, primero, y el Patronato del AGGCE, después, encargaron a sendas comisiones de historiadores estudiar el tema, ni el informe de la comisión de la Junta Superior de Archivos de noviembre de 1996 ni los dos informes dispares de la Comisión Técnica dirigidos al Patronato en junio del 2002 recurrieron al *Registro de confiscaciones* para fundamentar las reflexiones sobre la posible devolución.

De hecho, cuando en julio del 2002 la ministra de Cultura afirmó que no se devolvía nada, argumentó su negativa haciendo alusión al desacuerdo de los miembros de la Comisión Técnica y accigiéndose a una nueva objeción: unas recomendaciones, atribuidas a la UNESCO, que aconsejaban conservar en el mismo archivo los documentos confiscados y la documentación producida por los organismos al servicio de la represión.



### 18. ¿Se ha identificado al productor de los documentos como titular del fondo?

La identificación de un fondo supone identificar la relación de origen que tienen los documentos entre sí, en función de la persona física o jurídica que los ha producido y/o recibido; en otras palabras, supone identificar al productor y, a partir del productor, al titular, es decir, a quien tiene derecho a decidir la disposición final de los documentos (conservarlos o eliminarlos), su gestión y el uso que debe dárseles.

Los tratamientos archivísticos que se han hecho hasta la fecha con la documentación expoliada que se encuentra en Salamanca siempre han procurado identificar al productor. En el caso de la documentación catalana, esta operación se ha realizado tanto con los 507 legajos de la Generalidad (en el inventario y en la instalación) como con la documentación de las logias masónicas (en el inventario). Sin embargo, en algunos de los artículos publicados en torno a esta cuestión, los técnicos del Archivo de Salamanca argumentan que, teniendo en cuenta la finalidad represiva que el franquismo dio a los documentos, estos deben quedar integrados en el fondo de la DNSD, si bien en ningún momento niegan que debe identificarse a los productores originarios.

Con respecto al uso, conviene aclarar que en archivística se contemplan algunas excepciones en virtud de las cuales un expediente o unos documentos determinados se incorporan al fondo de otro productor. En el caso de la Administración pública, estos motivos son un cambio en el organigrama, fundamentalmente la sustitución de un organismo por otro o el traspaso de competencias entre organismos. En estos supuestos, la legislación, como es lógico,

establece que los documentos que hacen referencia a asuntos en trámite se incorporen al organismo que asume las competencias con el fin de resolverlos. Asimismo, la ley (y la lógica) determina que se traspasen los documentos de asuntos resueltos que pueden ser necesarios para continuar ejerciendo competencias (actas de fundación, títulos de propiedad, etc.). En cuanto al resto de la documentación, debe ser accesible por si el organismo que asume las competencias necesita consultarla, pero continúa formando parte del fondo originario.

Cuando la documentación llega a los archivos históricos, se aplican estos principios reconocidos por la archivística internacional y recogidos en muchas legislaciones. Excepcionalmente, cuando la documentación producida por la antigua y la nueva administración es del todo inseparable, se opta por atribuirle íntegramente al último organismo titular de la competencia.

Cabe apuntar, no obstante, que estos principios se aplican en situaciones de vigencia de un estado de derecho y no se contemplan para legitimar actividades fraudulentas, ni agresiones, ni atentados contra el patrimonio.

### 19. ¿La unidad es de archivo o de fondo?

Todos los archiveros sabemos que la unidad es de fondo y no de archivo. Sólo podemos decir que hay unidad de archivo si empleamos «archivo» como sinónimo de «fondo», puesto que la palabra «archivo» tiene tres acepciones: 1) archivo equivale a fondo cuando nos referimos al conjunto documental generado por una persona física o jurídica en el ejercicio de sus funciones y actividades (*fonds*); 2) archivo es la institución o el centro que conser-

va, trata y difunde documentación (*archives*), y 3) archivo es el espacio físico, el depósito en el que se conservan los documentos (*store*).

Ningún principio archivístico ni de ningún otro tipo establece que todos los fondos que se conservan en una institución de archivos —por ejemplo la SGC-AHN, actual AGGCE— compongan un conjunto documental inseparable, menos aún si dicho conjunto documental es temático. Por razones obvias, no insistiremos en la incoherencia y en la conculcación de los principios que supone crear archivos temáticos.

No obstante, si nos esforzamos por comprender que lo que se considera inseparable no es el conjunto del Archivo de Salamanca, sino toda la documentación que, de acuerdo con el cuadro de fondos de aquel archivo, se atribuye a la DNSD, apreciaremos que lo que se propone proteger es la supuesta unidad de algo que se ha asimilado a un grupo de fondos. Lo que se denomina la DNSD no es más que un «fondo de fondos» o, para ser más precisos, «un fondo y documentos segregados de otros fondos». El propósito es proteger la pretendida unidad de una especie de agrupación de fondos creada por la dictadura franquista, fruto de la violencia, para uso de la represión y atentando contra los derechos humanos. Ninguno de estos motivos puede admitirse como un principio archivístico.

## 20. ¿Qué demuestra el Registro de confiscaciones?

Desde el primer momento de la transición política se sabía el uso que la dictadura había dado a la documentación confiscada: elaborar la lista negra de las personas desafectas al nuevo régimen y controlar a la población. Se tenía noticia del fichero general (que

constaba de un número estimado de entre dos y tres millones de fichas, según las fuentes) y también de la existencia de los expedientes informativos, los llamados *expedientes de antecedentes*.

En círculos de historiadores y archiveros, en cambio, no era tan conocida la existencia de la documentación que recogía quién, qué, a quién, cómo, cuándo y dónde se había expoliado. Es probable, no obstante, que esta fuente no fuera desconocida para los responsables del Archivo de Salamanca. En este sentido, sorprende que no se consultara durante los trabajos de clasificación e inventario de la documentación de la Generalidad de Cataluña. La consulta del *Registro de confiscaciones* y de otra documentación generada por la DNSD, como los informes de los registros efectuados en las sedes de los departamentos de la Generalidad, habría facilitado el trabajo realizado entre 1983 y 1986 por los archiveros contratados por el Departamento de Cultura de la Generalidad.

## 21. ¿Qué aportan los informes de los historiadores?

Pese a la importancia archivística e histórica de esta fuente, el Ministerio de Cultura, después de esgrimirla como argumento para aplazar la restitución de los archivos en 1995, no ha vuelto a invocarla nunca. Cuando en 1996 el Congreso de los Diputados solicitó un informe a la Comisión de historiadores de la Junta Superior de Archivos, compuesta por Antonio Elorza, Josep Fontana, Santos Julià y Javier Tusell, el texto no hacía referencia alguna al registro de confiscaciones y recuperaba el argumento menos archivístico de los presentados hasta entonces: el mantenimiento de la unidad de la SGC-AHN, la unidad de archivo temático. El informe recomendaba convertir la sección del AHN en un archivo

independiente —institucionalizando con ello aún más el archivo temático— y proponía crear un patronato similar al que tenía la SGC-AHN. Paralelamente, contemplaba la posibilidad de instaurar un depósito de documentación en el centro archivístico que la Generalidad designara, si bien la ministra aclaró que se trataba de un depósito y no de una restitución, lo cual implicaba que en ningún caso habría un reconocimiento oficial del productor como titular. El contenido del depósito, según el informe, debería decidirlo el Patronato del AGGCE, una vez escuchado el parecer de una comisión técnica integrada por miembros designados por el Patronato y por la Generalidad.

El margen de respuesta que se dejaba a la Comisión Técnica, también llamada Comisión de Expertos, nombrada en noviembre de 2000 e integrada exclusivamente por los historiadores Carlos Dardé y Antonio Morales, designados por el Patronato del AGGCE, y Borja de Riquer y Joan B. Culla, designados por la Generalidad, era muy escaso. Forzados a velar por la «unidad del archivo de la guerra civil», los historiadores catalanes, en un esfuerzo de pragmatismo, se avinieron a establecer un criterio cronológico, que nuevamente era más temático que de otra índole, a partir del cual seleccionar los documentos que el Ministerio aceptaría depositar en el ANC, el archivo designado por la Generalidad para acoger la documentación.

El criterio consensuado por los historiadores fue el siguiente: se escogería la documentación anterior a la guerra civil (18 de julio de 1936) para depositarla en el ANC. Sin embargo, mientras que los historiadores catalanes se atuvieron a dicho criterio a la hora de seleccionar los documentos, los historiadores designados por el Patronato consideraron que los documentos producidos durante

toda la Segunda República (1931-1939) e incluso algunos generados los primeros años del siglo XX, en cuanto que antecedentes de la guerra civil, debían conservarse en Salamanca. Dardé y Morales introducían un nuevo elemento de confusión y subjetividad: la selección de los documentos en función de su valor como «antecedente» de la guerra civil.

## 22. ¿Qué recomienda la UNESCO?

Como todos sabemos, en julio de 2002 la ministra de Cultura, en su condición de presidenta del Patronato del AGGCE, comunicó que, dada la carencia de unanimidad de la Comisión Técnica y atendiendo a unas recomendaciones atribuidas a la UNESCO, el Patronato había decidido que no se efectuaría ninguna restitución y que el asunto se daba por zanjado.

Conviene recordar que el Patronato en quien se ha delegado la decisión de este tema lo integran, además de la ministra de Cultura, que es la presidenta, y del director del AGGCE, que es el secretario, seis vocales natos y diez vocales designados entre personalidades destacadas en el ámbito de la cultura. Los vocales natos son: un representante de la Junta de Castilla y León, el alcalde de Salamanca, el secretario de Estado de Cultura, el rector de la Universidad de Salamanca, el director general del Libro, Archivos y Bibliotecas del Estado y el subdirector general de los Archivos Estatales. Los vocales por designación son actualmente: los historiadores Antonio Morales, Charles Powell y Carlos Seco Serrano; el catedrático de Historia Económica Pedro Schwartz; el presidente de Caja Duero, vinculado a varias instituciones culturales salmantinas, Sebastián Battaner; la periodista Victoria Prego; el jurista y rector

de la Universidad Carlos III, Gregorio Peces-Barba; el doctor en Ciencias Políticas y Sociología José Félix Tezanos; el director de la Residencia de Estudiantes del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, José García Velasco, y el director del Archivo del Reino de Galicia y miembro de ANABAD, Gabriel Quiroga. En total 18 miembros, cuya pluralidad y suficiencia de conocimientos en materia archivística es, cuando menos, discutible.

En lo referente a las recomendaciones de la UNESCO antes mencionadas, conviene aclarar que no se trata de recomendaciones, sino de una serie de «propuestas sujetas a debate» que ha presentado un grupo de trabajo de esta institución sobre la conservación de archivos de organismos represivos, es decir, sobre la conservación de los fondos de servicios secretos, cuerpos paramilitares, tribunales especiales y prisiones, entre otros. Pero, sobre todo, conviene dejar claro que ni siquiera estas propuestas de recomendación invalidan ninguno de los argumentos sobre los que se sustenta la reivindicación catalana.

Si es conveniente tener en cuenta las propuestas de recomendaciones, todavía lo es más tener presentes las directrices y las recomendaciones oficiales que hasta ahora han hecho la UNESCO y el Consejo Internacional de Archivos (CIA) sobre el salvamento de patrimonio documental en tiempos de guerra y la restitución de los documentos confiscados, sean estos archivos históricos, archivos de oficinas públicas o archivos privados. En todos los casos se recomienda hacer lo siguiente: 1) identificar los fondos confiscados; 2) inventariar la documentación por restituir; 3) valorar si es necesario reproducir los documentos a devolver, y por último, 4) devolver la documentación.

### **23. ¿Existen conflictos similares?**

Una primera aproximación a la bibliografía existente sobre conflictos archivísticos del siglo XX nos permite afirmar que la reivindicación catalana no es una cuestión única y singular. Por desgracia, en otras partes del mundo también existen reclamaciones similares, consecuencia de varias guerras.

A grandes rasgos podemos decir que, a principios del siglo XX, era una práctica no regulada que en tiempo de paz se restituyeran los documentos que la guerra había sustraído de su contexto original. El ambiente bélico de mediados de siglo quebró esta costumbre de la restitución. Nuevamente, a partir de los años setenta se recuperó este hábito y el CIA y la UNESCO dieron los primeros pasos para regularlo mediante convenios internacionales. En este sentido, los dos organismos consideran que la restitución de documentos es un signo de reconciliación que en tiempos de paz y en democracia honora a quien la aplica.

En el caso del Archivo de Salamanca, podríamos añadir que, si durante el franquismo se devolvieron documentos porque sus productores se mostraron partidarios del nuevo régimen, hoy, en democracia, no tendría que suponer ningún problema reintegrar la documentación a sus fondos originarios.

### **24. ¿Qué supone no restituir nada?**

No restituir nada supone no respetar el espíritu y la letra de las directrices y recomendaciones del CIA y la UNESCO.

No restituir nada implica no reconocer la competencia exclusiva en materia de patrimonio documental que la Constitución y el Estatuto otorgan a la Generalidad de Cataluña, es decir, no recono-

cer que el patrimonio documental catalán se tiene que conservar en los archivos del Sistema de Archivos de Cataluña.

Y finalmente, no restituir nada significa no reconocer el derecho de los titulares de la documentación, ya sean los productores que la generaron o sus legítimos herederos. En este sentido, no se reconoce a los titulares el derecho a la restitución de sus bienes y a la compensación por el agravio cometido.

En cambio, devolver los originales supondría aplicar criterios archivísticos y reconocer a los titulares de la documentación. La colaboración de los archiveros para restituir la documentación implicaría poner en práctica el espíritu del Código de ética profesional (artículo 2, apartado 7), aprobado por la Asamblea General del CIA el año 1996, que reza textualmente: «los archiveros deben favorecer la repatriación de los archivos desplazados».

## 25. ¿Y ahora qué?

Desde el punto de vista técnico, es decir archivístico, la negativa del Gobierno español a no restituir nada y dar el asunto por zanjado no está fundamentada. Por lo tanto, es necesario recurrir esta resolución.

Los argumentos iniciales para reivindicar la devolución de los documentos continúan siendo válidos: los titulares de los documentos expropiados son los productores originarios o sus herederos, los legítimos titulares tienen derecho a decidir dónde se conservan los documentos y los principios archivísticos establecen que los documentos deben conservarse dentro de sus fondos originarios. Siguiendo los principios archivísticos, los legítimos titulares de la documentación reivindican la restitución de la documentación expropiada por el régimen franquista.

La reivindicación continúa y cada vez son más las personas y los sectores que se implican en la reclamación y que esperan del Gobierno español una resolución fruto de un consenso.

En un contexto donde las referencias al derecho europeo e internacional son constantes, hará falta estudiar cómo se están resolviendo los conflictos archivísticos similares en otras partes del mundo y actuar en consecuencia, como corresponde a un verdadero estado de derecho que, por definición y por principios, no tiene que perpetuar los agravios cometidos por una dictadura.

## Foreword

The aim of the TEXTOS collection, promoted by the Archivists Association of Catalonia (Associació d'Arxivers de Catalunya - AAC), is to make known the documents drawn up by our professionals as examples or expressions of the stance of the Association regarding issues that concern the profession or affect it directly.

Volume 1 of the collection contained our Code of Ethics. The one presented here deals with a matter that has had considerable repercussions far beyond the archival and cultural fields, both in Catalonia and in certain parts of Spain. We refer to what is commonly known as the case of the *Salamanca Blood Papers*, and which should properly be called the **dispute of the Catalan documents in Salamanca**.

The text we publish, drawn up by the archivists Àngels Bernal, Miquel Casademont and Antoni Mayans, saves us having to make any comments here on the technical aspects of the problem. However, we feel we must express the firm will of our members to take part in this debate, which is still highly topical and more dependent than ever on the political situation. This is even more true following the statement made by the Spanish Minister of Education and Culture, in June 2002, that the dispute was considered settled as a result of the agreement of the Board of Trustees of the General Archive of the Spanish Civil War and the return of any documents to Catalonia refused.

From a technical perspective and from a strictly professional standpoint, we believe the starting point of the process to settle this dispute should be close to what Mr Michel Duchein, the honorary inspector of the Archives of France, insinuated at the symposium held in Barcelona in March 2003, when he said: "From an archival point of view, nothing justifies the Catalan documents remaining in Salamanca".

JOAN BOADAS I RASET  
President of the AAC

## CATALAN DOCUMENTATION IN SALAMANCA: A STATE-OF-THE-ART REPORT, 1936-2003

It is common to see how the matter of what are known as the *Catalan papers in Salamanca* causes irritation and gut reactions among the public who, prior to this affair, had practically never heard of archives, archivists or archival heritage.

Whether or not they favour the return of the documents, people in the street do not always have enough information about what claims are being made regarding the Catalan documentation in Salamanca. The many political declarations to the media and the contrasting scant dissemination of information and opinions by professional archivists have not been of much help in creating well-informed opinion. This confusion however not only affects the layman. It includes some professionals too. In this debate, passion overcomes reason.

In order to help clarify doubts and provide for calm reflection on the matter, we wish to share the information and knowledge that we have gained from experience acquired by working closely on the matter at the "Servei d'Arxius de la Generalitat" (Archives Service of the Government of Catalonia) in the 1980s<sup>1</sup>, and at the "Arxiu Nacional de Catalunya" (National Archive of Catalonia), from the 1990s onwards<sup>2</sup>.

(1) Documentation from the Government of Catalonia deposited in Salamanca was processed by archivists Miquel Casademont and Antoni Mayans. Currently, the former is the head of the Records Management Centre, Archive and Record Office of the University of Girona and the latter the director of the Olot Historic County Archive.

(2) The archivist Àngels Bernal is the head of the Administration Fonds Area of the National Archive of Catalonia.

In answer to twenty-five questions that are often asked about the Catalan documentation seized by the Franco regime, which has been in Salamanca for over sixty years, we shall attempt to summarise: 1) what happened to the Catalan documentation during the Civil War and the Franco regime; 2) how the change from dictatorship to democracy affected the Salamanca Archive; and 3) the reason why there is a claim and the causes for the controversy.

## **DOCUMENTATION USED FOR REPRESSIVE ENDS (1936-1975)**

---

### **1. Why was the documentation sacked and who stole it?**

The end of the Civil War not only meant the defeat of the Second Republic. It was also the start of a period of repression against those people who had taken part or collaborated in the Republic's institutions. Documents were to become very important in this process. This is shown by the fact that on 13<sup>th</sup> September 1936, only two months after the military uprising, the decree making political parties opposing the National Movement illegal ordered the seizure of the documentation of these political groups.

From April 1937, Franco's General Headquarters ordered the establishment of different bodies to seize the documentation of the areas that Franco's army were occupying. They would thus gain enemy military information, produce counter-propaganda and, most of all, prepare for purging.

Establishment of the legal tangle protecting this plan began on 20<sup>th</sup> April 1937 with the creation of the "Oficina de Investigación y

Propaganda Antimarxista" (OIPA - Office of Investigation and Anti-Marxist Propaganda), a body that reported to the Secretariat General of the Head of State and was responsible for "*collecting, analysing and cataloguing all the propaganda material of all types that communism and its associate organisations have used for their campaigns in our homeland...*".

The emerging regime's obsession with freemasonry (reflected in the order of creation of the OIPA), led the same Secretariat General to set up on 29<sup>th</sup> May 1937, only forty days after the order promulgation, another body, the "Delegación de Asuntos Especiales" (DAE - Office of Special Affairs), especially devoted to freemason counter-propaganda. While the OIPA focused on gathering together published printed material, the DAE, whose repressive purpose was much clearer, concentrated on archival records. The latter provided a lot more information and therefore the proof of conviction necessary for military justice to be done.

Marcelino de Ulibarri was appointed head of the DAE. He was a Carlist professional soldier who was to play a very important role in the process of documentary seizure. It was precisely Ulibarri who, in the light of the powers over the requisition of documents exercised by new local authorities, such as the army and the Falange, convinced the first formal government of "National Spain" to publish a decree, on 27<sup>th</sup> April 1938, by which the "Delegación Especial para la Recuperación de Documentos" (DERD - Special Office for the Recovery of Documents) was set up. This body was presided by Ulibarri himself and reported to the Ministry of the Interior. It was intended "*to unify and intensify (...) the collection, custody and classification of all those documents suitable to*



*obtain a record of the activities of the enemies of the State (...) and to supply useful information to all the other bodies responsible for its defence*". The decree, moreover, expressly mentioned that the work of the DERD was subordinated to the military authorities of the "liberated" towns.

Even though the DAE continued to exist formally, the fact that Ulibarri was head of this body and also of the DERD meant, in practice, that the documentary recovery services were concentrated in the same hands. However, the two bodies did not officially merge until 1944, when the two offices joined to form the "Delegación Nacional de Servicios Documentales" (DNSD - National Office of Documentary Services), now responsible to the Presidency of the Government.

## **2. How was the documentation sacked?**

As Franco's army occupied Republican areas, the DERD's so-called "recovery teams", in agreement with the new local authorities, seized the documentation abandoned by the institutions, the bodies, the entities and the personalities attached to the Republic.

The campaign in Catalonia followed this general pattern, but operations in Barcelona (*"the quintessentially cosmopolitan Spanish city"*, in the words of Marcelino de Ulibarri, who directed operations), were given preferential treatment and were prepared according to a plan and system. Months before the city was taken, the OIPA information services, using details provided by people who had changed sides, were drawing up lists of the addresses and buildings that were subject to examination.

The operating methods for documentary requisition in Barcelona have been studied by the historian Josep Cruanyes. On 28<sup>th</sup> January 1939, just two days after the city was occupied, six recovery teams started inspections, which lasted until 7<sup>th</sup> June. The rhythm was very intense, especially in March, and the number of inspections in the whole city, which had been divided up geographically into ten sectors, totalled around 1,800 (1,681, according to Miguel Àngel Jaramillo, current director of the "Archivo General de la Guerra Civil Española" (AGGCE - General Archive of the Spanish Civil War).

To carry out the operation, the DERD, with a hundred men working to make it effective, requisitioned a series of sites that were turned into garages, stores and depots for documentation. Head offices were in a detached house in the Carrer Muntaner, which acted as a logistic centre and secretary's office. This site is where the cataloguing and archive service was set up, the job of which consisted in pruning data and names referring to people who appeared in the documents under scrutiny and which were subsequently sent to the police. The head offices also processed reports of political records requested by the police, the courts and other purging bodies.

In addition to the great amount and variety of the requisitioned documentation, the Barcelona operation was also significant for technical reasons. According to Antonio González, the former director of the one-time "Secció Guerra Civil" of the "Archivo Histórico Nacional" (SGC-AHN - Civil War Section of the National Historic Archive), for the first time in an occupied city, instead of offices just for a first arrangement of documents, they set up

Document Recovery branches that took on, within their own activity limits and in co-ordination with head office, both the work of seizure and also information tasks. Likewise, from the moment Barcelona was taken, new control mechanisms were also established, such as the daily “*partes*” (reports) issued by team leaders, the search reports and the search register.

### 3. Who were the victims of the documentation sacking?

The search registers and confiscation files produced by the DERD provide the basic source of information on the main victims resulting from the documentation sacking in Catalonia.

Analysis of the search register of Barcelona, which we have been able to consult, gives an idea of the groups and individuals most affected. These may be grouped into the following sections:

- a) Departments and agencies attached to the Government of Catalonia.
- b) Political and trade union organisations (including the ERC, the PSUC, the CNT, the FAI, the UGT and the CADCI).
- c) Members of the Parliament of Catalonia, especially those of left-wing parties.
- d) Members of the Catalan government (such as Lluís Companys and Josep Tarradellas) and people with positions of responsibility in the Government of Catalonia (such as Vicenç Guarnier, head of the public order services).
- e) Personalities from Catalan culture (such as Cèsar August Jordana, President of the “Agrupació Catalana d’Escriptors” - Catalan Writers’ Association-, Ramon Miquel i Planas and Francesca Bonnemaison).

- f) All types of organisations (such as the “Ateneu Barcelonès”), especially those considered to be in opposition to the Catholic religion, and the freemasons, theosophists and naturists.

Special mention should be given to a group to which the DERD devoted priority attention, as shown in the reports previous to the occupation of Barcelona. This group included periodicals offices, publishers, bookshops and printers’ shops, which provided names of editors and especially of subscribers. Among the newspapers confiscated were *La Batalla*, *La Humanitat*, *La Publicitat*, *Treball* and *La Veu de Catalunya*. Josep Cruanyes has made a meticulous study of the seizure of the images belonging to the press photographers’ section of the “Agrupació Professional de Periodistes” (Professional Association of Journalists): the photographs were of great value given that they provided picture images of people persecuted by the Franco regime.

The process of documentary requisition elsewhere in Catalonia is not so well known. However, some items confirm that, in the large cities at least, particularly those “liberated” before Barcelona, it also took place. The inventory of the documentation seized in Lleida and deposited in the AGGCE, shows, for example, that many of the 65 bundles that make up this *series* contain documentation from counties in Lleida province that does not belong to the Government of Catalonia.

### 4. Did all the sacked documentation end up in Salamanca?

For different reasons, not all the documentation taken from Catalonia ended up in Salamanca. First, because despite the intended exclusivity that the legal regulations granted to the DERD

with regard to collecting documentation, at the start of military occupation, the new regime's other bodies, such as the army and the Falange, also took documentation. There is a local example of this: in Olot, among the scant documentation of the Falange that the County Archive has been able to recover, there are a couple of books of the farmers' union "La Unió Agrícola".

Secondly, seizure criteria were selective and not indiscriminating: some of the documentation examined did not provide significant information for repression purposes and was thus destroyed or abandoned on the same site. In the search file of the "Palau de la Generalitat" (Catalan government headquarters), there are some references to the lack of information or interest found in some documents: on 11<sup>th</sup> February, documentation from the regional office of the Government of Catalonia in Tarragona referring to welfare institutions was left where it was "*as it refers to matters irrelevant to politics*". According to Miguel Àngel Jaramillo, only 23 out of the 88 inspections made in Government of Catalonia sites involved the gathering of documentation.

Thirdly, some documents were segregated from the Salamanca repository in order to be attached to files on the "Causa General" (General Cause), the lawsuit undertaken by the Public Prosecutor's Office of the High Court in order to uncover criminal offences committed during "*la dominación roja*" (red domination). These will be dealt with later. Currently, this documentation is in the "Sección Fondos Contemporáneos" (Contemporary Fonds Section) of the Archivo Histórico Nacional.

Another part of the documentation was transferred through unknown channels to different sections of the Ministry of

Defence and is today spread out among the military archives of Avila and Madrid, among other places.

##### **5. Did any documentation remain in Catalonia?**

Fortunately, in addition to the documentation that was presumably destroyed, some of the holdings from the institutions, bodies and personalities attached to the Republic were saved, often due to chance circumstances.

The best-known case is that of the Government of Catalonia. The vicissitudes of the portion of its fonds which was not sacked have been studied thoroughly by specialists from the Arxiu Nacional de Catalunya (ANC- National Archive of Catalonia). We therefore know that some political leaders, such as Lluís Companys, Antoni M. Sbert and Lluís Miravittles, took essential documents with them so as to carry on their work in exile. Secondly, for fear of reprisals, individuals and private organisations clandestinely kept testimonies of Catalan self-government: for example, the bill for the 1935 Plan of Public Works. Thirdly, due to negligence or lack of interest in the archives (as we have just seen), some documents remained hidden away on the premises of the Franco Civil Administration and stayed there until the advent of democracy. Finally, some documentation of an administrative nature was kept at the same offices, in order to continue processing it. These offices had now gone on to report to bodies of the new regime (the documents found in one of the two inspections carried out in the Department of Agriculture were stored at the Barcelona Provincial Council "*as they are immediately necessary for provincial life to return to normal*"). Today, as a result of successive acquisitions, much of this

documentation is kept in the ANC and accounts for three quarters of the republican Government of Catalonia fonds.

The situation elsewhere in Catalonia has not been studied. The memoirs of some personalities from the Republic and analysis of the list of holdings of the Catalan archives provide information on what documentation was saved. Josep Cruanyes also provided significant information: the circular that Marcelino de Ulibarri sent in February 1939 to the town councils in Catalonia, urging them to send the documentation produced by the enemy to the office of the DERD "*in its entirety*", was scarcely fulfilled.

#### **6. How and when did the documentation reach Salamanca?**

The documentation requisitioned in Catalonia was moved by rail in different dispatches to Salamanca, site of the head office of the DERD. The first of these, according to Josep Cruanyes, took place on 21<sup>st</sup> June 1939. Subsequently, documentation from the deposits of Tarragona, Lleida, Vilafranca del Penedès, Igualada and later from Sant Sadurní d'Anoia was moved there. The last movement of documents took place on 13<sup>th</sup> February 1940. Although the sources consulted do not totally coincide, over 3,500 sacks of documentation were registered with a weight of around 150 tonnes.

The story of what happened to the documentation from Catalonia once it reached Salamanca still needs to be investigated. Nevertheless, different sources consulted suggest that the documents were initially sent to two destinations. Special documentation, i.e. that produced by the Masonic lodges, was deposited at the "Clerecía" building, at that time the Seminary see (currently the "Universidad Pontificia"), while documentation from

political parties, public institutions, associations and individuals ended up at the Noviciate of the Jesuits. Furthermore, it seems that other places, such as the Dominican convent, were used for storage purposes (Josep Cruanyes, citing a DERD report, states that at the end of 1939 some 400 tonnes of documentation was accumulated here, some of which was from Catalonia).

Around 1948, the documentation kept at the Noviciate of the Jesuits was moved to the former Hospital of San José, a building that was also known by the name of "Colegio de San Ambrosio", which from 1938 had been used as a residence for the staff who worked at the DERD. From 1969 onwards, with the abandonment of the Seminary headquarters, all the documentation was eventually taken to the current head office of the AGGCE.

#### **7. What were the documents used for?**

The regulations of 1937 and 1938 left no doubt as to what the documentation seized by the "recovery services" was to be used for: to provide information for the new authorities and the bodies that during the war and post-war undertook the processes of purging those people who had taken part in or collaborated with the Republic.

The legal apparatus to cover this repression was established in the weeks immediately before and after the end of the war. It was based on three regulations: the "Ley de Responsabilidades Políticas" (Law of Political Responsibilities - 9<sup>th</sup> February), that declared the political parties of the Popular Front to be illegal; the "Ley para la Represión de la Masonería y el Comunismo" (Law for the Repression of Freemasonry and Communism - 1<sup>st</sup> March), a

criminal law that aimed to define membership of associations of these types an offence; and the “Causa General” (26<sup>th</sup> April), a great legal process started to inform on the “*criminal acts committed in national territory during the domination of the reds*”. The bodies responsible for applying these regulations were, therefore, the main users of the documentation deposited in Salamanca, especially the “Tribunal Especial para la Represión de la Masonería y el Comunismo” (TERMC- Special Court for the Repression of Freemasonry and Communism) (1940-1963), the first President of which, significantly, was Marcelino de Ulibarri.

Use for historical research purposes of the documentation requisitioned by the DERD was never considered during the Franco regime. Ulibarri himself made a frustrated attempt, in 1939 and 1940, to set up a cultural institution for propaganda that encouraged the dissemination of the “horrors” of communism and freemasonry and that exalted the work of the rebels. Of this, today there only remains the recreation of the Masonic lodge undertaken in 1948 in the Archive itself from objects requisitioned from different Masonic societies. According to the historian José A. Ferrer Benimelli, from 1948, Spanish and foreign scholars were able to consult the Archive if they had a special permit from the centre’s directors. It was not until 1977, when the centre became part of the Ministry of Culture, that the documentation was eventually made accessible to the scientific community.

#### **8. How were the documents arranged?**

The sharing by two bodies (the DAE and the DERD) of the functions of “recovery of documents” and of information on the

opponents to the *Alzamiento Nacional* (National Uprising), on the basis of “specialisation” in sectors of interest, fully determined the organisation of the requisitioned documents. These dual functions gave rise to the subdivision of fonds into two large groups: the “Sección Especial o Masónica” (SE- Special or Masonic Section) and the “Sección Político-Social” (SPS- Socio-Political Section). The former covered all documentation relating to the freemasons and other associations and assimilated organisations. The latter dealt with the remainder of the documentation: political and trade union organisations, institutions and public administration, entities and individuals, etc.

The “special” rather obsessive interest that the leaders of the new regime had in freemasonry was reflected in primordial attention and the resources they devoted to this section. Requisition of documentation from the freemasons was done in practically the whole of Spain while political and social documentation was limited to those territories controlled by the Republic. Documentary processing of the former was a lot more “sophisticated”.

Documents in the SPS were organised into specific *series* mainly based on the geographical area or city from which the confiscated material came (Madrid, Barcelona, Aragón, Lleida, Valencia and Santander, etc.) and, to a lesser extent, on its nature or content (Military and Private Documentation) or on the form of documents (Press and Propaganda: posters, leaflets, calendars, flags; Newspaper library; Photographs). This did not generally involve the suppression or the alteration of documentary units (series, files) deposited, but it did lead to a great dispersion and mixture of documentation. So much so, that the end result was more a simple

accumulation or miscellaneous arrangement of bundles of documents with very different natures, contents and provenance, than structured fonds. From 1937, documentary processing of the fonds was restricted to taking out all the information relating to people and the transfer of informative references and the physical location of the documents to a nominal card on each individual. This laborious and painstaking work on the most significant part of the documentation of the SPS was to produce nearly three million cards with a heterogeneous content, that made up the integral and basic tool of access to the SPS.

To access the fonds from other information purposes, different from nominal ones which were already provided by the card index, *inventories* were drawn up, some with corresponding indices (according to place names, subjects or personal names), but they were merely lists of contents of each *series*. The quality and rigour of these pseudo-finding aids is unequal and is generally rather lacking. They are descriptive approximations to the content. They neither cover everything in the bundles nor do they sometimes even reflect what is really in the documents.

The arrangement of the documentation of the freemasons (SE), however, consisted in taking apart the seized archives in order to draw up, with the original documentation, *informative files* (personal or on masons, on institutions and lodges, and on subjects and activities) on matters of interest of the section. These *files* were controlled by means of a general card index, with some 180,000 cards, and auxiliary card indices on lodges and on subjects. The system adopted meant a more elaborate processing of the documentation that facilitated and diversified use.

In 1971, the DNSD acquired the archives of the TERMC, which had been one of the main *clients* of the documentary centre in Salamanca, to such an extent that it had begun with a provisional office in the same centre, which was to keep the office's fonds from that time onwards.

This particular system of organisation and description of fonds was not governed by any type of criteria or archival methodology, but was rather done in clear opposition thereto. Until very recently it has been the only system to make use of the documentation, and has also meanwhile been the protective shield maintaining the documentary situation inherited from the DNSD.

## **THE ARCHIVE USED FOR RESEARCH PURPOSES (1976-2003)**

---

### **9. How did democracy affect the Salamanca Archive?**

When Franco died (on 20<sup>th</sup> November 1975) the DNSD had not been at its most active for a long time. Its function of informing for repressive and purging purposes had gradually dwindled. The abolition of the TERMC in 1963 thus marked a point of change. In the process of political transition from dictatorship to democracy pursued in 1976, it was clear that the days of bodies such as the DNSD, which embodied the most harrowing aspects of the Franco regime, were numbered. The credibility of the democratic process, which had just started, was incompatible with the maintenance of an entity like the one in Salamanca.

This was the context in which to understand the transfer of what was then called the “Sección de Servicios Documentales de la Presidencia del Gobierno” (Section of Documentary Services of the Presidency of the Government) from this body to the Ministry of Culture on 28<sup>th</sup> October 1977 and its attachment to the Archivo Histórico Nacional, a year and a half later (7<sup>th</sup> May 1979), with the creation of an independent division that was given the name of “Sección Guerra Civil” (SGC-AHN). Directorship was taken on by the “Cos Facultatiu d’Arxivers” (Official Body of Archivists) and the “Patronato” (Board of Trustees) of the SGC-AHN was set up by order of the Ministry of Culture, on 31<sup>st</sup> July 1980. The Board of Trustees had a heavily local component, and was entrusted with informative, proposal and advice functions in everything relating to the Archive and the fonds in its custody.

The main consequence of these organic changes was the slow but irreversible transformation from preferential *administrative* use of the documents to their use for research and cultural purposes in a broad sense. Such use had been limited to a select few privileged researchers in the last years of the Franco regime and was now fully accessible. The inaccessibility or extremely restricted access to the fonds for research purposes that had been the norm up to that time, now became the exception and the general principle of free access was guaranteed. The only restriction was the preservation of respect for personal rights.

This new preferential “cultural” use did not involve the end of the administrative use. Its purpose however changed radically. The SGC-AHN thus played a great administrative role in the processes of acknowledging rights and services rendered in institutions and

bodies of the Republic. That may be the exponent of the change brought about in the destination and use of the documentation of the SGC-AHN: documentation that had first been used for repression purposes and the *security* of the Franco regime was now used to acknowledge the rights of the former victims of repression.

This was the direction taken in 1977 and these were, and still are, the guiding principles of how the Archive operates. Nevertheless, we consider full efficient use of it has still not been completely achieved. This is due to the considerable volume and the organisational complexity of the fonds to be managed, a lack of knowledge of the real situation by the new managers, the scarce resources that were assigned to the centre and, in short, the subordinate position of the SGC-AHN in the Spanish State’s system of archives. This period was to last until the second half of the 1990s.

The Spanish government’s firm commitment to strengthening and consolidating the Archive should be understood within the background of pressure on the SGC-AHN by claims for the return of specific fonds and the questioning of many of its functions. In this regard, the agreement to return the archives of the republican Government of Catalonia adopted by the Council of Ministers in March 1995, gave rise to intense reaction in defence of keeping the Archive and proved a salutary lesson for the reappraisal of the SGC-AHN.

This second period of the SGC-AHN started with the agreement of the “Junta Superior de Archivos” (Archives Board), on 26<sup>th</sup> November 1996, by which the creation of a large, fully independent Civil War archive in Salamanca was proposed. The proposal came into being on 12<sup>th</sup> March 1999, with the establishment of the

General Archive of the Spanish Civil War (AGGCE), in a royal decree that also regulated the creation of the Board of Trustees as the governing body of the AGGCE and the “Centro de Estudios y Documentación sobre la Guerra Civil Española” (CEDGCE - Centre of Studies and Documentation on the Spanish Civil War), the functioning and powers of which were established by order of the Ministry of Education and Culture on 17<sup>th</sup> June 2002.

The policy of gathering and even creating archival fonds related to the period of the Republic and the Civil War (among which were some related to Catalonia), by means of donation or purchase, was started in 1988 with the deposit of the archives of the Second Section, Information, of the Central General Staff of the Ministry of Defence. This policy, maintained and intensified in latter years, was also in keeping with enhancement of the centre in Salamanca.

#### 10. What changed in the fonds arrangement?

The state of arrangement of the fonds inherited by the SGC-AHN handicapped the fulfilment of the new aims to which they were destined. As has been mentioned, the fonds had been structured to respond basically to nominal enquiries. Faced with this situation, the Archive had to deal with the challenge of making maintenance of the only mechanism to use the information (and thus of the documentation arrangement) compatible with the demands dictated by the diversification of research interests. This is seen to be one of the matters still to be solved by the AGGCE.

A look at the processes of rearrangement and processing of the fonds in the Archive in the last 25 years reveals no guiding principle. Quite the opposite is true. Heterogeneity is the defining feature.

Specific documentary series and forms (monographs, photographs, private documentation, magazines and posters, etc.) certainly required their own structures and treatment, and the organisational options did not provide much margin. In others, such as the Special or Freemasonry Section, there was practically no alternative to maintaining organisation as it was, in view of the complexity of the organisation of the fonds, the *sophistication* of the tools of control and physical location of the documentation, and the imbalance between the costs and the benefits -in favour of the former- that documentary rearrangement would mean. Nevertheless, the variety of the organisational systems applied to the *geographical* and *Military series* of the SPS are quite incomprehensible and sometimes even contradictory.

From the establishment of a new *series* as a result of the rearrangement of a specific fonds (as was the case of the documentation of the republican Government of Catalonia) to the simple “cataloguing” of documents without affecting organisation (as has occurred in specific operations on the Madrid, Santander or *Military series*), the range of organisational methods has been rather broad. The system that has most been praised is that of reorganisation involving physical filing (a mere change of storage units) of the fonds, at the same time as description of them; the work done on the PS-Alicante is an example. In a very few cases fonds that could be well identified within the *series* have been reclassified. This, however, has not led to the general rearrangement of the *series*. This is the case of the “Tribunal Popular de Euzkadi” (People’s Court of the Basque Country) of the PS-Santander or the “Escuela Popular de Guerra” (People’s School of War) of Paterna of the Military-PS.



We feel that action in this area has been more determined by the contingencies and expediency of each moment than by general planning. A thorough rearrangement of the fonds and the *series*, that these could admit without trauma, is lacking, on the basis of contemporary archival considerations and, obviously, with the inevitable help of documentary reproduction technologies. With the maintenance of the most part of the organisation of the fonds as it had been done by the DNSD, the whole onus of accessibility falls on documentary description, with no possible backup in classification.

Finally, the question has been raised as to whether management of the fonds has not been more determined by the adoption of measures that do not alter the “state” of the fonds and that put obstacles in the way to the demands for return, rather than documentary rearrangement guided by universally acknowledged archival principles, in order to optimise and diversify use of them.

#### **11. What was done with the fonds of the Government of Catalonia?**

In Catalonia, the transition process unavoidably involved the recovery of political autonomy. The setting up of the provisional system of autonomy for Catalonia (1977), unlike other territorial regions in Spain, was done by re-establishing the Government of Catalonia, which had been abolished by Franco in 1938. This formula acknowledged the historic continuity of the institution of self-government.

It is therefore understandable that in the political and social background of the recovery of democratic normality, the first statutory government of Catalonia, formed in April 1980 as a result

of the first autonomous elections, should have as one of its first objectives regarding archival heritage, the return of the documentation from Catalonia deposited at the SGC-AHN in Salamanca, especially the documents taken from the republican Government of Catalonia.

The steps taken by the Catalan government with respect to the state government of Spain soon began. They were supported by parliamentary initiatives of various kinds. The government in Madrid was predisposed to the return of the documents. However, for this to occur, it claimed, with sound logic, that it was first necessary to determine the object and the scope of the claimed documentation. To this end, on 22<sup>nd</sup> October 1982, an agreement was signed between the Ministry of Culture and the Department of Culture of the Government of Catalonia that provided for microfilming the documentary fonds of the SGC-AHN. This operation involved the prior identification, arrangement and description of the documentation subject to the agreement, which covered only the documentation produced by or received from the republican Government of Catalonia.

The work, funded by the Catalan authorities, started in March 1983 and was completed in December 1986. Project management was commissioned to the director of the SGC-AHN and the most substantial part of the work to a team of four archivists, two proposed by the Ministry and two by the Department of Culture, in addition to a microphotography operator. Work was done on a very irregular and slow basis, perhaps due to the somewhat pioneering nature of the project on the fonds from the Government of Catalonia.

The project undertaken can be divided into the following stages:

1. From March to July 1983, in which the methodology used in PS-Alicante was followed. This consisted basically in detecting the documentation that might belong to the Government of Catalonia by means of examination of the inventory and the indices of PS-Barcelona. Exploration was limited solely to this *series* on the understanding that, because the documentation was organised by geographical origin, it should all be concentrated therein. Once the documentation had been detected and its provenance identified, it was taken from the bundles and placed in new storage units. A summary description of it was written in the meantime. This procedure avoided intellectual and physical rearrangement of the fonds. Therefore, the resulting new *series* (PS-Barcelona - Government of Catalonia) was a mere transfer of the documentation of the Government of Catalonia to its own *series*, keeping the same organisation and order of *series* as that from which it had been removed. In this system the whole importance of access and recovery of the documentation lay more in the indices than in the descriptive files. 112 bundles were inventoried.

2. From September 1983 onwards, due to growing awareness of the state and the organisation of the SPS and confirmation of the suspicion that the documentation that came from the Government of Catalonia was not only to be found in the PS-Barcelona, work was reappraised in two ways. First, it was decided to explore all the SPS using the *inventories* of the different *series*. This meant systematic examination of all the bundles of PS-Barcelona and selective examination of those bundles from other *series* that might contain documentation from the Government of Catalonia. Secondly, a new

work procedure was established based on the general identification and selection of all the documentation, as a prior step to its arrangement. It was also based on simultaneous progress in describing stable and well-defined documentary units and groups. The objective was to achieve integral reclassification and physical arrangement and a homogeneous description of the fonds as a whole.

Thus, from October to December 1983, two of the archivists set about exploring, identifying and selecting documents while the other two continued with the description. Very little documentation was identified and extracted from the PS-Lleida, PS-Aragon and PS-Military *series* but a lot more came out of PS-Madrid.

The results obtained supported the performance of systematic reclassification, integral physical arrangement and a homogeneous description of the new fonds that was being brought together (*series* to use the terminology of the SGC-AHN) with the documents selected. That also involved restructuring and rationalising documentation already organised and described in order to integrate it into the general set.

3. From January to July 1984, all the documentation included in the Government of Catalonia *series* had been selected and 257 bundles had been reclassified or classified and described, on the basis of a filing system which was more functional than organic. This grouped together records according to functions and activities, by means of inscriptions corresponding to standardised names of the different departments of the Government of Catalonia in the 1931-1939 period.

4. From September 1984 to December 1986, the work of organising and describing the 94 remaining bundles of general

documentation was carried out. There were a large number of interruptions and it was performed by Ministry staff only. The 17 bundles on war subsidies, arranged and described at previous stages, were also incorporated into the fonds, as well as the 139 remaining bundles of the same content, these without arrangement or description. A definitive inventory and indices of personal names, place names, subjects, acronyms and locations equivalences were drawn up and published by the Department of Culture of the Government of Catalonia in December 1992.

Microfilming of the documentation was very slow. In July 1983, only 14 bundles had been microfilmed. In 1986, the first reel was sent to the Government of Catalonia and on 27<sup>th</sup> October 1993 the last of the 561 that make up the fonds was issued.

The archival group known as the PS-Barcelona – Government of Catalonia *series*, made up of 507 bundles, is the result of the archival work of these 4 years. It is very unequal as regards contents: it ranges from a single bundle on Agriculture or the Parliament, to the 162 of the Commission of Anti-Fascist Militias and the 124 of the Correctional Services of the Department of Justice; it is diverse as regards the integrity of the documentary sub-groups: some of which are very complete, such as that of the “seizures”, or virtually token as is the case of those on “labour” and “public works”; and it is heterogeneous in the informative wealth of documentary forms: very high in the different “town councils” files and practically non-existent in “war subsidies” records.

In any case, the real condition of the *series* is explained by the irregular documentary production of the different departments, which depended on the duration and level of authority exercised;

by the motivation for and the interests in sacking and by what happened to the documents up to the time they were eventually installed at San Ambrosio. Apart from their high testimonial and historic value, their value for research lies in the fact that they are mutually complementary with the documentation from the fonds of the Government of Catalonia (II Republic) of the ANC.

## 12. How are the fonds accessed and how are they communicated?

The correlation between the state and the degrees of organisation of the fonds and the characteristics and the quality of the description and, therefore, the mechanisms of access and communication, is paradigmatic. It has already been mentioned that heterogeneity was the most suitable feature to define the records arrangement. Access can be defined likewise: there is no corporate system but rather different and varied finding aids with significant quantitative and qualitative differences and an array of tools and methods.

As far as manual resources are concerned, the card indices created by the DNSD are the only corporate tool for access to the AGGCE fonds -albeit limited to nominal use-, leaving aside the auxiliary card indices on subjects and on lodges of the SE. There also subsist some of the former *inventories* from the same period with the corresponding indices (subjects, place names and personal names). Despite their shortfalls, they are the only resource for general access to some of the SPS *series*: Madrid, Barcelona (except for the Government of Catalonia), Castelló, and Lleida, etc. *Inventories* and *indices* of other *series* have also been reviewed and completed but the base has not changed.

The finding aids drawn up from 1977 onwards -with the exception of those resulting from special treatment due to the nature, the special form and the scant complexity of the documentation (bibliographical and newspaper catalogues, catalogues of posters, of photographs and of leaflets, etc.)-, are very varied, unequal and were made for diverse purposes and interests. They range from the traditional inventory resulting from the reclassification of fonds (PS-Barcelona – Government of Catalonia), to the *series* inventory produced on the basis of placing documents in new storage units (Alicante, Bilbao) or the partial rearrangement of the fonds (Gijón, Santander). Inventories of private documentation have a more defined scope, although they do not cover all the fonds of this type in the Archive.

A second group of finding aids, almost all of which were produced with computer tools, are based on the description of the file or the record series individualised irrespective of the state of arrangement of the fonds to which they belong. This is precisely to avoid and overcome problems arising from lack of organisation. This method is based on a standardised description and enables to obtain partial finding aids: by subject or by geographical origin. An example is the *“Guía de fuentes para la historia de Andalucía”* (Guide of sources for the history of Andalusia). Along the same lines is the *“Inventario de fondos masónicos de Cataluña y Baleares”* (Inventory of freemasonry fonds of Catalonia and the Balearic Islands).

A separate group is made up of sector-based finding aids, based on subjects and provenance, produced with regard to very specific documentation. Examples are the *“Publicaciones Libertarias: materiales libertarios en el Archivo”* (Libertarian publications: libertarian materials in the Archive), the *“Catálogo de Monografías Libertarias”*

(Catalogue of Libertarian Monographs) or the *“Fuentes para la historia del PSOE y Juventudes Socialistas de España 1879-1990”* (Sources for the history of the PSOE and Young Socialists of Spain, 1879-1990).

Direct consultation of the finding aids on paper is still the main method of use. There are also automatic resources, once again disperse, heterogeneous and sector-based. Local access (at the AGGCE) provides bibliographical and newspaper databases and the documentary database resulting from the standardised description system, referred to earlier.

Remote access is limited to the information that may be consulted by means of the resources of the *“Centro de Información Documental de Archivos”* (CIDA - Centre of Documentary Information on Archives) of the Ministry of Education and Culture, which are basically the *“Censo Guía de Archivos Iberoamericanos”* (Census Guide of Latin American Archives). This is based on *“Albalá”* (Bd) software, with multilevel description (5 levels, from the fonds to the series) and provides general and very unequal information on some 250 AGGCE units of description; and the *“Guías de Fuentes: Guerra Civil Española, Exilio y Movimiento Obrero”* (GUCI- Source Guides: Spanish Civil War, Exile and Working-class Movement) that contains some 20,000 references on AGGCE records and record groups, also using standardised description. The lack of auxiliary support tools for computerised research, absolutely essential in the use of such complex information, minimises its effectiveness.

Mention should also be made of the Archive’s web site, which for information purposes is poor and even confusing, does not have interactive functions and only allows enquires to be made of the AGGCE by e-mail.

In recent years, stemming from the establishment of the AGGCE and the CEDGCE, an attempt has been made to encourage and diversify communication of fonds. The list of Archive services (2001) includes a broad range of these types of feature (visits, loans of documents for exhibitions, audio-visual projection, the organisation of exhibitions and reprographic services, etc.). Not until this recent period has the Archive had a real policy of communication. Activities were rather token: with the exception of the profusion of micro-photographic and digital reproductions of fonds, other communication activities were limited at the very most to a handful of exhibitions ("*Carteles de la Guerra Civil Española*", - Posters from the Spanish Civil War- 1980, was the first; and "*Propaganda en Guerra*" - Propaganda in War- 2002, the last), a limited number of symposia or debate workshops (*Mujeres y la Guerra Civil* - Women and the Civil War - and *Justicia en Guerra* - Justice in War- were the most significant), and the occasional fonds publication (especially photographs and posters), apart from, of course, its more usual activities. Since 1993, it has been possible to visit the "museu-lògia" (museum-lodge), the staging of which in the Franco regime was the first time action was taken to make the Archive known, albeit for a very different purpose to culture.

## **CLAIM AND CONTROVERSY (1980-2003)**

---

### **13. When did the claim begin?**

Right from the start of the political transition, from 1977 to 1980, Catalan historians and politicians denounced the fact that there

was Catalan documentation in Salamanca. They did so at different cultural activities, especially at history workshops, and also in the specialized and general press.

The first formal claim however, at least for some of the Catalan documentation that was in Salamanca, was the Motion drawn up by Member of Parliament Antoni de Senillosa and presented to the Chamber of Deputies by the spokesman for the Democratic Coalition, Manuel Fraga on 18<sup>th</sup> March 1980, two days before the first elections to the Parliament of Catalonia. In this bill, the Ministry of Culture of the government of the UCD was urged to adopt the appropriate measures for the rearrangement of the fonds in the Archive of *San Ambrosio* and to transfer to the Government of Catalonia all the documents which formed its archives. Notwithstanding the political expedience or opportunism of the Spanish right wing under Fraga, the text drawn up by Senillosa acknowledged the wrong caused and publicised the state of disorganisation of the documents in Salamanca. The motion was not debated and waned at the end of the first term in the summer of 1982.

After the approval of the Statute and the first elections to the Parliament of Catalonia, negotiations began between the Department of Culture of the Government of Catalonia and the Ministry of Culture in Madrid. The Agreement for microfilming was signed in 1982, as a primary agreement. It included prior archival processing of the documents of the Government of Catalonia, but no mention to the return of them. The Catalan government, in response to the appeal by a member of parliament from the PSUC, answered that microfilming, far from implying relinquishment of a claim for the originals, was a primary measure

to be undertaken while the claim phase lasted.

These are the beginnings of a claim that has lasted for 23 years.

#### **14. What is being claimed?**

A claim is being made for the documentation that was seized from the individuals and legal entities of Catalonia. In other words, it is a claim for what is defined at the AGGCE as “seized documentation”, which is very much differentiated from the documents produced by the bodies of the Franco regime that took part in sacking and repression, i.e. the DNSD and the bodies that preceded it (the OIPA, the DAE and the DERD).

It is specifically a claim for the return of the 507 bundles of documentation of the Government of Catalonia that have already been inventoried, the Catalan documentation from the bundles of the *series* known as PS-Lleida and PS-Barcelona, the documentation from the freemasons’ lodges established in Catalonia and the remainder of the documentation seized from Catalonia which is in the PS-Press and Propaganda *series*, PS-Private Documentation *series* and even in other SPS *geographical series*.

It should be clearly stated that there is no claim to any document produced by the central services of the DNSD, or by the branch offices this body had in Barcelona, Madrid and Valencia, or the documentation that was produced by the Salamanca-based office of the TERMC.

There is therefore no claim to the documentation that bears witness to who, what, to whom, how, when and where it was sacked. All that is being claimed is the return of the seized documents: correspondence, files, minutes books, photographs,

posters, maps, plans and publications, etc. What is being claimed, in other words, is the return of all the documentation sent by the Franco regime to Salamanca, which the AGGCE has record of having been “seized documentation”.

#### **15. Why is the return of the documents being demanded?**

The claim for the return of the documents is based on internationally acknowledged archival principles and current legislation on archives and documentary heritage.

In archives administration, the principle of provenance or integrity of fonds establishes that the records produced by individuals or legal entities form a documentary group that should be protected: a fonds, an original set that should not be spilt up. If documents are improperly removed from a fonds, they should be reincorporated into the original documentary set. An original documentary set – a fonds- is considered to be that one made up of records, regardless of form or medium, organically created and/or accumulated and used by a particular person, family or corporate body in the course of that creator’s activities and functions. Records ownership is determined by the application of the principle of provenance. The creator of the records, or his or her heirs, is the owner. Ownership is not in any event determined according to the type of information contained in the documentation (such as contents possibly being related to the Civil War) nor by the type of use to which someone other than the creator may have put it.

Current legislation acknowledges that exclusive authority for archives lies with the Government of Catalonia and, under current regulations, the Catalan archives and documents are the archival

heritage of Catalonia and must be kept in the archives of the Archives System of Catalonia. Moreover, in the case of documentation of the public authorities (Government of Catalonia or town councils), the rights of the owners on documentary heritage never lapse. Furthermore, in a democracy, private documentation may not be seized, and should it be so, this is considered to be an attack against private documentary heritage.

If the principle of provenance and the current legislation on archives and archival heritage are applied to the documentation in Salamanca, it may be differentiated intellectually and physically, according to the original creators. As a result, ownership arising from each creator can be acknowledged and the archive institution in which the documents should be kept designated.

#### **16. Who is claiming the return of the documentation and who is opposed to it?**

Over these two decades, the controversy has produced supporters for both the litigating parties. Although it was initially a matter between the Spanish state authorities and the Government of Catalonia, with the occasional involvement of historians and archivists, the matter has currently taken on significant social importance, both in Catalonia and in Salamanca.

Proof of this can be found by simply consulting the news and the articles that were published in the daily press in Catalonia and in Salamanca, in October 2002, as a result of the AGGCE Board of Trustees resolution. A total of over 200 articles were written, from which a significant sample may be taken of the sectors that showed themselves to be in favour or against the return of the documentation.

Those that claimed its return include the Government of Catalonia, a large number of the town councils of Catalonia, council-associated organisations (Catalan Association of Municipalities and Counties and Federation of Municipalities of Catalonia), virtually all the political parties represented in parliament (CiU, ERC, ICV and PSC), the professional groups most associated with the matter (Association of Archivists of Catalonia, lawyers' associations and a large number of historians), the trade unions CADCI, UGT and CONC, the civil organisation "Comissió de la Dignitat" (Dignity Commission) and many citizens all over Catalonia on an individual basis.

Meanwhile, opponents to the return of the documentation include the Spanish PP government (and previously, those of the UCD and the PSOE), local politicians from Salamanca and the Autonomous Community of Castile-Leon (especially from the PP and the PSOE), archivists from the Ministry of Culture and some personalities from cultural circles in Salamanca (historians and university professors). If the demonstration that took place in Salamanca in 1995 is taken into consideration, the group also includes many people from this city on an individual basis.

The media of Catalonia and Salamanca have also taken sides and have taken on a significant role in favour of and against return, respectively.

#### **17. How have Spanish governments responded?**

The Spanish governments of the UCD and, later, of the PSOE, acknowledged the wrong caused to Catalonia, but raised apparently technical objections in order to defer return. The PP

acted along the same lines until the summer of 2002, when it decided not to return anything at all and consider the matter closed.

The first objection raised by the UCD government was based on the difficulty in identifying the documents that were subject to return, given the mixture of seized documentation. This difficulty could be overcome if the appropriate archival work was done. For this reason the microfilming agreement was signed which would allow for the carrying out of the archival processing work while the PSOE government was in power.

In 1993, once rearrangement, description and microfilming of the fonds was complete, the obstacle had been overcome, at least for part of the Catalan documentation (the 507 bundles of the Government of Catalonia), and a copy of the documents had been made. The PSOE government then claimed a new difficulty: the return of the 507 bundles would be in detriment to the integrity of the SGC-AHN. Nevertheless, on 17<sup>th</sup> March 1995, the press published news of government agreement to return the documents to Catalonia. However, popular pressure led by the Partido Popular in Salamanca, managed to obstruct return. This led the Ministry of Culture to raise fresh objections.

In July 1995, when the first and only meeting took place between archivists of the Spanish State and those of the Government of Catalonia, the Ministry archivists argued that knowledge of a new source, the "*Registro de confiscaciones*" (Register of seizure) of the DNSD, could partially invalidate assignment to the Government of Catalonia of the 507 bundles, subject to return. The source was far from new and had been in Salamanca for years,

as had been the confiscated documentation. The only novelty was that now the Ministry had publicised its existence and its use for identifying and specifying the sacked documentation. The Ministry thus manifested its intention to study the source more deeply.

Likewise, when the Chamber of Deputies, first, and thereafter the AGGCE Board of Trustees, charged each commission of historians to study and to analyse the matter, neither the report of the commission of the "Junta Superior de Archivos" of November 1996, nor the two disparate reports of the Technical Commission submitted to the Board of Trustees in June 2002, used the "Register of seizures" as a basis to found their reflections on a possible return.

In fact, when in July 2002 the Minister of Culture stated that nothing at all would be returned, in order to support the negative decision she argued that there had been a lack of agreement among the members of the Technical Commission and raised a new objection: recommendations attributable to UNESCO, stating that confiscated documents and documentation produced by bodies acting for repression should be kept in a single archive.

#### **18. Has the creator of the documents been identified as the owner of the fonds?**

Identifying a fonds means identifying how the origins of the records are related, according to the individual or legal entity that produced and/or received them. It therefore involves identifying the creator. On the basis of the creator, the owner can be identified; that is to say, the person or corporate body that can take a decision regarding what happens to the documents in the end (store them or eliminate them) and regarding the management and use thereof.



The archival processing done to date with the sacked documentation which is in Salamanca has always attempted to identify the creator. In the case of the documentation from Catalonia, this operation was done with the 507 bundles of the Government of Catalonia (in the inventory and in the physical arrangement) as it was with the documentation from the freemasons' lodges (in the inventory). However, the archivists of the Salamanca Archive argue, in some of the articles they have published on the matter, that, considering the repressive use the Franco regime made of them, the documents should be integrated into the DNSD fonds. They do not however deny at all that the original creators must be identified.

In regard to their use, it should be stated that in archival practice two exceptions are envisaged by virtue of which a file or some specific documents are incorporated into the fonds of another creator. For the public authorities, the reasons are changes in their organisational structures, basically the replacement of one body for another or the transfer of powers among bodies. In these cases, legislation very logically establishes that the documents referring to matters being processed should be incorporated into the body that assumes the powers, so that they may be resolved. The law (and logic) also establishes, that the documents of resolved matters that may be necessary to continue exercising powers (memoranda of establishment and deeds of ownership, etc.), must also be transferred. Remaining documentation must be accessible, should the body that assumes powers over it need to consult it. It nevertheless remains part of the original fonds.

When the documentation arrives in historical archives, these internationally acknowledged archival principles, which have been

incorporated into a large number of legislative systems, are applied. In exceptional circumstances, when the documentation produced by the old and the new authority is completely inseparable, it may be attributed entirely to the last body to have had authorisation thereupon.

It should be mentioned that all these principles are applied in legitimate democracies and are not envisaged to legitimise fraudulent activities or aggressions or attacks against archival heritage.

#### **19. Does integrity refer to the archives or the fonds?**

All archivists know that integrity refers to the fonds and not to the archives. Archival integrity can only be said to exist if the term archives is used as a synonym for the word fonds. This is because the word archives has three meanings: 1) archives means fonds when referring to the documentary group generated by an individual or legal entity in exercising their functions and activities (*fonds*); 2) an archives is the institution or centre that keeps, processes and communicate documentation (*archives*); 3) an archives is the concrete place, the repository where the documents are kept (*store*).

There is no archival principle nor of any other type that establishes that all the fonds kept in an archives institution (for example, the SGC-AHN, currently the AGGCE) should be an inseparable documentary group. This is even less so, if the documentary group is subject-based. For obvious reasons, we shall not insist upon the inconsistency and the violation of principles that establishing subject-based archives represents.

However, if what is considered inseparable is not the Salamanca Archive as a whole, but all the documentation, which, according to the Archive's list of holdings, is attributed to the DNSD, then this shows that it is intended to protect the supposed integrity of something that has been assimilated into a group of fonds. What is known as the DNSD is nothing other than a "fonds of fonds" or, to be more precise, "a fonds together with documents segregated from some other fonds". The purpose is to protect the supposed integrity of a kind of grouping of fonds created by the Franco dictatorship, through violence, for use in repressive ends and attempting against human rights. None of these reasons are acceptable as an archival principle.

#### 20. What does the "Register of seizure" show?

From the start of the political transition, the use to which the dictatorship had put the confiscated documentation was known: to draw up a black list of opponents to the new regime and to control the people. News spread of the general card index (with an estimated number of between two and three million cards, according to sources). The existence of the informative files, what were known as the *expedientes de antecedentes* (political record files), was also known.

Among historians and archivists, however, the existence of documentation that bore witness to who and what was sacked, who did it and how, when and where, was not so well-known; this source, however, could not have been unknown to those responsible for the Salamanca Archive. In this regard, it is surprising that it should not have been consulted during

classification and inventory tasks on the documentation of the Government of Catalonia. Consulting the "Register of seizure" and other documentation produced by the DNSD, such as the reports of the searches made in the central offices of the Government of Catalonia departments, would have eased the work done from 1983 to 1986 by the archivists contracted by the Department of Culture of the Government of Catalonia.

#### 21. What do the historians' reports show?

Despite the archival and historic significance of this source, the Ministry of Culture, after using it in 1995 as an argument to adjourn the return of the documentation, never again referred to it. When, in 1996, the Chamber of Deputies commissioned a report from the historians' Commission of the "Junta Superior de Archivos", which comprised Antonio Elorza, Josep Fontana, Santos Julià and Javier Tusell, the text made no reference to the register of seizure and went back to using the least archivally-based argument that had been used to date: maintenance of SGC-AHN integrity, the integrity of a subject-based archive. The report recommended turning the AHN section into a separate archive (thus institutionalising the subject-based Archive even further) and proposed the establishment of a board of trustees similar to that of the SGC-AHN. It meanwhile envisaged the option of setting up a documentation deposit at the archive centre that the Government of Catalonia should choose; the Minister however, made it quite clear that it was to be a deposit and not a return of the documents; i.e., in no event would there be official acknowledgement of the creator as owner. The contents of the deposit, according to the

report, must be decided by the AGGCE Board of Trustees, once the opinion of a technical commission made up of members designated by the Board of Trustees and by the Government of Catalonia had been heard.

This gave very little margin of response to the Technical Commission (also known as the Commission of Experts) nominated in November 2000 and made up exclusively of historians: Carlos Dardé and Antonio Morales, designated by the AGGCE Board of Trustees, and Borja de Riquer and Joan B. Culla, by designation of the Government of Catalonia. The Catalan historians were forced to ensure the “integrity of the civil war Archive” and in a show of pragmatism, accepted the establishment of a chronological criterion, again more subject-based than anything else, from which to select the documents the Ministry would accept could be deposited at the ANC, the Archive designated by the Government of Catalonia to accommodate the documentation.

The criterion agreed by the historians was as follows: it would choose the documentation prior to the civil war (18<sup>th</sup> July 1936) in order to deposit it at the ANC. However, while the Catalan historians maintained the criterion when selecting documents, the historians designated by the Board of Trustees considered that the documents produced in the whole period of the Second Republic (1931-1939) and even some of those produced at the start of the 20<sup>th</sup> century, as background to the civil war, should stay in Salamanca. Dardé and Morales introduced a new element of confusion and subjectivity: the selection of documents according to their value as “background” to the civil war.

## 22. What does UNESCO recommend?

As we all know, in July 2002, the Minister of Culture, as President of the AGGCE Board of Trustees, announced that, due to the lack of unanimity of the Technical Commission and in reference to recommendations attributed to UNESCO, the Board of Trustees had decided that nothing would be returned and that the matter would be considered closed.

It should be remembered that the Board of Trustees to which the decision of the matter was delegated is made up, in addition to the Minister of Culture, who is President, and the director of the AGGCE, who is secretary, of six ex-officio members and ten members designated from among personalities distinguished in culture. The ex-officio members are: a representative of the Government of Castile-Leon, the mayor of Salamanca, the Secretary of State for Culture, the rector of the University of Salamanca, the director general of Books, Archives and Libraries of the State and the deputy director general of State Archives. The designated members are currently: the historians Antonio Morales, Charles Powell and Carlos Seco Serrano; the professor of Economic History Pedro Schwartz; the chairman of “Caja Duero”, associated with different cultural institutions in Salamanca, Sebastian Battaner; the journalist Victoria Prego; the jurist and rector of the “Universidad Carlos III”, Gregorio Peces-Barba; the doctor of Political Sciences and Sociology, José Félix Tezanos; the director of the Students’ Residence of the “Consejo Superior de Investigaciones Científicas” (Spanish Council of Scientific Research), José García Velasco; and the director of the Archive of the Kingdom of Galicia and member of

ANABAD, Gabriel Quiroga. Altogether, there are 18 members, the pluralism and sufficiency of archival knowledge of whom is, at the least, debatable.

In reference to the recommendations of UNESCO, mentioned above, it should be said that they are not recommendations, but “proposals for debate”. They were presented by a UNESCO working party on the conservation of the archives of repressive bodies, i.e., on the conservation of the fonds of secret services, paramilitary groups, special courts and prisons, among other organisations. It should also be mentioned especially that not even these recommendation proposals invalidate any of the arguments upon which the Catalan claim is based.

The recommendation proposals should indeed be taken into account. However, more consideration should be given to the guidelines and the official recommendations that UNESCO and the International Council on Archives (ICA) have made to date on saving archival heritage in times of war and the return of confiscated documents, regardless of whether they are historic archives, agency records centres or private archives. The following is recommended for all these cases: 1) identification of the confiscated fonds; 2) to make an inventory of the documentation to be returned; 3) assessment of whether the documents to be returned must be reproduced; and, finally, 4) the documentation should be returned.

### **23. Are there similar conflicts elsewhere?**

An initial look at the bibliography that exists on conflicts over archives in the 20<sup>th</sup> century shows that the Catalan claim is neither

unique nor remarkable. Unfortunately, there are other similar claims all over the world that have arisen from different wars.

It can be generally stated that, at the start of the 20<sup>th</sup> century, the return of documents which had been taken from their context of origin as a result of war, was non-regulated practice in times of peace. The mid-century war environment put an end to this practice of returning them. From the 1970s, the practice was once again taken up and, the ICA and UNESCO furthermore started proceedings to regulate it by means of international agreements. In this regard, the two bodies consider that the return of documents is a sign of reconciliation, which, in times of peace and democracy, honours whosoever does so.

In the case of the Salamanca Archive, it may also be added that, if documents were returned during the Franco regime because their creators showed support for the new regime, then today, in a democracy, there should be no problem in reintegrating the documentation in its original fonds.

### **24. What does the return of nothing at all mean?**

Not returning anything at all is a sign of a lack of respect for the spirit and the wording of the guidelines and the recommendations of the ICA and UNESCO.

It also implies non-acknowledgement of the exclusive authority for archival heritage awarded by the Constitution and the Statute to the Government of Catalonia, i.e., it does not recognise that the documentary heritage of Catalonia should be kept in the archives of the Archives System of Catalonia.

Finally, the return of nothing at all means that the right of the

owners of the documentation has not been acknowledged, regardless of whether they are the creators who generated it or their legitimate heirs. In this regard, the owners' right to the return of their property and compensation for the injury caused are not being recognised.

Contrariwise, returning the originals would mean application of archival criteria and acknowledgement of the owners of the documentation. The archivists' collaboration in returning the documentation would mean putting into practice the spirit of the Code of Professional Ethics (article 2, section 7), approved by the ICA General Assembly in 1996 which states: "Archivists should co-operate in the repatriation of displaced archives".

## **25. What now?**

From a technical (i.e. archival) point of view, the Spanish government's refusal to return anything at all and consideration that the matter is closed has no basis. An appeal should therefore be lodged against this resolution.

The initial arguments in favour of a return of the documents are still valid: the owners of the seized documents are the original creators or their heirs, the legitimate owners have the right to decide where the documents are kept, and archival principles establish that documents must be kept in their original fonds. In keeping with archival principles, the legitimate owners of the documentation claim the return of the documentation sacked by the Franco regime.

This claim continues and an increasing number of people and sectors are becoming involved in the claim and are awaiting a resolution from the Spanish government, arising from consensus.

In a context in which the references to European and international law are constant, it is necessary to study how similar archival conflicts elsewhere in the world are being resolved and act in consequence. This is proper in a true democracy, which, by definition and by principle, should not perpetuate the wrongs perpetrated by a dictatorship.

**Associació d'Arxivers de Catalunya**

Rocafort, 242 bis 3r - 08029 Barcelona

Tel. 934 198 955 - Fax 933 222 187

a/e: [associacio@arxivers.com](mailto:associacio@arxivers.com)

[www.arxivers.com](http://www.arxivers.com)